

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İBN BÂBEŞÂZ VE ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE ADLI
ESERİ**

İhsan KUTLUAY

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İBN BÂBEŞÂZ VE ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE ADLI
ESERİ**

İhsan KUTLUAY

**Danışman
Doç. Dr. Cüneyt MARAL**

Diğer Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin EFE

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

İhsan KUTLUAY tarafından hazırlanan “İBN BÂBEŞÂZ VE ŞERHU’L-MUKADDİMETİ’L-MUHSİBE ADLI ESERİ” adlı tez çalışması 07/11/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN

.....

Danışman

Doç. Dr. Cüneyt MARAL

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin EFE

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Doç. Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

İmza
İhsan KUTLUAY

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN BÂBEŞÂZ VE ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE ADLI ESERİ

İhsan KUTLUAY

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Cüneyt MARAL

2024, 86 Sayfa

Bu çalışmada İbn Bâbeşâz el-Cevheri'nin hayatı ve Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eseri incelenmiştir. Çoğunluğu nahiv alanında olmak üzere birçok eseri bulunan müellifin bu başarısında, kişisel gayreti ve yaşamış olduğu dönemdeki siyasi istikrarın neticesi olan ilmi atmosferin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Bâbeşâz, Mısır'da Fâtımîler döneminde yetişen nahiv âlimlerinden biridir. Yetiştirdiği öğrenciler ve kaleme aldığı eserler ile Arap Dili tarihinde önemli bir yer edinen İbn Bâbeşâz'ın en değerli eserlerinden birisi de Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eseridir. Nahiv ilmine dair yazılmış olan bu eser, İbn Bâbeşâz'ın mukaddime adlı eserinin şerhidir.

İbn Bâbeşâz, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eserinde geleneksel şerh yöntemini kullanmıştır. İzlediği metod, genel itibarı ile şerhlerde uygulanan metottur. İbn Bâbeşâz, bu eserini “mezc” metodu ile kaleme almıştır. Bu metod sayesinde şerh ile metni birbirine karıştırmamıştır.

İbn Bâbeşâz, on ana başlık altında incelediği bu eserinde Kur'ân-ı Kerim, Hadîs-i Şerîf ve şiir ile istişâhta bulunmuştur. Bununla beraber herkes tarafından anlaşılabilen kolay örnekler de vermiştir. Müellif nahiv kurallarını temellendirmek için birincil ve ikincil derecede illetler kullanmış, fenkale üslubuna oldukça sık başvurmuştur.

Bu çalışmada öncelikle İbn Bâbeşâz'ın tanıtılması ve Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eserinin incelenmesi hedeflenmiştir. Eserinde kullandığı yöntem, üslup ve kendine özgü veya tercihe dayalı görüşleri ele alınarak onun Arap gramerindeki konumunun ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışmanın neticesinde müellifin, genel çerçevede Basra dil ekolünün özel çerçevede ise Sibeveyh'in görüşlerini tercih ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte İbn Bâbeşâz'ın, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eserinde çoğunlukla Basra dil ekolü ıstılahlarını tercih ettiği saptanmıştır. Müellifin az sayıda Küfe dil ekolü ıstılahı ve kendine özgü bazı ıstılahlar kullandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, İbn Bâbeşâz, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe.

ABSTRACT

MASTER THESIS

İBN BÂBEŞÂZ AND HIS WORK NAMED ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE

İhsan KUTLUAY

Batman University Graduate Education Institute

Department Of Basic Islamic Sciences

Advisor: Doç. Dr. Cüneyt MARAL

2024, 86 Pages

This study examines the life of Ibn Bâbeşâz al-Jawhari and his work Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe. It is possible to say that the author, who has many works, mostly in the field of grammar, was effective in this success due to his personal efforts and the scientific atmosphere resulting from the political stability of the period in which he lived.

Ibn Bâbeşâz is one of the grammar scholars who grew up in Egypt during the Fatimid period. One of the most valuable works of Ibn Bâbeşâz, who has an important place in the history of the Arabic language with the students he trained and the works he wrote, is his work Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe. This work, written on the science of grammar, is a commentary on Ibn Bâbeşâz's work called Mukaddime.

Ibn Bâbeşâz used the traditional commentary method in his work Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe. The method he followed is generally the method applied in commentaries. Ibn Bâbeşâz wrote this work using the "mezc" method. Thanks to this method, he did not mix the commentary with the text.

In this work, which he examined under ten main headings, Ibn Bâbeşâz made an istishhad with the Quran, the Hadith and poetry. In addition, he also gave easy examples that could be understood by everyone. The author used primary and secondary illegitimacy to establish grammar rules and frequently resorted to the fenkale style.

This study primarily aims to introduce Ibn Bâbeşâz and examine his work called Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe. It is aimed to reveal his position in Arabic grammar by examining the method, style and his unique or preferential views used in his work.

As a result of the study, it was determined that the author preferred the views of the Basra language school in general and Sibawayhi in particular. However, it was determined that Ibn Babashahz preferred the terminology of the Basra language school in his work called Sharh al-Mukkadimati al-Muhsiba. It was observed that the author used a small number of Kufa language school terminology and some terminology specific to himself.

KeyWords: Arabic Language, Nahiv, Ibn Bâbeşâz, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe.

ÖNSÖZ

Sami diller grubunda bulunan Arap dili, gramer ve belagat açısından en zengin diller arasında gösterilebilir. Cahiliye döneminde Arap şairlerinin bu alanda kaleme aldıkları eşsiz şiirler ile gelişmiş olan bu dil, son kutsal kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça indirilmesi ile zenginleşmiş ve zirveye ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin Arapça olması buna bağlı olarak da ilk dönem İslam kaynaklarının Arapça olarak kaleme alınması bu dilin gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Dinin ana kaynağı mahiyetinde olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin tam olarak anlaşılabilmesi için dilbilgisi kaidelerinin öğrenilmesi gerekmektedir. Zira Arapçada anlaşılması basit cümleler bulunduğu gibi anlaşılması güç olan karmaşık cümleler de bulunmaktadır. Bu cümlelerin çözümlenmesinde ve verdiği mesajların doğru bir şekilde anlaşılmasında Arapça gramer kaidelerinin doğru bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Arapça gramerinin kurallarını kapsayan ve Arap kelimelerini hatalardan muhafaza etmek için ortaya çıkarılan nahiv ilmi, Arap dili açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden nahiv ilmi çokça rağbet görmüş ve bu alanda çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu alanda temayüz eden isimlerden biri de İbn Bâbeşâz'dır. İbn Bâbeşâz birçok hocadan ders alarak elde ettiği ilmi birikimle öğrenciler yetiştirmiş ve özgün eserler telif etmiştir. Ayrıca bazı nahiv kitaplarını şerh ederek nahiv ilminin gelişimini ve öğreniminin kolaylaşmasını sağlamıştır. Kaleme almış olduğu eserler ile bu alandaki yetkinliğini göstermiştir. Nahiv ilmine giriş mahiyetinde olan mukaddime adlı eserine yazdığı Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe isimli şerh bunun en güzel örneği olarak gösterilebilir. Tezimizin konusu olan bu eser giriş ve iki bölümden oluşturulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde İbn Bâbeşâz'ın yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal durumu genel çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca nahiv ilminin oluşumunu etkileyen faktörler, nahiv ilminin gelişimi ve nahiv ekolleri işlenmiştir.

Birinci bölümde İbn Bâbeşâz'ın hayatı, ilmi kişiliği, ders aldığı hocaları, yol gösterdiği talebeleri ve kaleme almış olduğu kitapları, muhtelif biyografi eserlerinden faydalanılarak detaylı bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır. Akabinde İbn Bâbeşâz'ın hangi nahiv ekolünü benimsediği saptanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise İbn Bâbeşâz'ın Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eserinin ismi, yazılış amacı, üslubu ve özellikle de eserde yer verdiği bazı tarifler ve istişhâd ettiği kaynaklar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tez çalışmanın yürütülmesinde büyük katkı sağlayan, emeğini ve bilgisini esirgemeyen, değerli danışman hocam Doç. Dr. Cüneyt MARAL 'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin olgunlaşmasında katkıları bulunan tez savunma jürisinde bulunan Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin EFE hocalarıma teşekkür ederim. Eğitim hayatımda büyük emeği olan değerli hocam Abdülkerim TANRIKULU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İhsan KUTLUAY
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1.1. İbn Bâbeşâz'ın Yaşadığı Dönem	1
1.1.1. Siyasi hayat	1
1.1.2. Sosyal hayat	4
1.1.3. İlmî hayat	5
1.2. İbn Bâbeşâz'a Kadar Nahiv İlminin Gelişimi ve Nahiv Ekolleri	6
1.2.1. Nahiv ilminin gelişimi	6
1.2.1.1. Nahiv ilminin doğuşu.....	6
1.2.1.2. Nahiv ilminin oluşum süreci	8
1.2.2. Nahiv ekolleri	9
1.2.2.1. Basra ekolü	9
1.2.2.2. Kûfe ekolü.....	11
1.2.2.3. Bağdat ekolü	12
1.2.2.4. Endülüs ekolü	13
1.2.2.5. Mısır ekolü	16
2. İBN BÂBEŞÂZ'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	19
2.1. İbn Bâbeşâz'ın Hayatı.....	19
2.2. İlmî Kişiliği.....	21
2.3. Hocaları.....	22
2.3.1. Ahmet b. Bâbeşâz Ebü'l-Feth el-Cevheri	22
2.3.2. Ebü'n-Nasr el-Vâsiti	22
2.3.3. Hatîb et-Tebrîzî.....	22
2.3.4. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî	23
2.3.5. Ömer b. Sâbit es-Semânî	23
2.3.6. İbn Berhân.....	24
2.4. Talebeleri	24
2.4.1. Muhammed b. Berekât es-Saîdî.....	24
2.4.2. İbnü'l-Fahhâm	25
2.4.3. İbnü'l-Hassâr	25
2.4.4. İsa b. Muhammed b. Ebü'l-Bahr ez-Zührî.....	26

2.5. Eserleri	26
2.5.1. el-Mukaddimetü('l-kâfiyetü)'l-muhsibe (el-muhassibe/el-muhtesibe) fi fenni'l-'Arabiyye	27
2.5.2. Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî.....	28
2.5.3. Ta'îku'l-gurfe	28
2.5.4. Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe	29
2.5.5. Şerhu Usûli İbni's-Serrâc.....	29
2.5.6. el-Müfid fi'n-nahvi	30
2.5.7. et-Tezkire fi'l-kıraati's-sab'a.....	30
2.6. İbn Bâbeşâz'ın Nahiv Ekolü	30
3. ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE	36
3.1. Eserin İsmi ve Müellife Aidiyeti	36
3.2. Yazılış Amacı	37
3.3. Ana Bölümleri.....	38
3.4. Yazma Nüshaları.....	46
3.5. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsibe'nin İstişhâd Yöntemi	47
3.5.1. Kur'ân-ı Kerim ile istişhâd	48
3.5.2. Kırâatler ile istişhâd	50
3.5.3. Hadîs-i Şerîf ile istişhâd.....	52
3.5.4. Şiir ile istişhâd	55
3.6. Üslubu.....	59
3.6.1. Fenkale (الفنكالة) üslubu	61
3.7. Tanım Analizleri	62
3.8. Kullandığı Terimler	65
3.9. Örneklemeleri	68
3.10. Nahvi İletlere Dayanma	70
3.11. Görüşleri / Tercihleri	73
3.12. Kaynakları.....	75
3.12.1. Halil b. Ahmed.....	75
3.12.2. Sîbeveyhi	76
3.12.3. el-Ahfeş.....	77
3.12.4. Müberred.....	77
3.12.5. Ebû Ali el-Fârisî.....	78
3.12.6. İbn Cinnî	78
SONUÇ	80
KAYNAKLAR	82
ÖZGEÇMİŞ	87

KISALTMALAR

hz. : hazreti

vb. : ve benzeri

b. : ibni

s.a.v. : sallallahu aleyhi vesellem

y.y. :yayıncı yok

b.y. : Basım yeri yok

TDV : Türkiye diyanet vakfı

h. : hicri

bs. : Basım

m. :miladi

ö. : ölüm

thk. : tahkik

ty. : Tarih yok

bk. : Bakınız

nşr. : Neşreden

mlf. : Müellif, Yazar

1. GİRİŞ

1.1. İbn Bâbeşâz'ın Yaşadığı Dönem

İbn Bâbeşâz'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeden önce, yaşadığı dönemi siyasi ve sosyal çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü âlimler yaşadıkları dönemlerdeki fikirleri etkiledikleri gibi, yaşamış oldukları dönemlerden de etkilenmişlerdir. Dolayısıyla bir dönemin siyasi ve sosyal yapısı anlaşılmadan o dönemin ilmî ve kültürel hayatını anlamak oldukça güçtür. Bu sebeple söz konusu çalışmada İbn Bâbeşâz'ın yaşadığı dönemdeki siyasi ve sosyal gelişmelere değinilecektir.

İbn Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî, (469/1077) yılına kadar yaşamış ve hayatının çoğunu, büyüdüğü topraklar olan Mısır'da geçirmiştir. Aynı zamanda o, bu topraklarda vefat etmiş, karafet-i kübra mezarlığına defnedilmiştir.

İbn Bâbeşâz'ın yaşadığı dönem, 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren ve şîî bir devlet olan Fâtımîler dönemine denk gelmektedir. Fâtımîler Hanedanı'nın kurucuları Hz. Fâtıma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Bu iddiadan dolayı hanedanı, Hz. Fâtıma'ya mensup kişiler anlamına gelen الفاطميون yani Fâtımîler diye isimlendirmiştir. Âlimler bu iddianın doğruluğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹

1.1.1. Siyasi hayat

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatı ile İslâm devleti halifeler tarafından yönetilmiştir. Dört halife döneminin sonuna doğru meydana gelen olaylar Müslümanların farklı görüşler etrafında toplanmasına ve fırkalara ayrılmasına neden olmuştur. Bu fırkalardan biri de şîa'dır. Şîa ifadesi, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin ve onun soyundan olan kişilerin halife olması gerektiğini savunanları belirtmek için kullanılmıştır. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde yaşanan olayların akabinde şehit edilmesi ve daha sonra yaşanan Kerbela hadisesi şîiliğin bir mezhebe dönüşmesini

¹ Aydın Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi* (909-1171) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 28-29; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/237-240.

sağlamıştır. Şîa'nın altıncı imamı Cafer es-Sâdık (ö.147-148/765) vefat ettiğinde şîiler, yeni imamın kim olacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Daha sonra Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'in imamlığını savunan ve İsmâilîler diye adlandırılanlar, diğer Şîilerden ayrılmışlardır.²

İsmâilîler, Abbâsîler (132-655/750-1258) döneminde otoritenin daha az olduğu uzak yerlere giderek gizli propagandaya başlamışlardır. Onlar, farklı bölgelere gizli daîler yollayarak mezheplerini yaymak istemiştir. Bu çabaların gizli bir şekilde yürütülmesi sebebiyle ilk zâhir İsmâilî imamı ve Fâtımîler'in kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'den (ö. 322/934) önceki dönem hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır.³

Mehdî Abbâsî kontrolünden çıkmak ve daha fazla hareket alanı bulmak için Yemen ve Kuzey Afrika gibi uzak yerlere gitmek istemiştir. Remle'den Mısır'a gelen Mehdi bir müddet burada kaldıktan sonra Kuzey Afrika'ya doğru gitmiştir. Mehdi, Ebû Abdullah eş-Şîi (ö. 298/911) adlı daî'nin bölgedeki faaliyetlerinden ve buranın Abbasîlere oldukça uzak olmasından kaynaklı olarak burayı kendi faaliyetlerini sürdürmek için uygun bir alan olarak görmüştür. Fakat Mehdi İfrîkiye'deki daîleri ile doğrudan irtibat kuramamıştır. Daha sonra Sicilmâse'ye yönelmiştir, ancak orada Ağlebî Emîri III. Ziyâdetullah (ö. 304/916) tarafından gözetim altında tutulmuştur. Bu arada Ebû Abdullah, Ağlebîler'in başkenti Rakkâde'yi ele geçirmiştir. Ebû Abdullah Rakkâde'yi aldıktan sonra Mehdi'yi "Mehdi-Lidînillâh" ve "Emîrül-mü'minîn" lakaplarıyla halife ilân etmiştir.⁴

Mehdi İfrîkiye'de kontrolü sağladıktan sonra Mısır'ı fetih etmek üzere 913 ve 919 yıllarında hazırladığı iki orduyu Mısır'a yollamıştır. Ancak her iki ordu da başarısız olmuştur. Kayrevan'daki Sünnîler'in mukavemetinden uzaklaşmak isteyen Mehdi 303 (915) yılında Doğu İfrîkiye sahilindeki bir yarımada Mehdiye adında bir şehir inşa etti ve burayı başkent ilan etti. Bu yeni şehir yarımada da olması hasebiyle korunaklı bir yapıya sahipti. Ayrıca Akdeniz kıyısında olması hasebiyle Fâtımîlerin Bizanslılara karşı durabilmesine ve Orta Akdeniz'in batı kısmında üstünlük sağlamasına ve nüfuzlarını Sicilya adasına kadar genişlemesine olanak sağlamıştır.⁵

² Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*(Beyrut: Daru Mârifet,1395-1975), 2 / 5-27; Farhad Daftary, *Şii islâm tarihi*, çev. Ahmet Fethi(Istanbul: Alfa Yayınları, 2016) 136-138; Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi* (909-1171), 28-29; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 237-240.

³ Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi* (909-1171), 68-69 Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/228-229.

⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih* thk. Abdullah el-Kadi (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye,2010) 2/185; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/237-240.

⁵ Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi* (909-1171), 68-69 Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/228-229.

Kurulduğu ilk andan itibaren doğuya genişleme düşüncesinde olan Fâtımîler bu amaçlarını Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh (ö. 365/975) tahta çıktığında gerçekleştirilebilmişlerdir. Muiz-Lidînillâh Mısır’da başlayan iç karışıklıklar, ekonomik kriz ve kıtlığı fırsat bilerek Cevher es-Sıkkî’nin (ö. 381/992) komutasında hazırladığı ordu ile Mısır’ı 358(969) tarihinde herhangi bir direniş ile karşılaşmadan hâkimiyeti altına almıştır.⁶

Mısır’ı ele geçirdikten sonra Cevher, Muiz-Lidînillâh’ın nâibi sıfatıyla Mısır’da dört yıl boyunca hüküm sürmüştür. Bu dört yıllık süre Mısır’da Fâtımîlerin Mısır’daki en önemli dönemlerinden biri olarak sayılır. Cevher bu süre zarfında hutbe ve sikkelerden Abbâsî halifesinin adı yerine Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh’ın adını eklemiştir. Camideki hatiplere Fâtımîler’in nişanesi olan beyaz renk giydirmiştir. Ekonomik alanda ise Cevher tahribata uğrayan köprülerin tadilatı için çalışmış ve haraç vergisini iki katına çıkartmıştır. “*ed-dînârü’r-râdi*” ve “*ed-dînârü’l-ebiyaz*” diye bilinen eski Mısır dinarlarını tedavülden kaldırmış yerine daha değerli olan “*ed-dînârü’l-Muizzî*” tedavüle koymuştur.⁷

Fâtımîler Devleti en geniş sınırlarına ulaştığında, Mısır, Güney Suriye bölgesi, Kuzey Afrika, Sicilya, Afrika’nın Kızıldeniz sahilleri, Hicaz ve Yemen bölgelerini kaplayan bir devlet haline gelmiştir. Ayrıca doğuda sünîlerin kontürolünde olan birçok şehir Fâtımîler’e katılmıştır. Ancak bu devlet, kısa süre zarfında hâkimiyet alanında güç kaybetmeye başlamıştır.⁸

Mısır’da büyük bir ekonomik krizin baş göstermesi, askerî gruplar arasında ortaya çıkan çatışmalar gibi durumlar iç karışıklığa neden olmuştur. Benzer olumsuz durumları kontrol altına alamak için, vezirlerin etkin hale gelmesi “Vezirlerin nüfuz asrı”nın başlamasına neden olmuştur. Bu durum, istikrarsızlığı artırmıştır. Bu sebeple de Mısır’ın o dönemdeki veziri Şâver b. Mücîr (ö. 564/1169), Nureddin Zengi’den (511-569/1118-1174) yardım talebinde bulunmuştur. Mısır’ı ele geçirmek isteyen Zengi, Şâver’in yardım isteğine olumlu cevap vermiştir. Zengi, Şâver ile yaşadığı anlaşmazlıklar yüzünden Mısır’a sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda 1169 yılında Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) Fâtımî veziri olmuştur. Böylece Mısır’da yeni bir

⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih*, 2/185; Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve’n-nihâye(Kahire: Darü’l Fecri li-Turas,2003)*,11/289-290; Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”,12/237-240.

⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 11/289-294 Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, 12/ 238.

⁸ Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, 12/ 239.

dönem başlamıştır. Selâhaddin sünni inkılabı büyük bir sükûnet içerisinde tamamlamış ve hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutmuştur. Böylece Fâtımîler devleti yıkılmıştır.⁹

1.1.2. Sosyal hayat

Fâtımîler'in hüküm sürdüğü topraklarda çeşitli ırklara mensup ve farklı sosyal yapıları sahip toplumlar yaşıyordu. Özellikle Mısır'ın yerlisi olan Kıptîler ile Araplar, Türkler, Ermeniler, Sudanlılar ve Berberiler Mısır'da çoğunlukla yaşayan kavimlerdi. Fâtımî toplumu askeri bürokrasiden müteşekkil yönetici sınıfı ve onların yönetimi altındaki halk sınıfı'ndan oluşuyordu.¹⁰

Fâtımîler'de yönetici sınıfı üç guruba ayrılmıştır. Bu gruplardan ilki Halife ve ailesidir. Fâtımî halifeleri ve aileleri, devletin çalkantılı olduğu dönemlerde dahi genelde lüks bir hayat yaşamışlardır. İkinci grup ise vezirlerdir. Fâtımîler'de vezirlik "tenfiz" ve "tefviz" vezirlikleri olarak ikiye ayrılmıştır. Tenfiz vezirlik makamında bulunan kişi halifenin emirlerini uygulamakla yükümlü bir nevi memur iken tefviz makamında bulunan kişi; kimseye hesap vermeyen bir nevi saltanatın sahibidir. Vezirler halifeden sonra en yetkili kişilerdir. Hatta tefviz dönemindeki vezirlerin halifeden daha yetkili oldukları söylenebilir. Üçüncü ve son grup ise vezirler dışında kalan diğer devlet görevlileri yer almaktadır. Fâtımîler, devlet görevlilerini çok önemsemişlerdir. Devlet görevlilerine güzel bir hayat sürmeleri için oldukça yüksek maaşlar ödemişlerdir. Ayrıca bazı önemli günlerde onlara ikramiyeler ve hediyeler takdim etmişlerdir. Yönetici sınıfı dışında kalan diğer grup ise halk sınıfını oluşturuyordu.¹¹

Mısır'da iktisadi hayatın büyük bölümü iki temel vergiye dayalıydı. Bu vergilerin ilki harâcî mal olarak nitelendirdikleri hububat, hurma ve üzüm gibi meyvelerden aldıkları yıllık vergilerdir. İkincisi ise hilâlî mal diye isimlendirdikleri dükkanlar, hamamlar, fırınlar ve değirmenler gibi iş yerlerinden aylık olarak aldıkları vergilerdir. Bunun yanı sıra ülkeye giren bütün mallardan da gümrük vergisi alınırdı.¹²

İbn Bâbeşâz, Fâtımî halifelerinden Müstansır-Billâh'ın yönetimine tanık olmuştur. Müstansır-Billâh döneminde Dîvân-ı İnşâ'ya kâtip olarak atanmıştır. Bu

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 296-298; Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi* (909-1171), 436; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 237-240.

¹⁰ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 239-240; Ahmet Açıkgöz, *Fâtımîler döneminde kâhire'de sosyo-kültürel ve dini hayat* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, İslam Tarihi Ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 49.

¹¹ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 239-240; Açıkgöz, *Fâtımîler döneminde kâhire'de sosyo-kültürel ve dini hayat*, 51-58.

¹² Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/237-240.

görevi sayesinde önemli bir maddi güç kazanmıştır. Ayrıca bu görevde bulunduğundan şîi olmakla itham edilmiştir.¹³

1.1.3. İlmî hayat

Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmeleri çok derin etkileri olacak dinî, siyasî ve içtimaî bir devrim anlamına gelmekteydi. Bu devrim yönetimin tüm kademelerinde değişiklik yapılmasını gerektirmekteydi. Fâtımîler, Bağdat'a bağlı olmayıp Mısır'a sahip olan ilk hükümet konumundaydı. Mısır'ı ele geçirmeleriyle Müslümanlar arasında sahip oldukları konum da değişti. Nitekim bu olaydan sonra dini, felsefî ve ictimai hareketlerin öncüsü oldular. Ancak Bağdat'tan bağımsız şîi bir halife, merkezi kurmalarına rağmen İslâm âleminin tümüne hiçbir zaman hükmedemedi ve kendini ümmetin genelinden farklı gördü.¹⁴

Fâtımîler ilme ve âlimlere değer vererek ilmî çevreler oluşturmuşlardır. İlk başlarda bu alanda mezhep ayırt etmeyen Fâtımîler, zamanla sünni hocaları devre dışı bırakıp medreseleri İsmâilî davetin merkezi haline getirmişlerdir. Ancak onlar şîa mezhebine aykırı olmadığı sürece diğer ilimlere de müsamaha göstermişlerdir. Nitekim Mısır'da kurdukları kütüphaneler ile Bağdat'la yarışır hale gelmişlerdir.

Fâtımî Devleti, camileri eğitim faaliyeti için etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu camilerin başında Ezher Camisi gelmektedir. Ezher'de ilk defa 378 (988) yılında düzenli olarak ders yapılmaya başlanmıştır. Fâtımî vezirleri tarafından burada görevlendirilen otuz yedi fakih fıkıh dersleri vermişlerdir. Bu görevde bulunan hocalara belli bir ücret ve ev tahsis edilmiştir.¹⁵

Fâtımî medreselerinde tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, lugat, beyân ve edebiyat gibi naklî ilimlerle felsefe, hendese, astronomi, mûsiki, tıp, kimya, sihir, riyâziyyât, tarih ve coğrafya gibi aklî ilimler okutulmuştur.¹⁶

¹³ Muharrem Çelebi, "İbn Bâbeşâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/343-344.

¹⁴ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 237-240.

¹⁵ Münir Ecer, *Fâtımîler Döneminde Eğitim* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 155; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 237-240

¹⁶ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", 12/ 239-240; Çelik, *Fâtımîler devleti tarihi (909-1171)*, 436.

1.2. İbn Bâbeşâz'a Kadar Nahiv İlminin Gelişimi ve Nahiv Ekolleri

1.2.1. Nahiv ilminin gelişimi

1.2.1.1. Nahiv ilminin doğuşu

Nahiv kelime olarak sözlükte “kastetmek, yönelmek, yol” vb. manalarla karşılanmaktadır.¹⁷ Terim olarak ise nahiv, “Arap kelimelerinin i'râbı”,¹⁸ “Arapça terkiplerin veya kelimelerin hallerinin kendisiyle bilindiği kurallar”¹⁹ ve “Arap kelimelerinin araştırılması neticesinde elde edilen kıyaslarla meydana gelen ilim”²⁰ gibi tariflerle tanımlanmıştır.

Nahiv ile ilgili tanımlamalar çeşitlilik arz etmiştir. İbn Bâbeşâz da *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde nahiv kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını açıklamıştır. Nahiv kelimesinin sözlükte kast etmek manasına geldiğini aktaran İbn Bâbeşâz, terimsel anlamının ise; “*Kur'ân-ı Kerim ve fasih Arapçadan kıyas ve istikra ile elde edilen bir ilim*” olduğunu belirtmiştir.²¹

Arapçada cümle yapısını ele alan nahiv ilminin ortaya çıkmasında etkili olan birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenler arasında *lahn* olarak bilinen dil hatalarının öne çıkmaktadır. İslamiyet'in yayılmasından sonra Arapların acemlerle karışması ve bu yabancıların Arap dilini öğrenmeye çalışması sonucunda artan *lahn*, Hz. Muhammed (s.a.v.) efendimizin döneminden başlayarak daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve dil çalışmaları için önemli bir etken olmuştur.²²

Arapça dil çalışmalarının başlamasına sebep olan hatalardan bir kısmı kaynaklarda şu şekilde aktarılmıştır:

1- Hz. Ömer, oklarla atış tâlimi yapan, fakat hedefi tutturamayan bazı gençlere “kötü atıyorsunuz.” deyince onlar “انا قوم متعلمين” (muhakkak biz yeni öğrenen bir topluluğuz) diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer öfkelenerek

¹⁷ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmet Abdülgafur A'ttar (Beyrut: Dâru'l İlim li'l-Melayin, 1407-1987), 6/ 2503-2504.

¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, 6/2504.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta 'rifât* (Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983), 240.

²⁰ Suyûti Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İktirah fî usûlu'n-nahv*, thk. Mamud Fecal (Dimeşk, Dâru'l-Kalem,1409-1989), 32.

²¹ Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısrî el-Cevherî, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, thk. Hâlid Abdülkerîm(Kuveyt: y.y. 1984), 1/88.

²² Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis* (Mısır: Heyetü'l Mısrıyye Ammetü li'l-Kitap, 1952), 2/5-13.

“Konuşmanızda yapmış olduğunuz hata, bana kötü ve isabetsiz atışlarınızdan daha fazla tesir etti.” şeklinde karşılık vermiştir.²³

Hiz. Ömer ile gençler arasında geçen bu diyalogda gençler, merfû olan قوم kelimesinin sıfatı olan متعلمين kelimesini mecrûr bir şekilde aktarip dilsel bir hata yapmışlardır. Zira متعلمين kelimesi قوم kelimesinin sıfatıdır. Sıfatın mevsufuna i'râb açısından uyma zorunluluğu bulunmaktadır.

2- Ebû Mûsâ el-Eşârî'nin Hiz. Ömer'e göndermiş olduğu mektupta kâtibin من ابى موسى الاشعري yerine من ابو موسى الاشعري yazması üzerine Hiz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eşârî'ye “Kâtibini cezalandır ve ücretini bir sene geç ver” veya “onu azlet” şeklinde karşılık vermiştir.²⁴

İbn Bâbeşâz Arapça gramerini öğrenmenin gerekli olduğunu ve öğrenilmediği takdirde ayet ve hadislerin anlaşılmasının mümkün olmadığını delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Bu delillerden bir tanesi de (أَنَّ اللَّهَ يَرِيءُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولَهُ) “Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur” ayetidir.²⁵ Ayette “merfû şekilde geçen resul kelimesi mecrûr okunduğu takdirde Allah'ın müşriklerden beri olduğu gibi Hiz. Muhammed'ten de beri olacağı gibi maksut olmayan ve dinin aslına zarar veren bir mana ortaya çıkar” şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁶ Bu açıklamalar ile İbn Bâbeşâz'ın nahiv ilminin doğuşunda etkili olan Kurân-ı Kerim okurken yapılan hatalara işaret ettiği görülmektedir. Nitekim İbn Bâbeşâz'ın vurguladığı bu husus nahvin doğuşuna yönelik Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) isnad edilen rivayetlerle de paralellik arz etmektedir.

İbn Bâbeşâz, “kişi bir ilmi öğrenmeye başlamadan önce o ilmin hangi amaç için okunduğunu bilmeli” açıklamasından sonra nahiv ilminin öğrenilmesindeki temel amacı şu şekilde açıklamıştır: Nahiv ilminin amacı doğru olan kelamı yanlış olandan ayırmak ve Allah'ın kelamını doğru anlamaktır.²⁷ İbn Bâbeşâz'ın nahiv ilminin amacına yönelik yapmış olduğu bu yorum onun nahiv ilminin ortaya çıkmasına neden olan dilsel hatalara ve Kurân-ı Kerim'in yanlış okunduğu takdirde yanlış manaların ortaya çıkmasına neden olacağına dikkat çektiğini göstermektedir.

²³ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dârü'l Ğarb el-İslami, 1414/1993), 1/16.

²⁴ Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, (Kahire: Mektebetu Nehdetü Mısır, 1995), 5.

²⁵ et-Tevbe, 9/3.

²⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/90.

²⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/90.

Halkın günlük konuşma dilinde ve Kur'ân-ı Kerim okurken yaptığı hatalar, âlimleri bu hataları ortadan kaldırmaya dolayısıyla Arap dilinin kurallarını belirlemeye teşvik etmiştir. Bu doğrultuda nahvin temelleri atılmıştır.

1.2.1.2. Nahiv ilminin oluşum süreci

Hiz. Muhammed (s.a.v) ve Ashab döneminde dilde meydana gelen hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır. Tabiun zamanında ise bu çalışmalar, yerini kâidelerin tespit edilmesi ve kuralların koyulmasına bırakmıştır. Nahiv ilminin ortaya çıkışının İslâm'ın ilk dönemlerine denk geldiği birçok rivayetten anlaşılmaktadır. Ancak nahiv ilminin ansızın ortaya çıkan bir ilim olmaması ve peyderpey oluşması, bu kuralları ortaya çıkaran ilk kişinin tespitini zorlaştırmıştır. Bazı kaynaklarda Hiz. Ali'nin (ö. 40/661) teşviki ile Ebü'l Esved ed-Düeli'nin nahiv ilmi kurallarını koyan ilk kişi olduğu aktarılmıştır.²⁸

Düeli'yi bu işe başlamaya iten birkaç etkenden söz edilmektedir. Bunlardan biri rivayette şöyledir: Düeli, kızı ile bir gece gökyüzüne bakarken, kızı “Gökyüzü ne kadar güzel” anlamına gelen bir cümle kurmak isterken yaptığı dilsel bir hata ile “Gökyüzünün nesi güzel” mahiyetinde bir cümle kurmuştur. Düeli de “yıldızları” cevabını verince, kızı babasına gökyüzünün güzelliğini beğendiğini söylemek istediğini ifade etmiştir. Düeli, kızının yaptığı bu hatalı konuşmayı Hiz. Ali'ye bildirmiştir. Kızının yaptığı bu dilsel hatadan nahiv ilminin zaruri olduğunu anlamış ve ilk çalışmalara başlamıştır.²⁹

İbn Bâbeşâz ise Düeli ve kızı arasında geçen diyalogu şu şekilde aktarmıştır: Düeli'nin kızı sıcak bir günde babasının yanında bulunurken ما اشد الحرّ 'en sıcak ne zaman' diye bir cümle kurmuştur. Bunun üzerine Düeli اذا كان الصقعا من فوقك والرمضاء من 'Düeli 'üstünde güneş altında kum olduğunda' şeklinde cevap vermiştir. Düeli'nin kızı: Ey baba ben 'hava çok sıcak'demek istedim diyerek karşılık verince Düeli: o zaman ما اشد الحرّ 'Hava ne kadar sıcak' demesi gerektiğini bildirmiştir.³⁰

Yukarda zikrettiğimiz ve ona benzer birçok rivayetten Düeli'nin nahiv ilminin ilk kurallarını oluşturan kişi olduğunun kabul görüldüğü anlaşılmaktadır.³¹ Ayrıca Düeli

²⁸ Ahmed Emin, *Duha'l - islam* (Kahire, Lücneti't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1952), 2/ 285.

²⁹ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtu 'n-nahviyyîn ve 'l-luğaviyyîn* (Mısır, Dâru'l-Maârif, 1984), 21.

³⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 2/380.

³¹ Ebu'l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu 'l-elibbâ fi tabakâtu 'l-üdebâ* (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr,1406-1985), 22.

kendisinden sonra nahiv ilmine hizmet eden Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Yahyâ b. Ya‘mer (ö. 89/708), ‘Anbesetu’l-Fîl (ö. 100/718), Meymûn el-Akrân (ö. ?), ‘Abdurrahman b. Hurmuz (ö. 117/735) gibi bazı önemli âlimler yetiştirmiştir. Nahiv ilmi kurallarının konulmasında önemli bir şahsiyet olan Düeli ve öğrencileri, Nahiv ilmi çalışmalarına öncülük eden Basra ekolünün de önde gelen âlimleri arasında sayılmışlardır.

1.2.2. Nahiv ekolleri

1.2.2.1. Basra ekolü

Nahiv ilminin teşekkülü sürecinde ekolleşme süreci yaşanmıştır. Bu süreçte Basra ekolü önde olmuştur. Nahiv ilmi ile ilgili ilk çalışmaları daha önce değinildiği gibi bu mektebin kurucusu sayılan Düeli başlatmıştır. Düeli Nahivle ilgili çalışmalarına Basra’da başlamış ve nahiv ilminin bazı kurallarını tespit etmiştir. Daha sonra öğrencileri nahiv ilmi çalışmalarını yine Basra’da devam ettirmişlerdir. Bundan dolayı Basra, nahiv ilminin temellendirildiği yer olarak kabul görmüştür. Nahiv ilmi ile ilk defa Basra ekolü mensuplarının meşgul olduğunu, İbn Nedim’in (ö. 385/995) şu sözünden açıkça anlamak mümkündür: *"Basra Ekolünün görüşlerini önce sunduk. Çünkü Arapça ilmi onlardan alınmıştır."*³²

Basra ekolünün ilk ismi nahiv ilmi çalışmalarını başlatan Düeli’dir. Ondan sonra daha önce bahsi geçtiği üzere öğrencilerinden olan ve Kur‘ân’ı Kerim’e ilk defa noktalama işaretlerini koyan Nasr b. ‘Âsım el-Leysî³³ ile yine öğrencilerinden ‘Anbesetu’l-fîl³⁴, Abdurrahman b. Hurmuz³⁵ ve Yahyâ b. Ya‘mer³⁶ gibi bu alanın önde gelen isimleri gelmektedir.

Basra ekolünün ilk tabakasındaki âlimler, Arapçası bozulmamış çöl ahalisinin kullanımlarına ulaşmaya gayret etmiştir. Dolayısıyla semâ’a çok önem vermiş ve bu

³² Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, (Kahire: Dâru’l-meârif,1966),18; Ahmed Emin *Duha’l-islam*, 2/ 283 – 284; Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘küb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife,1417/1997), 51.

³³ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 27; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 23.

³⁴ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 29; Ebü’l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdîlvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât’ âlâ enbâhi’n-nühât*, thk. Muhammed Ebu Fad’l-İbrahim(Beyrut: Müessesetü’l-Kutubi’s-Sekafiyye, 1406/1986), 2/381.

³⁵ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 26; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 2/172; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Bugyetü’l-vu’ât fi tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nühât* thk. Muhammed Ebu Fad’l İbrahim(Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1384/1965), 2/91.

³⁶ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 27-28; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 24-25; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 2/172.

yüzden sema‘ ehli diye de anılmışlardır. Basra ekolünün ilk tabakasından sonra gelen âlimler ise bu çalışmaların sonucunda hatalı olmayan kelimeleri tespit edip bunlara kıyas yapmaya başlamışlardır. İstinbat ve kıyas yollarıyla nahiv konularını genişletmişler, nahiv ilminin bazı meselelerine dair müstakil eserler yazmışlardır.³⁷ Bu alanda Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö.117/735) önde gelmektedir.³⁸ Abdullâh b. Ebî İshâk’ ın talebelerinden olan ‘Îsâ b. Ömer b. es-Sekafî (ö.149/766)³⁹ ve Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö.154/771)⁴⁰ gibi âlimler basra ekolünün ikinci tabakasını oluşturmuşlardır. İbn Bâbeşâz söz konusu eserinde nahiv kelimesinin sözlük ve terim manalarını açıkladıktan sonra nahiv âlimlerinin bu kuralları semâ ve kıyas yoluyla ortaya koyduklarını aktarmaktadır.⁴¹

Basra ekolü’nün üçüncü tabakasın da ise; Ebü’l-Hattab el-Ahfeş (ö. 172/788),⁴² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/79191)⁴³ ve Yunus b. Habib (ö. 189/805) yer almaktadır.

Nahiv ilminin ilk dönem âlimlerinden olan Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi değerli talebeler yetiştirmesiyle nahvin gelişimine katkıda bulunmuştur. *Kitabu’l-Ayn* ismi ile Arapçadaki ilk sistemli sözlüğü kaleme alan Halil b. Ahmed, aruz ilminin de kurucusu sayılmaktadır. Sîbeveyhi, el-Kitâb adlı eserinde (سألته) ‘Ona sordum’ ifadesiyle hocası Halil b. Ahmed’i kastetmektedir.⁴⁴

Nahiv ilminde kaleme alınan ve günümüze ulaşan ilk müstakil eser Sîbeveyhi’nin *el-Kitâbı*’dır.⁴⁵ Sibebeveyhi, ilk dil bilimcilerin birikimlerinden ve hocalarından aldığı derslerle nahiv ilminde bu değerli eseri kaleme almış, böylece nahiv ilminin sistematik bir şekilde oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

³⁷ Selâmi Bakırcı-Kenan Demirayak, *Arap dili grameri târihi* (Erzurum: Fenomen, 2019), 65.

³⁸ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 31; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 28; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 2/104.

³⁹ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 40; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 30; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 2/ 374; Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân* thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü Sâdır, 1900), 3/486; Şevki Dayf, *Medarisü’n-nahviyye*, 25.

⁴⁰ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 35; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 32; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 4/131; İbn Hallikân *Vefâtü’l-a’yân*, 3/466; Şevki Dayf *Medarisü’n-nahviyye*, 27.

⁴¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 89/90.

⁴² Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 40; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 46.

⁴³ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, 47; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 47.

⁴⁴ Şevki Dayf, *Medarisü’n-nahviyye*, 34.

⁴⁵ İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 2/346; İbn Hallikân, *Vefâtü’l-a’yân*, 3/463.

Yapılan çalışmaların akabinde Basra nahiv okulunda Ebû Muhammed Yahya b. Mübarek el-Yezidi (ö. 202/817)⁴⁶ Ebu Zeyd el-Ensari (ö. 215/830)⁴⁷ ve cahiliye dönemi bilgileri aktaran el-Asma'i (ö. 216/831)⁴⁸ gibi âlimler temayüz etmiştir.

İbn Bâbeşâz genel itibari ile Basra ekolünün görüşlerini savunurken özelde ise Sîbeveyhi'nin görüşlerini savunmaktadır. İbn Bâbeşâz *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaf ettiği konularda Basra ekolünün görüşlerini tercih ederek bu görüşlere delil getirmeye çalışmaktadır.⁴⁹ Aynı zamanda İbn Bâbeşâz'ın en fazla kullandığı terimler de yine Basra dil ekolünün kullandığı terimlerdir. İbnü'l-Enbârî, İbn Bâbeşâz'ın Basra ekolünün görüşlerinin savunan bir âlim olduğunu *Nüzhetü'l-Elibbâ* adlı eserinde şu şekilde ifade etmiştir: “*İbn Bâbeşâz Basra ekolüne göre hareket eden Mısır'ın meşhur bir âlimidir*”.⁵⁰

1.2.2.2. Kûfe ekolü

Basra âlimlerinin yanında okuyan ve onların öğrencileri olan Kûfe âlimleri, 2./8. yüzyılın sonlarına doğru Arap dilinde yeni bir ekol oluşturmuşlardır. Her ne kadar nahiv ilminin temelini Basra ekolü atmış olsa da Kûfe ekolü bu ilmi daha da geliştirip bu alanda kendilerini önemli bir noktaya getirecek çalışmalar yapmışlardır. Kûfe ekolü her ne kadar Basra ekolünün esas aldığı semâ' ve kıyas metotlarını kullanmışlarsa da Basralılar, bu konuda oldukça titiz davranırken Kûfeliler, semâ'ın kaynağını seçmede aynı titizliği göstermedikleri gibi nadir ve şâz farkı gözetmeksizin her kullanımı kıyaslarına dayanak yapmışlardır.⁵¹

Kûfe ekolüyle ilişkilendirilen âlimlerin nahiv alanındaki çalışmalarına Basralılardan sonra başladığını kesin olarak söylemek mümkünse de bu çalışmaların hangi tarihte başladığı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Basra'da yetişmiş bazı âlimler Kûfe'de nahiv çalışmalarına devam etmişlerdir. Örneğin Kûfe ekolünün ilklerin'den olan Ebu Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 70-193/690-809 [?]), Basra ekolünün âlimlerinden olan Ebû 'Amr b. 'Alâ (ö. 154/771) ve Îsâ b. Ömer es-Sekafî'den (ö. 149/766),

⁴⁶ İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 71; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/340.

⁴⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/30; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/582.

⁴⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/197; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/ 112.

⁴⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/97.

⁵⁰ İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 22.

⁵¹ Hasan Basri Mert, *Basra ve Kufe dil ekollerinin nahiv ihtilaflarında illetin rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017),19.

Kûfe ekolünün ikinci tabakasında yer alan nahiv âlimi Alî b. Hamza el-Kisâî (ö.189/804) ise, Halîl b. Ahmed ve Ahfeş el-Evsat'ten (ö. 215/830 [?]) ders almıştır.⁵²

Kûfe ekolü, Kisâî ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi âlimlerin etkisi ile Basra ekolünden ayrılmış ve müstakil bir konuma yerleşmiştir. Yedi kıraat âliminden biri olan ve Kûfe nahiv ekolünün temellerini atan Kisâî, Kûfe ekolünün kurallarını belirlemesinden ötürü bu ekolün kurucusu sayılmaktadır.⁵³

İbn Bâbeşâz'ın Kûfe ekolünün görüşlerine yaptığı eleştirilerden, Kûfeli dilbilginlerinin görüşlerinin geneline katılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin mübteda ve haberin amili konusunda Kûfe ekolünün görüşünü eleştirmiştir. Kûfelilere göre mübtedanın amili haber, haberin amili ise yine mübtedadır. Bir kelimenin aynı anda hem amil hem de mamul olamayacağını aktaran İbn Bâbeşâz, mübteda ve haberin amillerinin manevî olduğunu aktarmaktadır.⁵⁴ Bununla beraber eserinde az sayıda da olsa Kûfe ekolünün bazı görüşlerine katıldığı ve bu ekole ait olan bazı meşhur terimleri kullandığı da görülmektedir.

Ru'âsi ve Kisâî dışında el-Mufaddal ed-Dabbi (ö. 168/784) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ es-Sa'leb (ö. 291/903) gibi âlimler de Kûfe ekolüne mensûb âlimlerdendir. Kûfe ekolü, Basra ekolünden ayrı olarak yaptığı dilsel çalışmalarla ve ortaya koyduğu prensiplerle bu iki ekolün görüşlerini uzlaştıracak olan yeni bir ekolün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Zeccâci (ö. 337/949), Ebu Ali el-Farisi (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi âlimlerin öncülük ettiği yeni bir ekol ortaya çıkmıştır. Bu yeni ekol Bağdat ekolü olarak isimlendirilmiştir.

1.2.2.3. Bağdat ekolü

Abbasiler başkent olarak Bağdat şehrini kurduktan sonra Bağdat'ı her alanda cazibe merkezi haline getirmeye çalışmışlardır. Bu olay nahiv ekollerini de etkilemiştir. Bağdat'ta bulunan halifelerin ilme ve ilim adamına verdiği değer sayesinde Kûfe ve Basra âlimleri Bağdat'a yöneldiler. Böylece nahiv çalışmaları artık Bağdat'ta devam etmiştir. Kûfe ve Basra'ya mensup âlimler, Bağdat'ta bir araya gelmeye başlayınca ilk başlarda şiddetli tartışmalar kaçınılmaz olmuştur. Ancak zamanla bu tartışmalar yerini uzlaşmaya bırakmıştır.

⁵² Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 127; İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 58; İbnü'l-Kıftî *İnbâhu'r-ruvât*, 2/256.

⁵³ İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 58; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/256.

⁵⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimetü'l-Muhsibe*, 2/345.

Bağdat ekolüne mensup âlimler, Basralı ve Kûfeli nahivciler gibi görüş beyan etmekle birlikte; genellikle bu iki ekolün görüşlerini mezc etme yolunu tercih etmişlerdir. Basra ve Kûfe âlimlerinin görüşleri arasında tercihte bulunmuş kaynağına binaen doğru görüşlere ulaşmak için çalışmalar yapmışlardır. Bağdat ekolüne mensup âlimler, kendilerinden önceki diğer iki ekolün âlimlerinden yararlanmış bu konuda herhangi bir taassupta bulunmamışlardır.⁵⁵

Bağdat ekolü zamanla gelişmiş ve diğer iki ekolden ayrı yeni bir ekol haline gelmiştir. Bağdat ekolüne mensup âlimler, kendilerine has bir metot edinmeye çalışmışlardır. Bu metot, Basra ve Kûfe ekollerinde tercih edilen görüşlerinden ortaya çıktığı için bu döneme ‘tercih dönemi’ denilmiştir. Ancak meydana çıkarılan kurallar tamamen Basra ve Kûfe ekolüne dayalı değil, kıyas ve semâ‘dan hareketle özgün nitelikte olmuştur.⁵⁶

Bağdat ekolünün önde gelen âlimleri arasında Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed İbn Keysân (ö. 299/843), Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948), Ebû ‘Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinni (ö. 392/1002), Zemahşerî (ö. 538/1143), İbnu’ş-Şecerî (ö. 542/1147), Ebu'l-Berekât el-Enbârî (ö.577/1181) ve Ebu'l-Bekâ el-Ukberi (ö. 616/1219) gibi âlimler sayılabilir.⁵⁷ Aktarımlarından anlaşıldığı kadarıyla İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde Ebû ‘Ali el-Fârisî ve İbn Cinni gibi Bağdat ekolüne mensup âlimlerin bazı görüşlerine katıldığı görülmektedir.⁵⁸ İbn Bâbeşâz’ın bu konuyla ilgili görüşleri örnekleriyle birlikte “görüşleri-tercihleri” adlı başlık altında detaylıca irdelenecektir.

1.2.2.4. Endülüs ekolü

Endülüs, Emeviler tarafından fethedildikten sonra Endülüs Emevî devleti adıyla yeni bir devlet kurulmuştur. Emevîler doğuda yaptığı gibi Endülüs’te de ilmî çalışmalara önem vermiştir. Böylece Endülüs ilmi çalışmalar için yeni bir ortam haline geldi. Endülüs ekolü kurulmadan önce nahiv ilmi ile ilgili çalışmaların başlamış olması ve Basra, Kûfe, Bağdat gibi ekollerin teşekkül etmesi bu ekolün teşekkülünü hızlandırmıştır. Endülüs ekolü âlimleri, kendilerinden önceki birikimlerinden istifade etmekle birlikte özgünlüğe erişmişlerdir. Ancak çoğunlukla söz konusu ekollerin

⁵⁵ Bakırcı-Demirayak, *Arap dili grameri târihi*, 59.

⁵⁶ Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, thk. Ebi Muhammed Abdurrahman bin Muhammed bin İsmail(Mısır: Mektebetu İhyai't-Türasi'l-İslami,1426- 2005), 156-162.

⁵⁷ Şevki Dayf, *Medârisü'n- nahviyye*, 248.

⁵⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/183, 2/337.

görüşlerini ele alarak tercihlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla Endülüslü nahiv âlimleri genellikle, kendilerinden önce yazılan kitaplardaki anlaşılması zor olan meseleleri açıklamış ve bu kitaplara şerh ve ta'likatlar yazmaya çalışmışlardır.

Endülüs'te ilk ilmi çalışmaların Huvvâri (ö. ?), Ğâzî b. Kays (ö. 215/830) ve Mevrûrî'nin (ö.198/813) gibi âlimlerin başlattığı dile getirilmiştir.⁵⁹ Esasında Endülüs Emevi devletinde gerçek anlamda nahiv ilminin ilk çalışmalarını yapan âlim Cûdî b. Osman el-Mevrûrî'dir (ö.198/813). Kisâi ve Ferrâ başta olmak üzere Kûfe ekolünün önde gelen âlimleri ile görüşen Mevrûrî, Kûfelilerin eserlerini Endülüs'e taşımış, böylece Endülüs'te ilk dil çalışmalarının temelini atmıştır. Kûfelilerin ve Kisâi'nin teliflerini Endülüs'e getiren Mevrûrî nahiv ilmine dair bir eser de telif etmiştir.⁶⁰

Endülüs ekolünün ilk temellerinin atılmasına sebep olan bu üç âlimden sonra, Nahiv, Hadis, Lugat ve Fıkıh âlimi, telif etmiş olduğu eserleri ve talebeleri ile Mâlikî mezhebinin Endülüs'e yayılmasını etkileyen, İ'râbu'l-Kurân ve el-Vâziha fi's-sunen ve'l-fıkh gibi eserlerin sahibi Abdumelik b. Habîb es-Sulemî (ö.238/852), es-Sulemî ile aynı asırda yaşamış olan Muferrac b. Mâlik en-Nahvî (ö. ?) ve nahiv âlimi Ebû Bekr b. Hâtib en-Nahvî'yi (ö. ?)⁶¹ Endülüs Emevi devletinin üçüncü asır dâhilçileri olarak aktarmak mümkündür.

Hicri üçüncü asrın sona ermesiyle, Ebû Alî İsmâî el-Kâlî (ö. 356/967) ve er-Rabâhî (ö.358/969) gibi âlimler ve yetiştirmiş oldukları talebeleri Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini beraber ele almaya başlamıştır. Dördüncü asır Endülüs ekolü mensûbu âlimlerini ise şu şekilde aktarmak mümkündür: Ebû Bekr İbnu'l-Kûtiyye (ö.367/977), ez-Zubeydî (ö.379/989), Ahmed b. Eban (ö.382/992), Hârûn b. Mûsâ el-Kurtubî en-Nahvî (ö.401/1010) İbnu'l-İflîlî (ö.441/1049)⁶².

Endülüs ekolüne mensup âlimler, Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ına büyük önem atfetmişlerdir. Öyle ki Endülüs'ün meşhur nahiv âlimlerinden İbnu't-Tarâve (ö. 538/1133), İbn Harûf (ö. 609/1212) ve İbnu'l-Bâziş (ö. 528/1133) gibi âlimler *el-Kitâb*'a şerh yazmışlardır.⁶³

Yukarıda zikredildiği gibi Endülüs nahiv ekolü her ne kadar Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin görüşleri üzerine ilk temellerini atmış olsa da bu ekolü diğerlerinden ayıran farklı görüşleri de olmuştur. Nahiv ilmi Endülüs'te geliştikten sonra bazı âlimler,

⁵⁹ Şevki Dayf, *Medarisü'n-nahviyye*, 288.

⁶⁰ Şevki Dayf, *Medarisü'n-nahviyye*, 289; Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 225.

⁶¹ Şevki Dayf, *Medarisü'n-nahviyye*, 289.

⁶² Şevki Dayf, *Medarisü'n-nahviyye*, 291.

⁶³ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 176.

Kûfe, Basra ve Bağdat ekollerinin bazı görüşlerinden vazgeçmişlerdir. Tedvin ve metot açısından da diğer ekollere muhalefet etmeye başlayan Endülüs ekolü mensupları onların zikretmediği bazı konuları aktarmıştır. Böylece Mağrib veya Endülüs ekolü diye isimlendirilen dördüncü nahiv ekolü oluşmuştur. Daha sonra ilmî çalışmalar hızla gerçekleşmiş, âlimler eser teliflerine başlamışlardır. Böylece Kurtuba bir ilim merkezi haline gelmiştir. VII./XIV. Yüzyılları arasında bu bölgede çok önemli âlimler yetişmiştir.⁶⁴

Endülüs ekolü ayetle istişhâd konusunda Basra ile Kûfe arasında orta bir yol izlemiştir. Bu ekol şaz kıraatler ve hadislerle istişhâdı delil olarak kabul etmiştir. Hadisleri delil olarak kabul etme daha önce de var olmakla birlikte Endülüslüler hadislerle istişhâdı çok kullanmışlardır. Özellikle İbn Harûf (ö.609/1212) ve İbn Mâlik et-Tâi (ö. 672/1274), bu konuda öncülük etmişlerdir. İbn Rüşd (ö. 595/1198) ise Basralılar gibi Kur'ân-ı Kerim ve cahiliye şiirini delil olarak kullanmış fakat hadis-i şerifleri delil olarak kullanmamıştır.⁶⁵

Endülüs ekolü âlimlerinden, İbn Madâ'nın (ö. 592/1195) önderliğinde bir grup, âmil nazariyesi ile ikinci ve üçüncü derece illetlerin nahiv ilmini daha çok zorlaştırdığını savunmuşlardır. İbn Madâ, er-Redd 'âlâ'n-nuhât adlı eserinde Arap gramerinin, üzerine kurulduğu 'âmil teorisini reddetmiştir. İbn Mada'ya göre failin merfû veya mefulün mensup olmasının sebebi fitri bir olaydır, faili merfû yapan ya da mefulü mensup yapan herhangi bir amil yoktur.⁶⁶

Bu dönemde öne çıkan bazı diğer âlimler ise şunlardır: Muhammed b. Mûsâ el-Efşenik (ö. 307/919). Muhammed b. Yahyâ erRabâhi (ö. 358/968). Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî (ö. 379/989) İbnu's-Seyyid Bataleyvsî (ö. 521/1136), Ebû 'Ali 'Ömer b. Muhammed eş-Şevbinî (ö. 645/1247), Ebû Muhammed el-Kâsım 'Alemuddin el-Lorkî (ö. 661/1262) Ebû l-Hasen 'Ali b. Mü'min İbn 'Uşfûr el-İşbilî (ö. 663/1264) İbn Hazm (ö. 456/1064).⁶⁷

Endülüs ekolünün en önemli isimlerinden bir de medreselerde günümüze kadar okutulan Elfiyye adlı eseri telif eden İbn Mâlik et-Tâi (ö. 672/1274)'dir. Elfiyye'nin nahiv âlimleri arasında bu kadar şöhret bulması, Endülüs ekolünün nahiv alanındaki etkisine işaret etmektedir.⁶⁸

⁶⁴ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 176-178.

⁶⁵ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 180-183.

⁶⁶ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 186.

⁶⁷ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 178.

⁶⁸ Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 182.

Endülüs ekolü âlimleri son dönemde vuku bulan siyasi çalkantılar ve Endülüs'teki çoğu şehrin Müslümanların hâkimiyetinden çıkması nedeniyle doğuya ve Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir. İlmî çalışmalar, Müslümanların hâkimiyetinde kalan Gırnata'da az da olsa devam etmişse de daha sonra giderek etkisini kaybetmiştir.⁶⁹ Eldeki verilerden hareketle, yapılan araştırmalar sonucunda İbn Bâbeşâz'ın bu ekole isnad edilen görüşlerle ilgili aktarımlarda bulunmadığı buna karşın Endülüslü âlimlere etkide bulunduğu göze çarpmaktadır. Nitekim İbn Bâbeşâz'ın *el-Mukkadime* adlı eseri İbn Uşfûr tarafından *Muhtasarü'l-Muhteseb* ismi ile ihtisar edilmiştir

1.2.2.5. Mısır ekolü

Mısır'da ilk ilmî çalışmalar, Müslümanların 21/641 yılında bu şehri fethetmesiyle başlamıştır. Diğer bölgelerden gelen âlimlerin katkısıyla kıraat, tefsir, fıkıh, lügat gibi ilimlerde çalışmalar artmıştır. Mısır'da yapılan bu ilmî çalışmalar, çevre bölgeleri de etkilemiştir. Bundan dolayı Mısır'daki nahiv ilmî çalışmaları metot, üslup ve verilen eserler bakımından Arap grameri tarihinde önemli bir konumdadır.⁷⁰

Mısır'daki nahiv tedrisi alanında çalışmaların başlangıçta kıraat ilmine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Kıraat ilmî bütün özellikleri ve önde gelen âlimleriyle tam anlamı ile teşekkül ettikten sonra, bazı kıraat âlimlerinin etkisiyle nahiv ilmî çalışmaları başlamıştır. Abdurrahman b. Hüzmüz (ö. 117/735), Verş Ebû Saîd b. Sa'îd (ö. 197/812) gibi önde gelen kurrâ, Mısır'da gramer faaliyetlerinin genişlemesini sağlamışlardır. Dolayısıyla nahiv ilmî çalışmaları hicrî 3. asra kadar kıraat ilmine bağlı kalmıştır. Fakat bu dönemde yapılan çalışmalar sonraki dönem için bir temel ve ön hazırlık olmuştur. Diğer ilim merkezlerinden Mısır'a göç eden bazı âlimler, nahiv ilmî ile ilgili malzemeleri de Mısır'a taşımışlardır. Bu konuda nahiv alanında yapılan çalışmaların öncüsü olarak Vellâd b. Muhammed et-Temimî'nin (ö. 263/876) adı öne çıkmaktadır.⁷¹

Mısır ekolüne isnad edilen âlimler, Basra ve Kûfe dil ekollerinin tesiri altında kalmıştır. Zira Mısır'da nahiv çalışmalarını başlatan ilk dilticilerden Vellâd et-Temimî Basra'nın önde gelen nahiv âlimi Halîl b. Ahmed'in talebesiyken; Mısır'daki nahiv çalışmalarının başlamasında önemli bir rolü olan diğer bir âlim Ebu'l-Hasan el-E'azz (ö. ?) Kûfe'nin meşhur âlimlerinden birisi olan el-Kisâî'nin talebesidir. Ancak Basra ekolüne mensup âlimlerin eserlerinin fazla olması, Mısır ekolüne mensup âlimlerin bu

⁶⁹ Şevki Dayf, *Medarisü'n-nahviyye*, 317.

⁷⁰ Bakırcı-Demirayak, *Arap dili grameri tarihi*, 123.

⁷¹ Bakırcı-Demirayak, *Arap dili grameri tarihi*, 123.

ekole meyiletmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Kûfe ekolünün görüşlerinin daha çok şifahî olarak aktarılması, bu ekole olan teveccühün azalmasına neden olmuştur.⁷²

Vellâd et-Temîmî'nin talebelerinden Ebü Ali Ahmed b. Ca'fer (ö. ?), Mısır ekolünün ilk gramer eserinin müellifidir. *el-Muhezzeb* isimindeki bu eser Basralılar ile Kûfelilerin ayrı düştükleri görüşleri ele almıştır. Fakat eserde Basra ekolünü daha fazla ön plana çıkaran ifadeler kullanılmıştır.⁷³

Mısır ekolü âlimleri, ekseriyetle Basra ekolünün önde gelen âlimi Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitâb*'ına önem vererek bu eseri esas alıp öğrenci yetiştirmeyi uygun görmüşlerdir. Bu sebeple Basra Ekolünün görüşleri Mısır'da tercih edilen görüşler arasında yer almıştır.⁷⁴

Mısır'daki Basra ekolünün etkisi ve Sîbeveyhi'ye olan güven, İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde sarf ettiği cümlelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. İbn Bâbeşâz, talebelerine hitap ederek “*Sîbeveyhi'nin nahiv mezhebini öğren ve ona tutun çünkü güvenilir olan mezhep, onun mezhebidir.*” cümlesi ile Sîbeveyhi'ye olan inancı gözler önüne sermektedir.⁷⁵

Daha sonra Bağdat ekolünde görülen Basra ve Kûfe Ekollerinin görüşlerinin aynı çatı altında toplanıp sentezlenmesi Mısır'da da görülmüştür. Bu dönemde İbn Vellâd lakabıyla tanınan Ebu'I-'Abhas b. Ahmed b. Muhammed b. el-Velid (ö. 248/862) ve İbnu'n-Nahas ismi ile meşhur olan Ebü Ca'fer b. Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il (ö. 338/949), Bağdat'a giderek Zeccâc (241/855-311/923)⁷⁶ ve Muberrid'in (210/826-286/899)⁷⁷ ders halkasında yer almışlardır.

Mısır ekolü gramer çalışmalarında etki eden bir başka âlim ise Ebu İshak en-Neceyrami künyesi ile anılan İbrahim b. 'Abdillah b. Muhammed'dir. (ö.355/966) Bu âlim Bağdat'ta Zeccac'ın ders halkasına katılmıştır. İhşidi Devleti hükümdarlığında Mısır'a taşınarak ihşidi hükümdarına kâtiplik etmiştir. Mısır'da nahiv ilmi alanında dersler veren Ebu İshak en-Neceyrami birçok talebe yetiştirmiştir.⁷⁸

Söz konusu ekole mensup bir diğer nahiv âlimi ed-Dineverî adıyla bilinen Ahmed b. Ca'fer Ebu Ali'dir (ö.289/902) Aslen Dineverli olan dilbilimci, Basra'da Mâzini'den (ö. 249/863) Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuş ve Bağdat'a gelerek

⁷² Abdul'âl Sâlim Mekrem, *el-Medresetu'n-nahviyye fi Mısır ve 'ş-Şâm fi'l-karneyni's-sâbi' ve 's-sâmin mine'l-hicreti*, (Beyrut: Dar'u şürûf: 1980), 15-17.

⁷³ Abdul'âl Sâlim Mekrem, *Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır*, 19.

⁷⁴ Abdul'âl Sâlim Mekrem, *Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır*, 20.

⁷⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/319.

⁷⁶ Kıftı, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/194-201; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/ 411 -413.

⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefâtu'l-a'yân*, 4/313-322; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdeba*, 5/121-122.

⁷⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 1/205-206; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/414-415.

Mubberred'den nahiv alanında eğitim almıştır. Daha sonra Mısır'a geçerek orada öğrencilere dersler vermiştir. Kûfe ve Basra ekollerinin ihtilaf ettikleri meseleleri aktaran "el-Muhezzeb" diye anılan bir eser telif etmiştir. Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* isimindeki eserinden yararlanarak *Muhtasar fî demâ'iri 'l-Kur'ân* adında bir eser daha kaleme almıştır.⁷⁹

Mısır'da bu alanda yapılan çalışmalar neticesinde alanında uzman nahiv âlimleri yetişmiştir. Bu âlimlerden biri de Abdullah b. Berri b. 'Abdu'l-Cebbar'dır. (582/1187) İbnu'l-Berri ismi ile tanınan nahiv âlimi, 499/1106 ve 582/1187 yılları arasında Mısır'da yaşamıştır. Endülüs'te ilim tahsil eden İbnu'l-Berri, kendisinden önce İbn Bâbeşâz 'ın da ders verdiği 'Amr b. As Camisi'nde bulunan ders halkasının başına geçmiştir.⁸⁰

Ekolün en önemli temsilcileri ise İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),⁸¹ İbn Hişâm (ö. 761/1360),⁸² ve es-Süyûtî (ö. 911/1505)⁸³ gibi nahiv alanında sıkça adı geçen şahsiyetlerdir.⁸⁴ Bunların yanı sıra çalışmanın asıl konusu olan eserin müellifi İbn Bâbeşâz'ın ismi de bu ekolün temsilcileri arasında geçmektedir. Nitekim illeri de de aktarılacağı üzere İbn Bâbeşâz, bu ekolün teşekkülünde önemli ölçüde yer almıştır.

⁷⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 1/ 68-69.

⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefâtu'l-a 'yân*, 3/108- 109; Suyûtî, *Buğyetu 'l-vu 'ât*, 2/34.

⁸¹ Suyûtî, *Buğyetu 'l-vu 'ât*, 2/134-135.

⁸² Suyûtî, *Buğyetu 'l-vu 'ât*, 2/68-69.

⁸³ Şevki Dayf, *Medarisü 'n-nahviyye*, 362-364.

⁸⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Behcetü 'l-merdiyye fî şerhi elfiyye*(Diyarbakır: Mektebetu Seyda,2016) ,143.

2. İBN BÂBEŞÂZ'İN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

2.1. İbn Bâbeşâz'ın Hayatı

Arap dilinde zamanının önde gelen âlimlerinden biri olan İbn Bâbeşâz'ın tam adı Tâhir b. Ahmed b. Bâbeşâz b. Davud b. Süleyman b. İbrahim'dir.⁸⁵ Bu dönemde yaşayan âlimlerin ismi ile beraber künye de kullanmışlardır. Müellifin künyesi ise Ebü'l Hasan'dır.⁸⁶ Bazı tarihçiler, müellifi İbn Bâbeşâz olarak nakletmiştir. Ancak ekseriyete göre doğru olan telaffuz İbn Bâbeşâz şeklindedir. Bâbeşâz sözcüğü mutluluk ve neşe manasına gelmektedir.⁸⁷

Nahiv ve lügat ilimlerinde mahir olan İbn Bâbeşâz genellikle en-Nahvî el-Lugavî nisbeleriyle anılmıştır.⁸⁸ Bazı kaynaklarda Mısır'a nispetini kuvvetlendirmek için ismine el-Mısırî ibaresi eklenmiştir.⁸⁹ Zira hayatının çoğunu Mısır'da geçirmiş, orada çalışmış, kitaplar tasnif etmiş, öğrenciler yetiştirmiş ve vefat edene kadar Mısır'da kalmıştır. Babasının işi olan mücevher ticaretine devam ettiğinden ismine el-Cevherî nisbesini ekleyenler de olmuştur.⁹⁰

Biyografi âlimleri, İbn Bâbeşâz'ın hangi tarihte doğduğu ve nerede doğduğu ile alakalı herhangi bir bilgi aktarmamışlardır. Ancak İbn Bâbeşâz'ın nereli olduğu konusunda bilgi vermiş ve bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Hallikân, Vefayâtu'l-a'yan adlı eserinde Deylem'li olduğunu aktarmıştır.⁹¹ Tabakat âlimlerinden Fîrûzâbâdî ve Kıftî gibi âlimler ise İbn Bâbeşâz'ın aslen Bağdatlı olduğunu ifade etmişlerdir.⁹² İbnü'l-İmâd ve Hamevî gibi tabakat âlimleri ise mücevher ticaredi için Bağdat'a gittiğini dile getirmişlerdir.⁹³ Dolayısıyla İbn Bâbeşâz ilmi birikiminin bir kısmını Bağdat'ta tahsil etmiş ve gençlik yıllarının bir bölümünü Bağdat'ta geçirmiştir. Daha sonra istikrarın bozulmasıyla birlikte Mısır'a gitmiştir. Mısır'da üstlendiği görevler ile

⁸⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/16.

⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, 2/ 515; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/ 16.

⁸⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/ 16; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, 2/515.

⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, 2/515; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455.

⁸⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/ 1455; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Muhammed Naîm El-Araksûsî(Kahire, Müessesetü'r Risale, 1405/1985), 18/439; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga* (Dımaşk: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'e ve'n-Neşr, 1421/2000), 161.

⁹⁰ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/439; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/ 17; İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud Arnaut (Beyrut: Daru İbni Kesir,1406/1986), 5/297.

⁹¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yan*, 2/ 515.

⁹² Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv*, 161; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95.

⁹³ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ* 4/ 1455; İbnü'l-İmâd *Şezerâtü'z-zeheb*,5/ 297.

birlikte ilim tahsiline devam etmiştir. İbn Bâbeşâz Kahire'ye yerleştikten sonra ilim çevrelerince tanınmış ve öğrenciler yetiştirmeye başlamıştır.⁹⁴

İbn Bâbeşâz'ın hayatı birçok eserde geçmektedir. Ancak ailesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Biyografi eserlerinde babası ve dedesinin mücevher ticareti ile uğraştıkları aktarılmıştır. Ayrıca İbn Bâbeşâz'ın da bir süre mücevher ticareti ile uğraştığı aktarılmıştır.⁹⁵

Takva sahibi bir âlim olan İbn Bâbeşâz ömrünün sonuna doğru Dîvân-ı İnşâ'daki görevinden ayrılarak Mısır'da 'Amr b. 'As camisine yerleşmiş ve vefat edene kadar burada kalmıştır. Mücevher ticaretini de bırakan İbn Bâbeşâz dünyalık işleri bırakarak zahidane bir hayat sürdürmüştür. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla onu bu zahit hayata sürükleyen sebep ise şu olaydır: İbn Bâbeşâz'ın terbiye ettiği ve beslediği güzel ve eğitilmiş bir kedisi varmış. Onun tarafından eğitilen bu uysal kedi bir gün elinde bulunan bir lokmayı kapıp kaçırmış. Alışılanın aksine yapmış olduğu bu olayı tekrar edince İbn Bâbeşâz kediyi takip etmeye koyulmuştur. Ardından kedinin harabeler arsında bulunan bir evin çatısına çıktığını ve almış olduğu o lokmaları felçli ve kör olan bir kedinin önüne koyduğunu görmüş. Bu durumdan çok etkilenen İbn Bâbeşâz, "Bu kör ve felçli kediye rızkını veren Allah, beni de elbet rızıklandırır." düşüncesi ile bütün dünyevi işleri bırakıp yalnızca Allah'a ibadet için kendisini dünya malından arındırmıştır. Malının fazla olanını infak edip Amr b. 'As Camii'nin bitişiğinde bulunan bir hücreye yerleşmiştir. Ömrünün geri kalanını bu camide öğrenci yetiştirmeye, eser telif etmeye ve Allaha ibadet etmeye adanmıştır.⁹⁶

Fatımiler döneminde yaşamış olan Arap dili âlimi İbn Bâbeşâz'ın vefatını, İbn Hallikân ve el-Kıftî gibi biyografi âlimleri şu şekilde aktarmıştır: "İbn Bâbeşâz dünya ile ilişkisini kesip ihtiyaç fazlası malını infak ettikten sonra Amr b. 'As Camisi bitişiğindeki hücrede tek başına yaşamaya başladı. Zahidane bir hayat süren İbn Bâbeşâz burada öğrencilere ders vermekle meşguldü. Bir gece caminin çatısına çıkan İbn Bâbeşâz, caminin aydınlatılması için kullanılan bazı eşyalara ayağı takılması sonucu çatıdan düşüp vefat etti. İbn Bâbeşâz Recep ayının 3. günü 469/1077 senesinde Mısır'da bulunan karafet-i kübra mezarlığına defnedildi.⁹⁷

⁹⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/ 17.

⁹⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95.

⁹⁶ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95.

⁹⁷ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1456; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 97; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l a'yan*, 2/ 517.

2.2. İlmî Kişiliği

İbn Bâbeşâz hayatı boyunca ilmî çalışmalar, içinde yer almıştır. Maddî durumu iyi olmasına rağmen mal ve mülk İbn Bâbeşâz'ı meşgul etmemiş ve onu ilimden alı koymamıştır. Ticaret için seyahat ettiği yerlerde dahi oranın önde gelen âlimlerin ders halkasına katılmıştır.⁹⁸ Ömrünün sonuna doğru dünya hayatını bütünüyle bir kenara bırakıp sadece ilimle ilgilenmiştir.⁹⁹

İbn Bâbeşâz, lügat ve nahiv alanında öne çıkmıştır. Bu alanlarda belli bir ilmi seviyeye ulaştıktan sonra Fustat'ta 'Amr b. 'As Camii'ndeki ders halkasının başına geçmiştir. Burada dil ve kırâat dersleri veren İbn Bâbeşâz, yetiştirdiği öğrencilerin yanı sıra nahiv ilmine dair önemli eserler telif etmiştir.¹⁰⁰

İbn Bâbeşâz, sahip olduğu ilmi yetkinliği sayesinde devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Mısır'da bulunduğu zaman Dîvân-ı İnşâ'da¹⁰¹ çıkan yazıları, nahiv ve lügat açısından hatalarını kontrol etmek amacıyla görev almıştır.¹⁰² Burada kaleme alınan her türlü yazı İbn Bâbeşâz'ın kontrolünden geçmiştir. Yazılarda herhangi bir hata gördüğü takdirde bu hataları düzeltmiş ve bu iş için devletten ücret tahsil etmiştir.¹⁰³ Hamevî'nin aktarımına göre bu görev için her ay devlet hazinesinden elli dinar almıştır.¹⁰⁴ Lügat ve nahivin yanı sıra kıraat ve tefsir gibi diğer ilimlerle hemhal olduğu kaleme almış olduğu eserlerden anlaşılmaktadır.

İbn Bâbeşâz asıl şöhretini ise nahiv ilminde kazanmıştır. Kıftî'nin aktarımlarına göre onun kaleme aldığı her bir eser güneş gibi etrafına ışık saçmıştır. Nahiv âlimleri ve öğrencileri bu eserlere yoğun ilgi göstermiştir. İbn Bâbeşâz'ın ders halkasında bulunan talebeler bu eserlerden faydalanmış ve kendilerinden sonraki talebelere ulaştırmaya gayret etmişlerdir.¹⁰⁵

Nahiv ilminin neredeyse bütün inceliklerine vakıf olan İbn Bâbeşâz, biyografi âlimleri tarafından Mısır'da kendi döneminin nahiv ilmindeki imamı olarak anılmıştır.¹⁰⁶ İbn Bâbeşâz'ın hayatını ele alan ve ondan övgüyle bahseden âlimlerden

⁹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 5/297.

⁹⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1456.

¹⁰¹ Dîvân-ı İnşâ (Dîvân-ı Tuğrâ, Dîvânü'r-resâil ve'l-inşâ), devletin iç ve dış bütün yazışmalarının idaresi ve belgelerin hazırlandığı divana denir.

¹⁰² Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/17.

¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yan*, 2/ 515.

¹⁰⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ* 4/1456.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95.

¹⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l a'yan*, 2/515; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/439.

biri de Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî'dir (ö. 911/1505). Suyûtî, İbn Bâbeşâz'ı şu sözleriyle nitelemiştir: “İbn Bâbeşâz, nahiv ilminde yetkin kişilerden biridir. Arap dili ve grameri alanında meşhur âlimlerden biridir.”¹⁰⁷

2.3. Hocaları

İbn Bâbeşâz kendi döneminde Arapça gramer, fıkıh, hadis, tefsir ve kırâat ilimlerinde temayüz etmiş birçok büyük âlimin ders halkasına katılmıştır. Ticaret için taşındığı şehirlerde ilimden kopmamış, o şehirlerin âlimlerinden istifade etmiştir. Bağdat ve Mısır'da eğitim alan İbn Bâbeşâz'ın ders aldığı bazı hocaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.3.1. Ahmet b. Bâbeşâz Ebü'l-Feth el-Cevheri

Ahmet b. Bâbeşâz (ö. 444/1053), İbn Bâbeşâz'ın babası ve doğal olarak ilk hocası konumundadır. Kaynaklarda Ahmet b. Bâbeşâz hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber Abdullah er-Râzî 'nin (ö. 353/964) hocalarından olduğu ve hicri 444 yılında vefat ettiği aktarılmıştır.¹⁰⁸

2.3.2. Ebü'n-Nasr el-Vâsiti

Tam adı Kasım b. Muhammed b. Mübaşir el-Vâsiti (ö. ?) şeklindedir. Kaynaklarda doğumu ile alakalı bilgi bulunmamaktadır. Bağdat'tan Mısır'a taşınan ve oraya yerleşen Ebu Nasr, ders halkaları kurarak birçok öğrencinin yetişmesini sağlamıştır. Ebu Nasr, İbn Bâbeşâz'ın kız kardeşi ile evlenmiştir. İbn Bâbeşâz, Ebu Nasr'dan dersler almış ve uzun yıllar yanında kalmaya ve ona hizmet etmeye devam etmiştir. Ebu Nasr Şerhu'l-luma ve Nahiv ilmine dair bir eser kaleme almıştır. Tarihi bilinmemekle beraber Ebu Nasr el-Vâsiti Mısır'da vefat etmiştir.¹⁰⁹

2.3.3. Hatîb et-Tebrîzî

Tam adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî'dir (ö. 502/1109). Tebrîzî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere 421/1030 yılında Tebrîz'de doğmuştur. Biyografi âlimleri hatip lakabında ihtilaf etmişlerdir. Yakût el-Hamevî (ö.

¹⁰⁷ Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/ 17.

¹⁰⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Dairetü'l Marife en-Nizamiye (Beyrut: Müessesetü'l E'la, 1390/1971), 1/139.

¹⁰⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2230.

626/1229) ve İbnü'l-Kıftî Tebrîzî'yi İbnü'l-Hatîb diye anarken¹¹⁰ diğer kaynaklar lakabının Hatîb olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹¹

Tebrîzî ilim hayatına doğduğu yer olan Tebrîz'de başlamıştır. Tebrîz'den sonra eğitimine Bağdat, Basra, Cürcân gibi yerlerde devam etmiştir. Devrin neredeyse bütün ilim merkezlerini dolaşan Tebrîzî, Kahire'de bulunduğu sırada İbn Bâbeşâz ile karşılaşmıştır. İbn Bâbeşâz ondan Arap filolojisiyle ilgili son tartışmaları öğrenmiştir.¹¹²

Tebrîzî, lügat, gramer ve edebiyat alanlarında meşhur olmuştur. Bu alanlarda eserler veren Tebrîzî, aynı zamanda Nizâmiye medresesinde edebiyat ve dil dersleri vermiştir. Tebrîzî 502/ 1109 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Bâbüebrez Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹³

2.3.4. Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî

Tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Said b. Yusuf el-Havfî el-Mısırî 'dir(ö. 430/1039).¹¹⁴ Mısıra bağlı Havf köyünde dünyaya gelmiştir. İlim tahsiline Mısır'da başlayan Havfî, burada Ebu bekir el-Üdfui'den (ö. ?) ders almıştır. Nahiv ilminde mahir olan Havfî, nahvin usul ve illetlerini içeren *Kitabü'l muvaddih fi'n-nahvi* adında büyük ve güzel bir eser kaleme almıştır. Bu eserden nahiv âlimleri oldukça istifade etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'i dilbilimsel yönden inceleyen *el-Burhân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri telif etmiştir. Havfî hicri 430 yılında vefat etmiştir.¹¹⁵

2.3.5. Ömer b. Sâbit es-Semânî

Tam adı Ömer b. Sâbit Ebü'l Kasım es-Semânî en-Nahvi ed-Darîr (ö. 442/1051) olan âlimin kaynaklarda doğum tarihi ile alakalı herhangi bir bilgi

¹¹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 6/2823; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 4/28; Hâlid Abdülkerîm, "Mukaddime", *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, mlf. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî(Kuveyt: y.y. 1984), 18; Abdulhaluk Bin Ahmed Bin Abdullah eş-Şemrani "Mukaddime", *Ümdetü zevi'l himem a'lâ'l-muhsibe*, mlf. İbnu Huteyl Cemalü'd-din Ali b. Muhammed b. Selman(Medine: el-A'mü Cami'a, h.1414), 2; Razi Muhammed Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*,(Amman: Vezaretü's-Sekafe,2015), 3.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l a'yan*, 6/191, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19/269; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 6/9.

¹¹² Abdülkerim, "Mukaddime",18; Abdullah eş-Şemrani "Mukaddime",21; Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 33; Ahmet Özel "Tebrîzî, Hatîb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2011),40/223-224.

¹¹³ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 6/2824.

¹¹⁴ Abdülkerim, "Mukaddime",18; Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 33.

¹¹⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1643; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/219.

bulunmamaktadır.¹¹⁶ Nahiv bilgini ve edip kişiliği ile tanınan es-Semânini Bağdat'ın meşhur âlimlerindedir. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî'den (ö. 392/1002) ders almış ve İbnu Cinni 'nin eserlerinden *el-Lüma*'ı şerh etmiştir. Es-Semânini Hicri 442 yılında vefat etmiştir.¹¹⁷

2.3.6. İbn Berhân

Tam adı Abdu'l-vâhid b. Ali b. Ömer b. İshak b. İbrahim b. Berhân Ebu'l-Kâsım el-Esedî (ö. 456/1064) şeklindedir.¹¹⁸ Bağdat'ın meşhur âlimlerindedir. İbn Berhân Arap dilinde, lügat, tarih ve eyyâmü'l-Arab alanlarında uzmanlaşmıştır. Nahiv ilminde dönemin önde gelenlerinden olan İbn Berhân, Abdü's-salam el-Basri'nin (ö. ?) ders halkasına katılmıştır. İbn Berhân hicri 456 yılında vefat etmiştir.¹¹⁹

2.4. Talebeleri

İbn Bâbeşâz ilim sahasında belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra hocalarından aldığı ilmi birikimi Mısır'da 'Amr b. 'As Camii'nde bulunan ders halkasının başına geçerek talebelerine aktarmaya çalışmıştır. Bu ders halkasına katılan talebelerin sayısı net olarak bilinmemekle beraber İbn Bâbeşâz'ın orada geçirdiği zaman dikkate alındığında bu sayının fazla olduğu tahmin edilmektedir. İbn Bâbeşâz'ın ders halkasına katılan talebelerden bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.4.1. Muhammed b. Berekât es-Saîdî

Tam adı Muhammed b. Berekât b. Hilal b. Abdu'l-vâhid b. Abdullah es-Saîdî (ö. 520/1126) şeklindedir. Arap dili gramer âlimi, Muhammed b. Berekât es-Saîdî 420/1029 yılında doğmuştur. Mısır'da döneminin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Nahiv ilmini ve ilmi terbiyeyi İbn Bâbeşâz'dan almıştır.¹²⁰ İbn Bâbeşâz'ın Amr b. Âs Camii'ndeki odasında gramer kuralları ile onların yorum ve tahlillerine, mektup yazma esasları ile imlâ kurallarına dair olan on beş ciltlik *Ta'lika fi'n-nahv* ya da *Ta'liku'l-gurfe* olarak anılan eserin geçtiği ilk âlim Muhammed b. Berekât es-Saîdî'dir. Ayrıca Muhammed b. Berekât es-Saîdî, İbn Bâbeşâz'ın vefatından sonra Amr

¹¹⁶ Abdülkerim, "Mukaddime", 12; Abdullah eş-Şemrani "Mukaddime", 21; Razi Nevasire, *İbn Bâbeşaz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 33.

¹¹⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/217; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 5/2091.

¹¹⁸ Abdülkerim, "Mukaddime", 12; Abdullah eş-Şemrani "Mukaddime", 21.

¹¹⁹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/120.

¹²⁰ Firûzâbâdî, *el-Bulğa fi terâcimi eimmeti'n-nahv*, 161; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95; İbn Hallikân *Vefayâtu'l a'yan*, 2/515; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 6/2440.

b. Âs Camii'ndeki ders halkasının başına geçmiştir. es-Sâidî'nin nahiv ilimin de bir kaç eseri bulunmaktadır. Hicri 520/1126 tarihinde vefat etmiştir.¹²¹

2.4.2. İbnü'l-Fahhâm

Tam adı Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr Atık b. Halef el-Kureşî es-Sıkıllî (ö. 516/1123) olan İbnü'l-Fahhâm, 422/1031- 425/1034 yılları dolaylarında Sicilya'da Dünya'ya gelmiştir.¹²² İlim tahsil etmek için 438/1046 yılında Mısır'a gitmiş ve burada 454/1062 yılına kadar devam eden tahsil hayatı boyunca farklı hocalardan kıraat ve İbn Bâbeşâz'dan nahiv derslerini almıştır. İbn Bâbeşâz *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eseri İbnü'l-Fahhâm'ın isteği doğrultusunda talebelerine aktarmıştır. Daha sonra kıraat ilmine ağırlık veren İbnü'l-Fahhâm bu alanda büyük bir şöhrete erişmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Fahhâm 516/1123 İskenderiye'de vefat etmiştir.¹²³

2.4.3. İbnü'l-Hassâr

İbnü'l Hassâr künyesi ile meşhur olan bu âlim'in tam adı, Halef b. İbrahim b. Halef b. Said el-Mukri (ö. 511/1118) şeklindedir.¹²⁴ İbnü'l Hassâr 427/1036 yılında dünyaya gelmiştir.¹²⁵ Mısır'da İbn Bâbeşâz'ın ders halkasına katılmıştır. İbnü'l Hassâr, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserin aktarıldığı ilim halkasında bulunmuş ve İbn Bâbeşâz'ın aktardıklarını kaleme almıştır. Daha sonra eserin baş tarafında eksiklik olduğunu fark eden İbnü'l Hassâr, İbn Bâbeşâz'dan eserin tamamlamasını istemiş böylece eserin farklı bir nüshasını rivayet etmiştir.¹²⁶ İbnü'l Hassâr daha sonra kıraat ilmine yönelmiş ve hac farızasını yerine getirmek için gittiği Mekke'de kıraat dersleri almıştır. Mekke'den Endülüs'e taşınan İbnü'l Hassâr, Endülüs'te etkili hutbe ve vaazları ile tanınmıştır. İbnü'l Hassâr 511/1036 yılında vefat etmiştir.¹²⁷

¹²¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 6/2440.

¹²² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/164; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-a'sâr*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r Risale,1408/1988), 1/472-473.

¹²³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/164; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 1/472-473.

¹²⁴ Abdülkerim, "Mukaddime", 19-20; Abdullah eş-Şemrani "Mukaddime", 21; Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 35.

¹²⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi esmâ'i ricâli'l-kurâ'ât üli'r-rivâye*, thk. Cemalüddin Muhammed(Mısır: Darü's-Sahabe li-Türas, 2009)2/245; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 1/465.

¹²⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/471.

¹²⁷ Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/245; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 1/465.

2.4.4. İsa b. Muhammed b. Ebü'l-Bahr ez-Zührî

Kayanaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan bu âlimin tam adı İsa b. Muhammed b. Abdullah b. İsa b. Müemmil b. Eb'i Bahr ez-Zührî eş-Şenterinî (ö. 530/1136) şeklindedir. İbn Hayr (ö. 575/1179) *Fehrese* adlı eserinde İbn Bâbeşâz'ın bazı eserlerinin Ebü'l Bahr ez-Zührî tarafından nakledildiğini ifade etmiştir.¹²⁸ Hakkında detaylı bir şekilde malumat bulunmayan Ebü'l Bahr ez-Zührî 530/1136 yılında vefat etmiştir.¹²⁹

2.5. Eserleri

İbn Bâbeşâz ömrünü ilmi faaliyetler içerisinde geçirmiş olmakla birlikte dünya hayatını güzel geçirmek için birtakım işlerle de meşgul olmuştur. Ancak ömrünün sonuna doğru dünya işlerinden tamamen soyutlanmış ve kendisini sadece ilme adanmıştır. İbn Bâbeşâz 'Amr b. 'As Camii'si bitişiğinde bulunan hücreye yerleştikten sonra kitap telif etmeye ve talebe yetiştirmeye ağırlık vermiştir. Kaleme aldığı eserleri ile ilmî gücünü ortaya çıkarmıştır.

İbn Bâbeşâz, kaynaklarda aktarıldığı kadarıyla müstakil iki eser ve şerh mahiyetinde üç eser kaleme almıştır. Müstakil eserlerden *Mukaddimetü'l-kâfiyetü'l-muhsibe* ('l-muhassibe/'l-muhtesibe) *fî fenni'l-'Arabiyye*, adlı eser günümüze ulaşmıştır. *Ta'likü'l-gurfe* adlı eser ise günümüze ulaşmamıştır. Şerh mahiyetinde yazmış olduğu eserler ise; *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, *Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâci* ve *Şerhu Usûli İbni's-Serrâc* adlı eserlerdir.¹³⁰

Biyografî âlimlerinin geneli tarafından zikredilmeyip sadece bazı âlimler tarafından dile getirilen iki eseri daha bulunmaktadır. Bunlar: *el-Müfid fî'n-Nahvi*¹³¹ ve *et-Tezkire fî'l-Kıraati's-Sab'a*¹³² adlı eserlerdir.

¹²⁸ Ebü Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî, *Fehrese*, thk. Muhammed Fuad Mensur, (Beyrut: Darü'l Kutubi'l İlmiyye, 1419/1998), 282.

¹²⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, 56.

¹³⁰ İbnü'l-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95-97; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455-1456; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/297-298.

¹³¹ Firûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv*, 161.

¹³² Kâtib Çelebi Hacı Halife Mustafa bin Abdullah, *keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Darü'l İhyai't-Türasi'l Arabiyye, 1941), 1/392.

2.5.1. el-Mukaddimetü('l-kâfiyetü)'l-muhsibe (el-muhassibe/el-muhtesibe) fî fenni'l-'Arabiyye

Kısaca *el-Muhteseb* ismiyle de anılan eser genellikle “*mukaddime*” veya “*muhtasar*” adlarıyla anılmaktadır.¹³³ Bu eser nahiv ilminin öğretiminde önemli bir yeri olan kitaplardandır. İbn Bâbeşâz'ın *el-Mukaddime*'sinin daha önce Halef el-Ahmer (ö. 180/796), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/840), Ebû Ca'fer en-Nehhâs(ö.338/950) ve İbn Fâris(ö. 395/1004) tarafından yazılan mukaddimelerden farkı daha fazla ayrıntıya sahip olmasıdır.

İbn Bâbeşâz mukaddimesini isim, fiil, harf, ref, nasb, cer, cezm, âmil, tâbi ve hat olmak üzere on bölüme ayırmıştır. Eserin her bölümünde tanımlar ve nahiv ilminde öğrenilmesi zorunlu olan konular aktarılmıştır.¹³⁴ O, eserin sonunda, Arap gramerini öğrenmek isteyenler için bu eserde aktarılan bilgilerin yeterli olduğunu dile getirerek hem mukaddimenin içeriğine ışık tutmuş hem de nahiv ilminde öğrenilmesi gereken konuları topladığına işaret etmiştir. Eser, Hüsâm Saîd en-Naîmî'nin tahkiki ile *el-Mukaddimetü 'l-muhsibe fî 'ilmi 'n-nahv* adıyla neşredilmiştir.¹³⁵

İbn Bâbeşâz'ın öğrencisi İbnü'l-Fahhâm'ın isteği doğrultusunda *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe* diye şerh ettiği eser, Hâlid Abdülkerîm 'in tahkiki ile Küveyt 'te 1976-1977 yıllarında neşredilmiştir.¹³⁶

el-Mukaddime nahiv ilmi ile meşgul olan kişiler tarafından oldukça fazla rağbet görmüş ve âlimler tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. Abdüllatîf el-Bağdâdî *Şerhu Mukaddimeti İbn Bâbeşâz* (ö. 629/1231) ismi ile esere manzum bir şerh yazmıştır. Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed (ö. ?) *el-Hâsr li-fevâidi Mukaddimeti Tâhir* ismi ile *el-Mukaddime*'yi şerh etmiştir. Ahmed b. Osman ez-Zebîdî *Şerhu Mukaddimeti İbn Bâbeşâz* ismi ile esere yeni bir şerh kaleme almıştır.

Nahiv âlimleri, İbn Bâbeşâz'ın *el-Mukaddime* adlı eserinin önemine binaen yazılan bu şerhler ile yetinmemiş ve bu muazzam esere şerh yazmaya devam etmişlerdir. İbn Hütayl(ö.h/812) *Umdetü zevi 'l-himem 'ale 'l-Muhsibe fî 'ilmeyi 'l-lisân ve 'l-kalem* ve Abdüllatîf eş-Şercî (ö.1488) *el-Lüma 'u 'l-Kâmilîyye fî şerhi Mukaddimeti*

¹³³ Suyûtî, *Buğyetu 'l-vu 'ât*, 2/17; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, 5/297; Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti 'n-nahv*, 161.

¹³⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 2/479.

¹³⁵ Çelebi, “İbn Bâbeşâz” 19/343-344.

¹³⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 1/87.

İbn Bâbeşâz isimleri ile eseri şerh etmişlerdir. Ayrıca eser, *İbn Usfûr* (ö. 669/1270) tarafından *el-Mukaddime, Muhtasarü'l-Muhteseb* ismi ile ihtisar edilmiştir.¹³⁷

2.5.2. Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî

Kitabu Cümeli'l-Kübrâ olarak da bilinen *İbn Bâbeşâz*'ın *Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî* adlı eseri Arap gramerine dair yazılmış bir eserdir. *İbn Bâbeşâz*, eserin mukaddimesinde, bu şerhin *Ebü'l-Kâsım Zeccaci* ye ait olan *Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî* adlı eserinin muhtasarı olduğunu ifade edip eserin muhtasar olması sebebiyle alt başlıklardan kaçındığını ifade etmiştir.

Müellif, eserinde nahiv, sarf, hat, lügat ile ilgili konuları işlemiştir. Müellif, *Ebü'l-Kâsım Zeccaci*'nin metoduna uymakla beraber eserin giriş bölümünde nahiv ilminin geniş tanımı, doğuşu ve metodu gibi konulara da değindiği görülmektedir.¹³⁸

2.5.3. Ta'liku'l-gurfe

*Ta'lika fi'n-Nahv*¹³⁹ isimi ile de anılan bu eser *İbn Bâbeşâz* tarafından adlandırılmamış daha sonra talebeleri tarafından 'Amr b. 'As Camii'nde kaldığı odaya nispet ile *Ta'liku'l-gurfe* ismi ile anılmıştır. Meşhur biyografi âlimlerinden *İbnü'l-İmâd*(ö.1089/1679), *Şezerâtü'z-zehab* adlı eserinde *Ta'liku'l-gurfe* ismi yerine *Müsevvedat* ismi ile aynı eseri *İbn Bâbeşâz* 'a nispet etmiştir.¹⁴⁰ *İbn Bâbeşâz* eserin isminden de anlaşılacağı üzere *Ta'liku'l-gurfe* adlı bu eserini zahit hayata geçtikten sonra kaleme almıştır. Eserin yaklaşık 15 cilt gibi muazzam bir hacme sahip olduğu aktarılmıştır.¹⁴¹

İbn Bâbeşâz 'ın vefatından sonra, eser talebelerinden 'Amr b. 'As Camisindeki ilim halkasının başına geçen nahiv ve lügat âlimi Muhammed b. Berekât es-Saidî'ye geçmiştir. Muhammed b. Berekât es-Saidî 'den sonra onun yerine ders halkasının başına geçen Mısır'ın meşhur âlimlerinden *İbnü'l-Berrî*'ye(ö. 582/1187) intikal etmiştir. *İbnü'l-Berrî* 'den sonra da Ebu'l-Hüseyn en-Nahvî'ye ulaştığı aktarılmıştır. Ebu'l-

¹³⁷ Çelebi, "İbn Bâbeşâz" 19/ 343-344.

¹³⁸ Bkz. *Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî, thk. Ali b. Tevfik Muhammed, Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî* (Ürdün: 'Alemü'l Kutübü'l-Hadîs,2016),1/16.

¹³⁹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/ 17.

¹⁴⁰ *İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zehab*, 5/298.

¹⁴¹ *İbnü'l-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455.

Hüseyin'in (ö. ?) de vefatı ile beraber eserin, ilme merakıyla meşhur Eyyubî padişahı Meliku'l-Kâmil'e intikal ettiği söylenilmektedir. Eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁴²

Meşhur tabakat âlimlerinden Kıftî, İnbâhu'r-Ruvât adlı eserinde, zikrettiğimiz âlimlerden her birinin bu eseri, muhafaza etmesi şartı ile öğrencisine hibe ettiğini ve bazı öğrencilerin eserin nüshalarını çoğaltmak istemelerine rağmen başarılı olamadıklarını aktarmıştır. Ayrıca Kıftî, Ebu'l-Hüseyin en-Nahvî vefat ettikten sonra, ücreti ne kadar olursa olsun bu eseri almak için güvendiği bir kişiyi yolladığını ama eserin Meliku'l-Kâmil'e ulaştığını ifade etmektedir.¹⁴³ Kıftî'nin eseri almak için göstermiş olduğu bu çaba, Ta'liku'l-ğurfe 'nin ne kadar önemli bir kitap olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.5.4. Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe

Şerhu'l Mukaddime,¹⁴⁴ *Şerhu'n Nuhbe*¹⁴⁵ *Şerhu'l Mihne*¹⁴⁶ isimleri ile de anılan bu eser, İbn Bâbeşâz tarafından öğrencisi İbnü'l-Fahhâm 'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır.¹⁴⁷ İbn Bâbeşâz, bu çalışmada ele alınacak olan bu eser *el-Mukaddime* eserini şerh etmiş ve Arap dilinin kurallarını daha geniş bir şekilde açıklayarak yeni bir eser ortaya koymuştur. Bu eser Hâlid Abdülkerîm (Küveyt 1976-1977) ve Abdüllatif Şerîf (Kahire 1978) tarafından neşredilmiştir.¹⁴⁸

2.5.5. Şerhu Usûli İbni's-Serrâc

Bu eser, İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) en önemli eserlerinden biri olan *el-Usûl fi'n-Nahv* adlı eserin şerhidir. İbnü's-Serrâc bu eseri Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinden çıkartmış olduğu konuları düzenli bir tasnife tabi tutarak oluşturmuştur. İbn Bâbeşâz dışında İsâ b. Abdülazîz el-Cezûlî (ö. 607/1210), Ebü'l-Hasan İbnü'l-Bâziş (ö. 528/1133) ve İbn Mu'tî (ö. 628/1231) gibi âlimlerde *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri şerh etmişlerdir.¹⁴⁹ İbn Bâbeşâz'ın kaleme almış olduğu söz konusu şerh kaynaklarda zikir edilmekle beraber günümüze ulaşmamıştır.¹⁵⁰

¹⁴² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/ 95; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l a'yan*, 2/ 515; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/17.

¹⁴³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95.

¹⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l a'yan*, 2/ 515; Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fi terâcimi eimmeti'n-nahv*, 161.

¹⁴⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/17.

¹⁴⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455.

¹⁴⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/87.

¹⁴⁸ Çelebi, "İbn Bâbeşâz," 19/ 343-344.

¹⁴⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 6/2535; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-ayân*, 4/339.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-ayân*, 4/1455; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/298.

2.5.6. el-Müfid fi'n-nahvi

Bu eser Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından İbn Bâbeşâz'a isnad edilmiştir. Günümüze ulaşamayan bu eser hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹⁵¹

2.5.7. et-Tezkire fi'l-kıraati's-sab'a

Bu eseri Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z Zunûn* adlı eserinde zikretmiştir. Günümüze ulaşamayan bu eser hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹⁵²

2.6. İbn Bâbeşâz'ın Nahiv Ekolü

İbn Bâbeşâz, yaşadığı dönemin saygın âlimlerinden biridir. Nahiv ve sarf konularındaki hâkimiyeti ile herkesin takdirini kazanmıştır. Okuttuğu dersler ve telif ettiği eserleriyle pek çok kişiyi etkilemiştir. O, Mısır ekolünün önde gelen isimleri arasında sayılmaktadır. Ancak nahiv ilminde Basra dil ekolünün görüşlerini özellikle Sîbeveyhi'nin görüşlerini benimsemektedir. Ayrıca eserinde Basra ekolünün görüşlerini açık bir şekilde desteklemesi, Basralılar ile Kûfelilerin ihtilaf ettikleri konularda Basra ekolünün görüşünü tercih edip deliller getirmesi ve Kûfelilerin görüşünü tenkit etmesi onun Basra ekolüne olan meylini açıkça göstermektedir.

İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde Basra ekolünü benimsediğini gösteren bazı görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- İbn Bâbeşâz, Basra ekolünün görüşü olan, اسم kelimesinin yükseklik ve yücelik manalarına gelen السمو kelimesinden türediğini aktararak bu görüşün sahihliği konusunda deliller sunmaktadır. Bununla beraber Kûfe dil ekolünün görüşü olan اسم kelimesinin alamet işaret manalarına gelen السمة kelimesinden türediğini kabul etmeyerek bu görüşün yanlışlığı hakkındaki delilleri aktarmaktadır.¹⁵³

2- İbn Bâbeşâz, Cem'-i müzekker-i sâlimde bulunan “vav” ve “ya”nın ve tesniyede bulunan “elif” ve “ya”nın i'râb harfleri olduğunu söyleyerek Basra ekolünün görüşünü tercih etmektedir.¹⁵⁴

3- İbn Bâbeşâz, fiil in mastardan türediğini ifade ederek Basra ekolüne ait olan bu görüşü, arkadaşlarımızın görüşü, şeklinde nitelemektedir.¹⁵⁵

¹⁵¹ Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fi terâcimi eimmeti'n-nahv*, 161.

¹⁵² Kâtib Çelebi, *keşfü'z-zunûn*, 1/392.

¹⁵³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/97-98.

¹⁵⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/128-133.

¹⁵⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/96-97.

4- İbn Bâbeşâz, Basra ekolünün görüşüne uyararak, Mübtedâ 'nın amilinin manevî ve haberin amili ise hem manevî hem de mübtedâ olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁶

5- İbn Bâbeşâz, harf-i cer olan من edatının iptidâ-ı gaye manasında sadece mekân için kullanıldığını kabul etmektedir.¹⁵⁷ Bu görüş Basra dil ekolüne aittir. Kûfe ekolüne göre harf-i cer olan من hem zaman hem de mekân için kullanılabilir. Suyutî, Ahfeş dışında kalan Basra ekolünün bu görüşü kabul etmediğini aktarmaktadır.¹⁵⁸

6- İbn Bâbeşâz, fiili müzarinin ref' halinde amilinin manevî bir amil olduğunu aktararak bu konuda yapılan ihtilaflara değinmektedir. Kûfe ekolünün görüşünü kabul etmeyip eleştiren İbn Bâbeşâz, fiili müzarinin manevî amili olarak 'ismin yerine geçebilmesi' amilini zikretmektedir. Bu görüş Basra ekolüne aittir.¹⁵⁹

7- İbn Bâbeşâz müzari fiilin isme benzediğini bundan ötürü murab olması gerektiğini ifade ederek Basra ekolünün görüşüne uymaktadır.¹⁶⁰ Kûfe ekolüne göre müzari fiil, isimler gibi farklı manalara işaret ettiğinden bu manaların ayırt edilmesi için murab olması gerekmektedir.¹⁶¹

8- İbn Bâbeşâz'ın inne ve kardeşlerinin yani harufu müşebbehu bi'l-fi'il harflerinin mübtedâyı mensup haberi merfû ettiklerini aktarmasından Basra ekolünün görüşünü savunduğu görülmektedir.¹⁶² Kûfe ekolünün bu konudaki görüşü ise haberin aslen merfû olduğu inne ve kardeşlerinin haberde refa etkisi oluşturmadığı yönündedir.¹⁶³

9- İbn Bâbeşâz esmâ-i sitte'yi ele alırken esma-i sitte'nin i'râbı hakkında yapılan hilafları aktarmaktadır. Esmâ-i sitte i'râbı için beş görüş zikreden İbn Bâbeşâz, isabetli görüşün Sîbeveyhi'ye ait olduğunu ifade etmektedir. Bu görüş esmâ-i sittenin ref'a haletinde "vav", nasb haletinde "elif" ve cer haletinde "ya" ile i'râb almasıdır.¹⁶⁴

10- İbn Bâbeşâz'a göre حمزة ve طلحة gibi sonunda tenis alameti olan erkek isimleri Cem'-i müzekker-i sâlim olamazlar.¹⁶⁵

¹⁵⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/345-347.

¹⁵⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/236.

¹⁵⁸ Suyutî, *Behcetül Merdiyye*, 366.

¹⁵⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/345-347.

¹⁶⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/346-348.

¹⁶¹ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406-1986), 80.

¹⁶² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/216.

¹⁶³ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, thk. Abdülilah en-Nübhan, (Dimeşk: Darul Fikir, h.1416) 1/210; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'u'l-cevâmi'*, thk. Abdühamid el-Hindavi (Mısır: Mektebet'u Tefikiyye, ty.)2/389.

¹⁶⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/119.

¹⁶⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/137.

11- İbn Bâbeşâz لکن ile sadece nefiyden sonra atıf yapıldığını ifade etmektedir.¹⁶⁶ Kûfe ekolüne göre icab yani olumludan sonrada لکن ile atıf yapılabilir.

12- İbn Bâbeşâz fiile benzeyen isimlerin fiiller gibi amel ettiklerini aktardıktan sonra bu isimlerden sonra gelem mamulleri'nin takdim edilemeyeceğini zikretmektedir.¹⁶⁷

13- İbn Bâbeşâz, müfred ma'rife gelen münadanın mebni olduğunu aktarmaktadır.¹⁶⁸ Bu görüş Basra ekolüne mensup dilbilimcilere ait iken Kûfe ekolüne mensup dilbilimcilere göre müfred ve ma'rife olan münada murabtır.

14- İbn Bâbeşâz, ismi failin kendi faili dışında başka bir isim için geldiğinde faile irca edilen zamirin açıkça gelmesi gerektiğini aktarmaktadır.¹⁶⁹ Kûfe ehline göre zamirin zahir gelmesi zorunlu değildir.

15- İbn Bâbeşâz لولا kelimesinden sonra gelen ismin ibtidâ ile merfû olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁰ Bu görüş Basra ekolünün görüşüdür. Kûfe ekolü âlimleri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimlere göre; fiile naib olan “لولا”nın kendisi, ismi merfû etmişken diğer âlimlere göre; bu isim mahzup bir fiilin failidir.¹⁷¹

16- Basran dil ekolü âlimleri ile Kûfe dil ekolü âlimleri mefulün amili konusunda ihtilaf etmişlerdir. Basra ekolüne göre mefulün amili sadece fiilken Kûfe ekolüne göre mefulün amili fiil ve failidir.¹⁷² İbn Bâbeşâz mefulün amili konusunda Basra ekolünün görüşünü benimsemektedir.¹⁷³

17- İbn Bâbeşâz, taaccub sigasının mutasarrıf olmayan bir fiil olduğunu belirterek Basra ekolünün görüşünü benimseediğine işaret etmektedir.¹⁷⁴ Kûfe dil ekolüne göre taaccub sigası fiil değil isimdir.¹⁷⁵

18- İbn Bâbeşâz, ismi failin amel etmesi şartları arasında mazi manasında olmamasını şart koşarak Basra ekolünün görüşüne katılmaktadır.¹⁷⁶ Kûfe dil ekolüne göre ise mazi manasında gelen ismi fail amel edebilir.¹⁷⁷

¹⁶⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/262.

¹⁶⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/389.

¹⁶⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/274.

¹⁶⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/389.

¹⁷⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/253.

¹⁷¹ Ukberî, *el-Lübâb fî 'ilel* 1/13.

¹⁷² Suyutî, *Hem'u'l-hevami*, 2/5.

¹⁷³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/310.

¹⁷⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/379.

¹⁷⁵ Ukberî, *el-Lübâb fî 'ilel*, 1/198.

¹⁷⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/389.

¹⁷⁷ Ukberî, *el-Lübâb fî 'ilel*, 1/438.

19- İbn Bâbeşâz'a göre *بئس* ve *نعم* câmid yani türemeyen fiillerdir.¹⁷⁸ Bu görüş Basra ekolüne mensup âlimler tarafından benimsenmektedir. Kûfe ekolüne mensup dilbilimcilere göre söz konusu kelimeler isimdir.¹⁷⁹

20- İbn Bâbeşâz, Hicaz ehline göre amel eden *ما*'nın ismini ref, haberini nasb ettiğini ifade etmektedir.¹⁸⁰ Bu görüşü ile Basra ekolüne uymaktadır. Kûfe ekolünün bu konudaki görüşü; haberin harfi cerrin hazf edilmesi ile mensûb olmasıdır. Dolayısıyla Kûfe dil ekolüne göre *ما* haberde herhangi bir amel etmemektedir.¹⁸¹

21- İbn Bâbeşâz, Basra dil ekolünün görüşüne katılarak beraberlik manasını ifade eden *و* harfinden sonra, sebebiyet manasını ifade eden *ف* harfinden sonra, illet manasını ifade eden “*ل*” harfinden sonra ve “*حتى*”dan sonra gelen müzari fiilin gizli “*ن*” ile mensûb olduğunu bildirmektedir.¹⁸²

22- İbn Bâbeşâz'a göre fiile benzeyen harflerden “*كأن*”, “*ك*” ve “*ن*”den oluşmaktadır.¹⁸³ Bu görüş Basra dil ekolünün önde gelen âlimlerinden Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Ahfeş'e isnad edilen görüştür.¹⁸⁴

23- İbn Bâbeşâz, cer harfi olan “*حتى*”nın sadece zahir isimlerde amel ettiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ İbn Bâbeşâz bu görüşü Basra ekolüne mensup dilbilimcilerin görüşü ile uyumaktadır. Kûfe ekolü âlimlerine göre cer harfi olan “*حتى*” zahir isimlerde amel ettiği gibi zamirlerde de amel edebilmektedir.¹⁸⁶

24- İbn Bâbeşâz, *لا*'nın ismi nekra ve müfred olduğu takdirde fetha üzere mebni olacağını zikretmektedir.¹⁸⁷ Basra dil ekolü âlimlerinin genel görüşü bu yöndedir. Kûfe dil ekolüne göre ve Basra ekolüne mensup bazı dilbilimcilere göre ise bu isim murab gelmektedir.¹⁸⁸

25- İbn Bâbeşâz, Basra dil ekolü âlimlerinin görüşünü benimseyerek “*لكن*”nin haberine ibtidâ lamının müdahil olmadığını zikretmektedir.¹⁸⁹ Kûfe dil ekolüne göre lam-ı ibtidâ “*لكن*”nin haberinde gelebilmektedir.¹⁹⁰

¹⁷⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/378-382.

¹⁷⁹ Ukberî, *el-Lübâb fi 'ilel*, 1/180.

¹⁸⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/276.

¹⁸¹ Suyutî, *Hem'u'l-hevami*, 1/389.

¹⁸² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/227.

¹⁸³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/205.

¹⁸⁴ Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-hevami*, 1/487.

¹⁸⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/235 – 2/448.

¹⁸⁶ Ukberî, *el-Lübâb fi 'ilel* 1/424.

¹⁸⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/277.

¹⁸⁸ Ukberî, *el-Lübâb fi 'ilel* 1/227.

¹⁸⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/220.

¹⁹⁰ Ukberî, *el-Lübâb fi 'ilel* 1/217.

26- İbn Bâbeşâz, Basra dil ekolünü benimseyerek emr-i hâzırın mebni olduğunu bildirmektedir.¹⁹¹ Kufe ekolüne göre ise emri hâzır, nehyi hâzır gibi murabtır ve meczumdur.¹⁹²

32- İbn Bâbeşâz, nehy edatı olan “ما” ’dan sonra gelen “ان”ın zaid olduğunu aktarmaktadır.¹⁹³ Bu görüş Basra dil ekolüne aittir. Kûfe dil ekolüne göre “ما”dan sonra gelen “ان” zaid değil nehy edatıdır.¹⁹⁴

İbn Bâbeşâzın zikredilen bu görüşlerinin tamamında Basra dil ekolüne mensûb âlimlerin görüşlerine tabi olmaktadır. Yukarıda aktarıldığı üzere genel çerçevede Basra dil ekolünü benimseyen İbn Bâbeşâz, daha önce de vurgulandığı üzere özellikle Sîbeveyhi’nin görüşlerini benimsemektedir. Nitekim Sîbeveyhi ve Basra ekolüne mensup diğer dilbilimcilerin ihtilaf ettikleri konularda Sîbeveyhi’nin görüşlerini isabetli bulmakta ve bu görüşleri delilleriyle savunmaktadır. Bunun yanında öğrencilerine, Sîbeveyhi’nin görüşlerini tercih etmelerini ve bu görüşlerin doğru olan görüşler olduğunu açıkça telkin etmektedir.¹⁹⁵

Sîbeveyhi ile Basra ekolü görüşünde olan dilbilimcilerin ihtilaf ettiği bazı konularda İbn Bâbeşâz tutumunu şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- İbn Bâbeşâz, “ايك” zamirinde yapılan ihtilafları beş görüş şeklinde aktarmaktadır. Bu görüşlerden ilkinin Basra dil ekolü âlimlerinden Halil b. Ahmed’e nispet eden İbn Bâbeşâz, Sîbeveyhi ve arkadaşlarının bu görüşü kabul etmediklerini gerekçeleri ile beraber izah etmiştir. İbn Bâbeşâz, ikinci görüşü Kûfe dil ekolüne nispet ettikten sonra bu görüşün de yanlış olduğunu belirterek bazı deliller sunmuştur. Üçüncü ve dördüncü görüşlerin de zayıf olduklarını aktardıktan sonra beşinci görüşü Sîbeveyhi ve Ahfeş’in görüşü olarak aktaran İbn Bâbeşâz, bu görüşün isabetli olduğunu delilleriyle birlikte ortaya koymuştur.¹⁹⁶

2- İbn Bâbeşâz, ادا nın gelecek zaman için zarf olduğunu aktararak ادا ’dan sonra gelen merfû ismin i’râbı hakkındaki ihtilafı işlemektedir. Ahfeş’e göre ادا ’dan sonra gelen merfû ismin mübtedâ olabileceğini aktaran İbn Bâbeşâz, bu görüşün yanlış olduğunu ve bu görüşü benimsemediğini ifade etmektedir. Sîbeveyhi’ye göre ادا ’dan

¹⁹¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/203.

¹⁹² Ebü’l-Berekât Kemâlüddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne’n-nahviyyin*, (Beirut: Mektebetü’l-Asriyye, 1464-2002)2/427-428.

¹⁹³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/260.

¹⁹⁴ Suyutî, *Hem’u’l-hevami*, 1/450.

¹⁹⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 2/322.

¹⁹⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/152.

sonra gelen merfû ismin gizli bir fiilin faili olduğunu dile getiren İbn Bâbeşâz, bu görüşün isabetli olduğunu ve bu görüşü benimsediğini aktarmaktadır.¹⁹⁷

3- İbn Bâbeşâz, كيف 'nin isim ya da zarf olması hususunda Sîbeveyhi ve Ahfeş arasında geçen ihtilafı işlemektedir. Sîbeveyhi'ye göre “كيف” ye bedel olarak isim gelmesi “كيف”nin de isim olduğunu göstermektedir. Ahfeş'e göre ise “كيف”nin car ve mecrûr ile takdir edilebilmesi “كيف”nin zarf olduğuna delalet etmektedir. İbn Bâbeşâz, ismiyetinde ihtilaf olmayan kelimelerin bile car ve mecrûr ile takdir edilebileceğini ileri sürerek Ahfeş'in görüşünde yanlışa düştüğünü, Sîbeveyhi'nin görüşünde isabet ettiğini ve bu görüşü benimsediğini dile getirmektedir.¹⁹⁸

4- İbn Bâbeşâz, müzari fiili nasp eden لن konusunda Sîbeveyhi ve Halil b. Ahmed arasında gerçekleşen ihtilafı aktarmaktadır. Sîbeveyhi'ye göre لن'in herhangi bir kelimededen oluşmadığını zikreden İbn Bâbeşâz, Halil b. Ahmed'e göre لن'in لا ve ان'den oluşturulduğunu ifade etmektedir. İbn Bâbeşâz, Sîbeveyhi'nin görüşünü destekleyen delillere yer vermekte ve bu görüşün daha isabetli olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁹

5- İbn Bâbeşâz'ın Sîbeveyhi'nin görüşlerini desteklediği konulardan biri de müstesnanın amilinin ne olduğu meselesidir. Müstesnanın amilinin لا'dan önce gelen fiil olduğunu dile getiren İbn Bâbeşâz, bu görüşün Sîbeveyhi'ye ait olduğunu ifade etmektedir. Müberred'e göre ise müstesnanın amili لا'da bulunan istisna anlamı olduğunu aktarmaktadır. İbn Bâbeşâz, Müberred'i bu görüşünden dolayı eleştirmekte ve bu görüşün kabulü halinde büyük problemlerin oluşacağını ifade etmektedir.²⁰⁰

Sonuç olarak Mısır dil ekolünün karektersik yapısında yer edinen ekeltik durumun bu ekolün önde gelen isimleri arasında sayılan İbn Bâbeşâz'ın görüşlerine de yansıdığını ifade etmek mümkündür. Ancak söz konusu âlimin görüşlerinin teşekkülünde Basra dil ekolü ve özellikle Sîbeveyhi'nin etkisi oldukça fazladır. Nitekim ekoller arasındaki ihtilaflarda Basra ekolünün görüşlerini tercih ederken ekol içi ihtilaflarda Sîbeveyhi'nin görüşlerini tercih etmiştir.

¹⁹⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/182.

¹⁹⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/248.

¹⁹⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/231.

²⁰⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/322.

3. ŞERHU'L-MUKADDİMETİ'L-MUHSİBE

3.1. Eserin İsmi ve Müellife Aidiyeti

İbn Bâbeşâz'ın, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eseri, yine bir başka eseri olan *el-Mukaddime* adlı eserin şerhidir. *el-Mukaddime* adlı eserin ismi kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmiştir. Dolayısıyla ele alınan söz konusu şerhin ismi de *el-Mukaddime* 'ye bağlı olarak kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmıştır. Örneğin Hamevî *el-Mukaddime* yerine *Mihne* ismini kullanmış ve söz konusu şerhi *Şerhu'l-Mihne* adı ile zikretmiştir.²⁰¹ Kıftî, İbn Hallikân ve İbnü'l-İmâd gibi bazı biyografi yazarları ise eserlerinde *el-Mukaddime* ve *Şerhü'l-Mukaddime* şeklinde isimlendirmede bulunmuşlardır.²⁰²

Bu bağlamda Süyûtî *el-Mukaddime* yerine *el-Muhtesibe fi Nahvi* imini kullanmıştır. *Şerhü'l-Nühbe* diye aktardığı eserin de *el-Mukaddime*'nin şerhi olan *Şerhü'l-Mukaddime* olduğu düşünülmektedir.²⁰³ Fîrûzâbâdî ve Kâtib Çelebi ise İbn Bâbeşâz'ın eserlerini aktarırken *el-Muhtesibe* ve *Şerhuhu* isimlerini kullanmışlardır.²⁰⁴

İbn Bâbeşâz *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserin mukkadimesinde İbnü'l-Fahhâm'ı muhatap alarak “Sana gelince beni durumundan haberdar kıldın ve bu ilmi öğrenmek için İskenderiye'den geldin. *el-Mukaddime*, bu hazır olan şekliyle bu ilmi öğrenmenin en kısa yoludur. Fakat senin *el-Mukaddime* için bir şerh istemen Allah'ın izniyle, İskenderiye'ye dönene kadar, yeterli seviyeye ulaşmak istemendendir”²⁰⁵ diye bir açıklamada bulunmuştur. İbn Bâbeşâz'ın *el-Mukaddime* ve şerhi diye aktardığı ibareden tam olarak neyi kastettiği anlaşılmamaktadır. Zira *el-Mukaddime* sözlükte başlama, önsöz anlamlarına, şerh kelimesi de açıklama, yorumlama manalarına gelmektedir. Dolayısıyla bu ibarenin kitapların ismi için mi? yoksa sözlük manaları için mi kullanıldığı net olarak anlaşılmamaktadır.

İbn Bâbeşâz'ın söz konusu eseri öğrenciler tarafından yazılmıştır. Zira eserde geçen “*Şeyh (İbn Bâbeşâz) dedi ki: Nahiv, Allah'ın kitabından ve fasih Arapçadan kıyas ve araştırma sonucu ortaya çıkan kurallar ilmidir*”²⁰⁶ ibare bu eserin ders halkasına

²⁰¹ Hamevî'nin *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1455.

²⁰² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l a'yan*, 2/515; İbnü'l-İmâd *Şezerâtü'z-zeheb*, 297; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/95.

²⁰³ Süyûtî *Vefâyâtü'l a'yan*, 2/17.

²⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fi terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga*, 161; Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 6/379.

²⁰⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/87.

²⁰⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/30.

katılan öğrenciler tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu öğrencilerden biri de İbn Hassar el-Mukri'dir. İbnü'l-Fahhâm ile ders halkasında bulunan İbn Hassar eser tamamlandıktan yaklaşık bir sene sonra İbn Bâbeşâz'dan eserin ilk kısmında eksik olan bazı konuları gidermesini istemiştir. Eserin irticalen kaleme alındığını aktaran İbn Bâbeşâz, eksik konuları yine irticali bir şekilde gidermeyi kabul etmiştir.²⁰⁷ İbn Bâbeşâz'ın İbn Hassar'a aktardığı bu bölümde eser hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eseri hicri 466 yılında İbnü'l-Fahhâm'ın isteği üzerine yazdığını, *el-Mukkadime*'yi ise yaklaşık 30 küsur yıl önce yazdığını aktarmıştır. Daha sonra *el-Mukaddime'nin* bazı âlimler tarafından *el-Muhsibe* diye isimlendirildiğini aktaran İbn Bâbeşâz, eserin, nahiv ilmini öğrenmek isteyenler için yeterli olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe'nin bilinen on bir yazma nüshası mevcuttur. Söz konusu nüshalarla ilgili malumatlara daha sonra kısaca değinilecektir. Ancak bu nüshalardan ikisinin ilk sayfasında kitabın ismi mahiyetinde şu ibare bulunmaktadır:

(الكتاب الجمل الهادية في شرح المقدمة الكافية املاء
الشيخ الامام طاهر بن احمد بن بابشاد)

Bütün bu bilgiler ışığında bu eserin doğru isminin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* olduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca zikredilen bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla eserin İbn Bâbeşâz'a aidiyeti konusunda âlimler arasında ihtilaf olmadığı görülmektedir.

3.2. Yazılış Amacı

Nahiv ilmini sistemli bir şekilde ele alan eserlerin telif edilmesi üzerine çeşitli türlerde eser telif etme sürecine girilmiştir. Bu süreçte *Mukaddime* adı altında yeni bir telif türü ortaya çıkmış ve bu türde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Nahiv ilmindeki ana konuları kısa ve anlaşılır bir şekilde anlatan bu eserler yazdıkları dönemlerde, Arapça dil eğitimine büyük katkılar sağlamıştır. Bu eserlerde nahiv ilminin ana kaideleri özlü bir şekilde işlenmiştir. Bu türde eser telif eden İbn Bâbeşâz, eserin daha iyi anlaşılması için söz konusu eseri şerh etmiştir.

İbn Bâbeşâz Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salat ve selam getirdikten sonra *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*'nin önsözünde eseri telif etme amacını şu şekilde belirtmiştir:

²⁰⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/471.

²⁰⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/471.

“Aziz kardeşim Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Said (İbnü'l-Fahhâm) Allah seni muvaffak eylesin, ilim yolunda başarılar ihsan etsin, sana dünya ve ahirette güzel şeyler nasip etsin. Sana gelince beni durumundan haberdar kaldın ve bu ilmi öğrenmek için İskenderiye'den seyahat ettin. Mukaddime bu hazır olan şekliyle bu ilmi öğrenmenin en kısa yoludur. Fakat senin mukaddime için bir şerh yazmamı istemen Allah'ın izniyle, İskenderiye'ye dönene kadar, yeterli seviyeye ulaşmak istemendendir. Biz de gücümüzün yettiği kadar bu isteğine karşılık vereceğiz. Allah yar ve yardımcın olsun. Bu cevabımız Allah'ın rızası ve senin maksadın içindir. Allah doğru yola iletendir.”²⁰⁹

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere İbn Bâbeşâz eseri telif etme gerekçesini İbnü'l-Fahhâm'ın isteğine bağlamıştır. Aynı gerekçe eserin farklı yerlerinde dile getirilmiştir.²¹⁰ Bu yaklaşımıyla İbn Bâbeşâz, şerh telif geleneğinde sıkça karşılaşılan yakın çevrenin etkisi veya isteği üzerine telif etme gerekçesinin öne sürülmesi şeklindeki yaklaşımı sürdürdüğü göze çarpmaktadır.

3.3. Ana Bölümleri

Nahiv alanında yazılan eserlerde genel olarak aynı ya da benzer olan konular bir bölüm altında toplanmıştır. Bu bölümleri nahiv alanında yazılan ilk eserlerde dahi görmek mümkündür. Klasik türde eser yazan âlimler bu bölümleri fasıl ya da bâb şeklinde isimlendirmişlerdir.

Nahiv ilminde kalem oynatanların, erken dönem bir kenara bırakılacak olursa, klasikleşen bir telif üslubunu benimsedikleri dikkati çekmektedir. Şöyle ki eser telif edenler eserlerini “*fasıl*” ya da “*bâb*” başlıkları ile bölümlere ayırdıkları görülmektedir. Genellikle eserlerini merfû'ât, mansûbât, mecrûrât veya isim, fiil, harf gibi ana konuları esas alarak bir bölümlendirmeye gittikleri göze çarpmaktadır. Esasen İbn Bâbeşâz'ın eserinin öne çıkan yönü de klasikleşen konu bazlı bu taksimatlardan farklı olarak, kendine özgü bir yapıya sahip olması ve bahsi geçen konuları aşağıda da listeleneceği üzere özgün nitelikte sıralamış olmasıdır. Nitekim İbn Bâbeşâz eserini bölümlere ayırmada fasıl yöntemini kullanmıştır. Fakat bu eserde fasıl şeklindeki sınıflandırma, diğer eserlerden çok daha farklı bir şekilde icra edilmiştir.²¹¹

İbn Bâbeşâz, konumuza örnek teşkil eden eserinde nahiv konularını on ana fasılda işlemektedir. Nahiv konularının başlıklarının belirlenmesinde, kelime çeşitlerini dikkate almaktadır. Diğer nahiv kitaplarının aksine kelime ve kelimeler için bir konu

²⁰⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/87.

²¹⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/471.

²¹¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/485-487.

başlığı ayırmayan İbn Bâbeşâz, nahiv ilminin sözlük ve terim manalarını ayrı bir fasılda aktardıktan sonra üç ana fasıl olan isim, fiil ve harf konularına geçmiştir. İbn Bâbeşâz, isim, fiil ve harfin Arapça cümleleri oluşturan temel öğeler olduğunu ve bu öğelerin diğer konulara asıl teşkil ettiğini ileri sürerek bu üç fasılın daha çok önem arzettiğini ve bu yüzden bu fasılları ilk sırada zikrettiğini aktarmaktadır.²¹²

İbn Bâbeşâz, Arapça cümlelerin asli unsuru olan isim, fiil ve harfi sıralarken bazı nedenleri göz önünde bulundurduğunu aktarmaktadır. İsmi harf ve fiilden daha güçlü olduğunu ileri süren ve bu nedenle ismi birinci fasılda zikrettiğini dile getiren İbn Bâbeşâz, hem haber hem de mübtedâ olabildiği için ismin, en güçlü unsur olduğunu ifade etmektedir.²¹³

İbn Bâbeşâz, mübtedâ ve haber olamadığı için harfin, en zayıf unsur olduğunu ve bu zayıflıktan ötürü onu isim ve fiilden sonra zikrettiğini ifade etmektedir. Fiilin haber olabildiğini fakat mübtedâ olamadığını aktaran İbn Bâbeşâz, bu yüzden fiile, isim ile harfin ortasında yer verdiğini dile getirmektedir.²¹⁴

Kalan fasılları irab özellikleri açısından bir sınıflandırmaya tabi tutan İbn Bâbeşâz, bu fasılların tertibini belirlemede de bazı nedenleri göz önünde bulundurduğunu ifade etmektedir. İ'rab alametlerinden ref'ayı ilk sırada ele alan İbn Bâbeşâz, ref'anın fail ve mübtedâ gibi cümlenin temel öğeleri olan isimlere alamet olduğunu ve bu sebeple ref'ayı nasbenden önce zikrettiğini belirtmektedir.²¹⁵

Ref'adan sonra nasbeyi işleyen İbn Bâbeşâz, mensûbâtların, merfûâtlardan daha çok mecrûrâtlardan daha az olduğunu ve bundan ötürü nasbeyi cerreden önce işlediğini ifade etmektedir. Daha sonra cerreyi konu alan İbn Bâbeşâz, cerrenin, i'rabın asıl olduğu isme alamet olduğunu ve bu yüzden cezimden önce ele aldığını dile getirerek fiilde gerçekleşen i'rabın asıl olmadığını isme olan benzerlikten dolayı fiilin mu'reb olduğunu zikretmektedir.²¹⁶

İbn Bâbeşâz, amillerin kendilerine ihtiyaç duyulan bir durumdan ötürü getirildiğini, tabi'lerin ise başka kelimeler için geldiğini aktarmaktadır. Buna dayanarak amilleri tabi'lerden önce zikrettiğini belirtmektedir. Daha sonra İbn Bâbeşâz tabi'leri metbu'a tabi olduğunu dolayısıyla zikrettiğimiz konulardan sonra zikredilmesi

²¹² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/92.

²¹³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/92.

²¹⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/92.

²¹⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/93.

²¹⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/93.

gerektiğini ileri sürerek tabi'leri ele almaktadır. İbn Bâbeşâz, başka konu kalamdığından hattı onuncu fasılda zikrettiğini ifade etmektedir.²¹⁷

İbn Bâbeşâz'ın eserini oluştururken yaptığı bu başlıklandırmaların birçok olumlu yönünün yanı sıra bazı olumsuz yönlerinin de olduğunu belirtmek gerekir. Eserini fasıllara ayırırken yaptığı başlıklandırmalar yüzünden bazı konuları işlerken tekrara düştüğü görülmektedir. Ayrıca İbn Bâbeşâz, nahiv ilmi öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu bazı konuları ise konusu olmayan yerde zikretmektedir. Örneğin ma'rifeleri, ism-i işaretlerden sonra zikreden İbn Bâbeşâz, ma'rifeleri ayrı bir fasılda işlemek yerine ism-i işaretlerin ma'rife olması hasebiyle bütün ma'rifeleri aktarma ihtiyacı duyduğunu dile getirmektedir.²¹⁸

İbn Bâbeşâz, yaptığı bu başlıklandırmanın bir diğer olumsuz yönü ise bazı zorunlu konuları eserinde işlememiş olmasıdır. Örneğin sayılar ve cem-i teksir gibi nahiv ilmini öğrenmek isteyenlerin öğrenmesi gereken zorunlu konuları da hiçbir başlık altına alamamış dolayısıyla eserinde bu konulara yer vermemiştir.

İbn Bâbeşâz, fasılların tertibini belirlemede ileri sürdüğü sebeplerin makbul olduğu görülmektedir. Ancak nasbe için zikredilen sebebin yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer fasıllarda fasla konu olan öğeyi cümledeki temel unsur olması açısından değerlendiren İbn Bâbeşâz, nasb konusunda öğeleri çok ve az olmasına göre değerlendirmektedir. Mensûbâtların merfûâtlardan daha çok mecrûrâtlardan daha az olduğunu itiraf etmesine rağmen mensûbâtları ikisinin ortasında zikretmesi gösterdiği illetin tutarsızlığını gözler önüne sermektedir.

İbn Bâbeşâz'ın ana hatlarıyla yaptığı taksimat şu şekildedir:

Birinci Fasil: isim : الفصل الاول الاسم

Bu fasıl üç kısma ayrılmıştır:

Birinci kısım: zahir (açık) isimler : القسم الاول الاسماء الظاهرة

Bu kısmı on bölümde ele almıştır:

-Müfred munsarif ve sahih isimler²¹⁹

-Müfred, munsarif ve sahih olup elif lamsız veya mütekelim zamiri dışındakilere izafet edilen isimler²²⁰

-Gayri munsarif²²¹

²¹⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/93.

²¹⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/170.

²¹⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/100.

²²⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/105.

- Cem-i müennes-i salim²²²
- Mankus isimler²²³
- Maksur isimler²²⁴
- Sonunda elif-i tenis-i maksure bulunan isimler²²⁵
- Esmâ-i sitte²²⁶
- Müsenna²²⁷
- Cem'-i müzekker-i sâlim²²⁸

القسم الثاني فصل الاسماء المضمرة 229

Bu kısmı beş bölüme ayrılmıştır:

- Merfû ve munfasıl zamirler²³⁰
- Merfû ve muttasıl zamirler²³¹
- Mensûb ve muttasıl zamirler²³²
- Mecrûr zamirler²³³
- Mensûb ve munfasıl zamirler²³⁴

القسم الثالث (zahir ve zamir olmayan isimler ismi işaretle) 235

فصل الاسماء التي لا ظاهرة ولا مضمرة

فصل المعارف : Marifeler :

الفصل الثاني الفعل : **İkinci fasıl: fiil** :

Bu faslı üç kısma ayrılmıştır. Bunlar:

Birinci kısım: mazi fiil : فعل ماض

İkinci kısım: müstakbel fiil : فعل مستقبل

Üçüncü kısım: mazi ve müstakbel olmayan hal fiil : لا ماض ولا مستقبل وهو

الحال 236

الفصل الثالث فصل الحروف : **Üçüncü fasıl: harfler** :

²²¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/106.

²²² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/109.

²²³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/113.

²²⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/116.

²²⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/118.

²²⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/119.

²²⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/128.

²²⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/133.

²²⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/141.

²³⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/141.

²³¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/143.

²³² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/146.

²³³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/149.

²³⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/149.

²³⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/161.

²³⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/194.

Bu faslı üç kısımda incelemiştir. Bunlar:

Birinci kısım: Amel eden harfler : الحروف العاملة

Bu kısmı dört bölümde aktarmıştır. Bunlar:

-inne ve kardeşleri²³⁷

-müzari fiili nasb eden harfler²³⁸

-Cer harfleri²³⁹

-Cezm harfleri²⁴⁰

İkinci kısım: Amel etmeyen harfler²⁴¹: الحروف غير العاملة

Bu kısmı beş bölüme ayırmıştır. Bunlar:

-İbtidâ harfleri²⁴²

-Atıf harfleri²⁴³

-Cevab harfleri²⁴⁴

-Tehdid harfleri²⁴⁵

-Müzari harfleri²⁴⁶

-İ'râb harfleri²⁴⁷

Üçüncü kısım: bazen amel edip bazen amel etmeyen harfler : الحروف التي

تعمل على صفة ولا تعمل على أخرى²⁴⁸

Bu kısmı üç bölüme ayırmıştır. Bunlar:

-Nida harfleri²⁴⁹

-Hicaz ehline göre olan ما²⁵⁰

-Cinsi olumsuz eden لا²⁵¹

Dördüncü fasıl: raf'a : الفصل الرابع فصل الرفع²⁵²

Bu fasılda ref'a alametlerini ve merfûâtı kısa bir şekilde ele alan İbn Bâbeşâz daha sonra zamme üzerine mebni olanları²⁵³ zikretmiştir.

²³⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/216.

²³⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/226.

²³⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/235.

²⁴⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/242.

²⁴¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/250.

²⁴² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/250.

²⁴³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/251.

²⁴⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/263.

²⁴⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/266.

²⁴⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/267.

²⁴⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/267.

²⁴⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/216.

²⁴⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/274.

²⁵⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/276.

²⁵¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/277.

²⁵² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/285.

Beşinci fasıl: nasb : ²⁵⁴ الفصل الخامس فصل النصب

İbn Bâbeşâz bu fasılda nasb alemetlerini aktarmış daha sonra mensûbâtları sırayla saymıştır. Bunlar:

- el-Mef'ûlu'l-mutlak²⁵⁵
- el-Mef'ûlu bihi²⁵⁶
- el-Mef'ûlu fihi²⁵⁷
- el-Mef'ûlu leh²⁵⁸
- el-Mef'ûlu me'ah²⁵⁹
- el-Hâl²⁶⁰
- et-Temyîz²⁶¹
- el-Müstesnâ²⁶²
- Kane'nin haberi ve inne 'nin ismi²⁶³
- Nasb harflerinin dâhil olduğu müzaari fiil²⁶⁴

Altıncı fasıl: cerre : ²⁶⁵ الفصل السادس فصل الجر

Bu faslı yedi bölüme ayırmıştır. Bunlar:

- Temlik ve mülabese için mecrûr olanlar²⁶⁶
- Nevi ve cins için mecrûr olanlar²⁶⁷
- Lafız ve tahfif için mecrûr olanlar²⁶⁸
- Teşbih için mecrûr olanlar²⁶⁹
- Vasıf ve hazf için mecrûr olanlar²⁷⁰
- Tadiyet için mecrûr olanlar²⁷¹
- Esre üzerine mebni olanlar²⁷²

²⁵³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/292.

²⁵⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/297.

²⁵⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/301.

²⁵⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/302.

²⁵⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/306.

²⁵⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/308.

²⁵⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/309.

²⁶⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/310.

²⁶¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/315.

²⁶² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/320.

²⁶³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/327.

²⁶⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/327.

²⁶⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/329.

²⁶⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/330.

²⁶⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/331.

²⁶⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/331.

²⁶⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/333.

²⁷⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/335.

²⁷¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/336.

Yedinci fasıl: cezm : ²⁷³الفصل السابع الفصل الجزم

Bu fasılda cezm alametlerini ve meczumatları kısa bir şekilde ele alan İbn Bâbeşâz akabinde sukun üzerine mebni olanları da bu başlık altında zikretmiştir.²⁷⁴

Sekizinci fasıl: Amil : ²⁷⁵الفصل الثامن فصل العامل

Bu faslı iki kısma ayırmıştır. Bunlar:

Birinci kısım: manevî amiller : ²⁷⁶العامل المعنوي

-Mübtedânın amili²⁷⁷

-Müzari fiilin amili²⁷⁸

İkinci kısım: lafzî amiller : ²⁷⁹العوامل اللفظية

Bu kısmı üç bölümde incelemiş ve her bölümü yine kısımlara ayırmıştır.

AMEL EDEN FİİLLER

-Kane ve kardeşleri²⁸⁰

- علم ve kardeşleri²⁸¹

- اعطى ve kardeşleri²⁸²

- اعلم ve kardeşleri²⁸³

-Bir ismi nasb eden fiiller²⁸⁴

-Harf vasıtası ile geçişli olan fiiller²⁸⁵

-Mechul olan fiiller²⁸⁶

-Camid fiiller²⁸⁷

Amel Eden Harfler²⁸⁸

İbn Bâbeşâz, amel eden harfleri harf faslında zikrettiğini belirterek, bu fasılda amel eden harfleri kısa bir şekilde tekrarlamakla yetinmiştir.

Amel Eden Isimler²⁸⁹

²⁷² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/337.

²⁷³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/340.

²⁷⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/342.

²⁷⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/344.

²⁷⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/344.

²⁷⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/345.

²⁷⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/346.

²⁷⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/348.

²⁸⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/349.

²⁸¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/355.

²⁸² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/360.

²⁸³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/363.

²⁸⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/365.

²⁸⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/367.

²⁸⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/370.

²⁸⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/377.

²⁸⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/386.

-İsm-i Fail²⁹⁰

-İsm-i Meful²⁹¹

-Sıfatı müşebbeh²⁹²

-İsm-i Fiil²⁹³

-Masdar²⁹⁴

-Zarf²⁹⁵

-İzafe olan isimler²⁹⁶

Dokuzuncu fasıl: Tabi'ler ²⁹⁷: الفصل التاسع فصل التابع

Bu faslı beş kısma ayırmıştır. Bunlar:

Birinci kısım: tekid²⁹⁸ : التأكيد

İkinci kısım: sıfat²⁹⁹ : النعت

Üçüncü kısım: atf-1 beyan³⁰⁰ : عطف البيان

Dördüncü kısım: bedel³⁰¹ : البديل

Beşinci kısım: atf-1 nesek : ³⁰²النسق

Onuncu fasıl hat ³⁰³: الفصل العاشر فصل الخط

İbn Bâbeşâz bu faslı yedi kısımda incelemiştir. Bunlar:

-Memdud³⁰⁴

-Maksur³⁰⁵

-Mehmuz³⁰⁶

-Vasl ve katı³⁰⁷

-Hızf³⁰⁸

-Ziyade³⁰⁹

²⁸⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/386.

²⁹⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/387.

²⁹¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/388.

²⁹² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/391.

²⁹³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/392.

²⁹⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/393.

²⁹⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/402.

²⁹⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/403.

²⁹⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/407.

²⁹⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/407.

²⁹⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/413.

³⁰⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/421.

³⁰¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/423.

³⁰² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/429.

³⁰³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/434.

³⁰⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/437.

³⁰⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/444.

³⁰⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/449.

³⁰⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/454.

³⁰⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/459.

-Bedel³¹⁰

3.4. Yazma Nüshaları

Nahiv ilminin doğuşu ve gelişmesiyle beraber, nahvin ilk dönemlerinden günümüze kadar Arap gramerine dair çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Ancak ilk dönemlerde yazılan eserlerin tümü günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu eserlerden sadece bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eseri de bize kadar ulaşabilmiş klasik eserlerdendir. Bu eser kütüphanelerde bulunan yazma nüshalar sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiş bir eserdir.

Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe'nin bilinen on bir yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan ilki Türkiye de Kılıç Ali kütüphanesinde 976 sayısıyla bulundurulandır. Bu nüsha 97 varaktan müteşekkildir. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Kitabın ilk sayfasında İbn Bâbeşâz'a ait kısa bir önsöz bulunmaktadır. Bu sayfadan sonra (الكتاب الجملة الهداية في شرح المقدمة الكافية املاء الشيخ الامام طاهر بن احمد بن بابشاد) kitabın ismi mahiyetinde bu ibare yazılmıştır. Nüshanın son sayfaların da ise kitabın senedi bulunmaktadır.³¹¹

Bu nüshalardan ikincisi İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde 629 rakamıyla bulunmaktadır. Bu nüsha 156 yapraktan oluşmuştur. Her sayfada 17 satır mevcuttur. Nüsha'nın ilk sayfasında (الكتاب الجملة الهداية في شرح المقدمة الكافية الي الشيخ عبد الرحمان المعروف بابن الفحامرحمه الله تعالى امين) ibaresi mevcuttur.³¹²

Üçüncü nüsha Britanya müzesinde QR 3755 rakamıyla bulunandır. Bu nüsha 63 yapraktan oluşmuştur. Her sayfaya 30 satır yazılmıştır. Bu nüshanın başlarında nüshaya isim mahiyetinde bir ibare mevcut değildir.

Dördüncü nüsha Mısırdâ dârü'l-kütübi'l-mısriyye de 67 sayısıyla bulunan nüshadır. Bu nüsha 122 yapraktan müteşekkildir. Her sayfada 21 satır mevcuttur. Bu nüshaya isim mahiyetinde bir unvan mevcut değildir.

Beşinci nüsha Hollanda'da Leiden Üniversitesin de 148 rakamıyla bulunandır. Bu nüsha 103 yapraktan müteşekkildir. Her sayfada 21 satır mevcuttur.

³⁰⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/464.

³¹⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/466.

³¹¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/ 68; Eserin yazma nüshalarına ulaşmak imkân dâhilinde olmadığından muhakkik Halid Abdülkerimin açıklamaları esas alınmıştır.

³¹² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/69

Altıncı nüsha İtalya'nın Ambrosian Library müzesinde A96 rakamıyla bulunandır. Bu nüsha 95 yapraktan oluşmuştur. Nüşanın başında ve sonunda eksiklikler bulunmaktadır.

Yedinci nüsha İtalya'nın Ambrosian Library müzesinde E459 rakamıyla bulunandır. Bu nüsha 217 sayfadan oluşmuştur. Nüşanın ilk sayfasında (الكتاب شرح ابن المحسبته في النحو وبالله التوفيق) ibaresi bulunmaktadır.

Sekizinci nüsha Almanya'nın Tübingen Üniversitesinde 6472 numarasıyla bulunandır. Bu nüsha 80 yapraktan oluşmuştur. Nüşada eksiklikler çokça bulunmaktadır.

Dokuz, on ve onbirinci nüshalar Vatikan'da 323, 342 ve 343 rakamlarıyla bulunanlardır. Bu nüshaların ilki 286 sayfadan, İkincisi 173 sayfadan, üçüncüsü 141 sayfadan müteşekkildir.³¹³

3.5. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsibe'nin İstişhâd Yöntemi

İstişhâd, استفعال kalıbında mastar olup; (شهد) kökünden türemiştir. (شهد) Kelimesi bir yerde bulunmak, bir şeye katılmak, şahid olmak anlamlarında kullanılmaktadır. Harfî cer ile kullanıldığında farklı anlamlar kazanmaktadır. Şöyle ki Harf-i cerlerden (علي) ile kullanıldığında tanıklık etmek, göstermek, şahitlik etmek gibi manalara gelirken (ب) ile kullanıldığında yemin etmek manasına gelmektedir.³¹⁴ Aynı manaya tekabül eden ihticâc ve istidlâl gibi kelimelerin de istişhâd kelimesi yerine kullanıldığı vaki olmaktadır.³¹⁵

Terimsel alanda ise istişhâd, dile getirilen bir sözü doğrulayan ve temellendiren başka bir söz kullanmaktır. Arapça bir kelime veya kelamın doğru kullanımını, bir kâidenin sıhhatini, doğruluğu kessin olan âyetten, hadîsten veya fasih konuşan bir Araptan delil getirerek ispat etmektir. İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucunda Araplar'ın Arap olmayan unsurlarla karışarak dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır. İstişhâd edilen metinler şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayrılır.³¹⁶ İbn Bâbeşâz da çalışmaya konu olan eserinde kaideleri temellendirme sürecinde bazı

³¹³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/73

³¹⁴ Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrrem Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, (Beirut: Dâru Sâdir, 1414/1994), 4/2348- 2351.

³¹⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 3/239-243.

³¹⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 3/239-24; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-6, (Ocak 2014) 172; İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23, 396.

ayetler, hadisler, şiirler ve nahiv ilminde en çok başvurulan örneklemelerle istişhâd etmiştir.

3.5.1. Kur'ân-ı Kerim ile istişhâd

Arap Edebiyatı'nın zirvede olduğu bir dönemde nazil olan Kur'ân-ı Kerîm, eşsiz üslubu, derin manalara işaret eden lafızları, gaipten verdiği haberleri, kullandığı mecaz ve isti'areleri ile Arap dili ve edebiyatına vâkıf olanları hayretler içinde bırakmış ve asrındaki belâgatçıların benzerini getirmelerinden aciz bırakmıştır.

Bu vasıflarıyla ve Müslümanların temel kitabı olması hasebiyle Kur'ân, istişhâd pratiğinin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Nitekim Suyûtî, “*Kur'ân-ı Kerîm'de gerçekleşen bütün okumalarla delil getirilebilir. Bu okumanın âhâd, mütevâtir veya şâz bir okuma olması önem arz etmez. İnsanlar, şâz kıraatlerin belli bir kıyasa muhalefet etmemesi şartı ile delil olarak sunulabilceğini kabul etmişlerdir*”³¹⁷ ifadeleriyle bu konuya işaret etmiştir. Bundan ötürü Kur'ân, nahiv, sarf ve belâgat ilimlerinde kendisiyle istidlal edilmesinde ittifak edilen ana kaynak olarak kabul edilmiştir.

İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde oldukça fazla ayet ile istişhâd ettiği görülmektedir. İbn Bâbeşâz, 150'den fazla ayet ile istişhâd etmiştir. İbn Bâbeşâz'ın hemen hemen her konuya delil getirmek için Kur'ân-ı Kerim'e başvurduğu görülmektedir.

Nahiv kurallarını belirlemede Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlere başvuran İbn Bâbeşâz, ayetleri aktarırken قوله تعالى ve قوله سبحانه gibi ifadeler kullanmıştır. İstişhâd için kullandığı ayetlerin ilgili kaideyle ilişkisini bazen açıklamış bazen sadece ayeti zikir etmek ile iktifa etmiştir.

Bu bağlamda İbn Bâbeşâz'ın Kur'ân-ı Kerîm ile yaptığı istişhâdlardan biri tenvinin kısımları konusundadır. İbn Bâbeşâz, eserinde tenvinin çeşitlerini belirtip, bu çeşitleri tanımlayarak örnekler sunmaktadır. Bu çeşitlerden biri olan 'İvaz tenvinini tanımlayan İbn Bâbeşâz, niçin bu ismi aldığını aktardıktan sonra 'İvaz tenvinine Zilzal suresinin şu dört ayeti ile istişhâd etmektedir

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا وَقَالَ الْإِنْسَانُ
مَا لَهَا يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا

³¹⁷ Suyûtî, *İktirâh*, 17.

*Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığınd. Yer ağırlıklarını dışarı attığında, ve insan, “Ne oluyor buna!” dediğinde; O gün yer, bütün haberlerini anlatır.*³¹⁸

İbn Bâbeşâz konuyla ilgili olarak dördüncü ayette yer alan *يَوْمَئِذٍ* kelimesinde bulunan tenvinin ‘İvaz tenvini olduğunu ve kendisinden önce zikredilen üç ayetin yerine geçtiğini sebebi ile birlikte zikretmiştir.³¹⁹

İbn Bâbeşâz’ın bu meyandaki akatarımlarından biri de inne ve kardeşleri konusunda yer edinmektedir. İbn Bâbeşâz, inne ve kardeşlerinin fiile benzedikleri için amel ettiklerini aktardıktan sonra bu harflerin amel bakımından zayıf olduklarını, zarf ve car ile mecrûr olmayan haberlerinin takdim edilemeyeceğini ifade edip; car ve mecrûrun takdimine Maide suresinin şu ayati ile istişhâd etmiştir:

إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ

*Orada zorba bir millet vardır*³²⁰

Ayeti akatardıktan sonra car ve mecrûr olan *فِيهَا* inne’nin ismi olan *قَوْمًا* ‘e takdim edildiğini vurgulamıştır.³²¹

Yine İbn Bâbeşâz *مَهْمَا* hakkında yapılan ihtilafları ele alırken istişhâd’a başvurmuştur. İbn Bâbeşâz’ın bu konudaki görüşleri özetle şu şekildedir: “İlk görüşe göre *مَهْمَا* türememiş basit ve mebni bir isimdir. İkinci görüşe göre *مَهْمَا* iki *مَا* ‘dan türemiş bir mürekkep bir kelimedir. Üçünü görüşe göre ise ism fiil olan *مَا* kelimesine *مَا* eklenerek oluşturulmuştur. Bu görüşlerden ilkinde delil olarak şu ayeti zikretmek mümkündür:

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ (بِئْمُونِينَ)

*“Bizi sihirlemek için ne mucize gösterirsen göster, sana inanmayacağız” dediler.*³²²

Ayeti *مَهْمَا* ‘nun isim olduğunu ispatlamaktadır. Nitekim *بِهِ* de bulunan zamir *مَهْمَا* ‘ya irca edilir ve zamirler sadece isimlere dönmektedir. Dolayısıyla ilk görüş daha isabetlidir.³²³

Aynı şekilde İbn Bâbeşâz, mef’ûlü leh babında ayet ile istişhad etmektedir. Şöyle ki İbn Bâbeşâz, mefulü leh’in mastar olması, amilin lafzından olmaması, lamın

³¹⁸ Zilzal 99/1-4.

³¹⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/188.

³²⁰ Maide 5/22.

³²¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/220.

³²² A’raf 7/132.

³²³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/246.

mukadder olması ve fiilin neden vuku bulduğunu bildirmesi gibi şartları sağlaması gerektiğini belirttikten sonra şu ayeti dile getirmiştir:³²⁴

(يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ)

“Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar.”³²⁵

İstişhâd konusunda İbn Bâbeşâz birden fazla ayetle tek bir kaideye deliller sunduğu da olmuştur. Örneğin, amel eden isimler babında mastarı ele alan İbn Bâbeşâz, mastarın tenvin, izafet ya da elif lam ile amel ettiğini açıklamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak şu ayetleri sıralamıştır:

(أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ)

“Yahut, açlık gününde, yakını olan bir öksüzü, yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır”³²⁶

(وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)

(شَيْئًا)

“Allah'ı bırakıp, göklerden ve yerden kendilerine verecek rızıkları olmayan şeylere mi tapıyorlar?”³²⁷

3.5.2. Kırâatler ile istişhâd

Nahiv âlimlerinin delil getirmek için başvurdukları kaynaklardan biri de Kur'ân kırâatleridir. İlk dönemlerden itibaren birçok nahiv âlimi eserlerinde farklı kırâatler ile istişhâdda bulunmuş ve temel prensipleri bu okuyuşlara göre inşa etmişlerdir. Ancak bu ilke ve kaaidelerin oluşumu sırasında kırâatlerin dilsel veri olarak değerlendirilmesi bazı farklılıkların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Dilbilimsel açıdan ele alındığında Basra ve Kûfe ekollerinin kırâatlerle istişhad konusunda da ihtilaf ettikleri görülmektedir. Basra dil ekolü, temel prensipleri belirlerken kırâatleri genelde sahih-şâzz ayırımına gitmiş ve şâzz olarak değerlendirilen kırâatler ile istişhâdda bulunmamışlardır. Kûfe dil ekolu ise bu ayırımı yapmadan Kur'ân'ın en fasih ve en beliğ olması hasebi ile onun mütevâtir, şâzz ve ahâd kırâatleri gibi tüm okumaları ile istişhâdda bulunulabileceğini ifade etmişlerdir.³²⁸

Suyûtî'nin daha önce zikredilen sözleri ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) “Kur'ân-ı Kerîm'in sözlerin en fasih ve en beliği olduğundan onun

³²⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/308.

³²⁵ Bakara 2/19.

³²⁶ Beled 90/14.

³²⁷ Nahl 16/73.

³²⁸ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 160/163.

*mütevâtir ve şaz kıraatleriyle istişhâd edilebilir*³²⁹ ifadeleri kırâatlerin delil olarak gösterilebileceğini ortaya koymaktadır.

İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde kırâatler ile delil getirirken Basra dil ekolüne uygun hareket ettiği görülmektedir. İbn Bâbeşâz, Basra dil ekolünün kabul ettiği kırâatleri delil olarak getirmekte ve temel prensipleri bu kırâatler üzerine bina etmektedir. Basra dil ekolünün kırâatler için öne sürmüş olduğu şartları taşımayan ve şaz olarak değerlendirilen kırâatleri ise tevil etmekte ve bu kırâatlerin nadir olduğunu iddia ederek temel kaidelerin bu kırâatlere uygun olması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin İbn Bâbeşâz, iki sakinin yanyana bulunabilmesi için brinci sakinin med ve lin harfi olması, ikinci sakinin ise dağım edilmiş olması gerektiğini öne sürmektedir. Sonu elif ile biten maksur isimlerin (ي) ya'ı mütekkelime izafe edilirken ya'nın harekelenmesi gerektiğini ifade eden İbn Bâbeşâz, harekelenmediği takdirde iki sakinin kuralları bozacak şekilde yanyana geleceğini açıklamaktadır. Daha sonra (قل إن) (صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين) “De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindi.”³³⁰ ayeti ile istişhadda bulunup, ayette geçen ومحياي kelimesinin bazı kişiler tarafından sakin ya ile okunduğunu ifade etmiştir. Devamında İbn Bâbeşâz, bu kırâate kıyas yapılamayacağını dile getirmektedir. İbn Bâbeşâz, ومحياي kelimesini fetha ile okuyan âlimlerin kıraatlerinin kıyasa daha uygun olduğunu ifade etmektedir.³³¹

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde delil olarak sunduğu bazı kırâatler şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İbn Bâbeşâz, amiller konusunu irdelerken علمت, رأيت, وجدت, ظننت, vb. fiillerin kendilerinden sonra istifham harfi veya ibtida lam'ı gelmediği takdirde mübteda ve haberi nasb ettiklerini aktarmaktadır. Fiil ve failden sonra meful gelmesi gerektiğini ifade eden İbn Bâbeşâz, bu fillerden sonra gelen her iki isimde meful olduğunu dile getirmektedir. İbn Bâbeşâz, bu mefullerin asıl itibari ile haber ve mübtedâ olduklarını mübtedânın habersiz, haberin de mübtedâsız gelemediğini ileri sürerek bu mefullerden herhangi birisini hazf etmenin caiz olmadığını bildirmektedir. Akabinde ظن fiilinin şek manasında geldiği takdirde iki meful istediğini aktaran İbn Bâbeşâz, ظن fiilinin tühmet manasında kullanıldığı zaman sadece bir meful aldığını zikrederek وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ “O, gaybın bilgilerini (sizden)

³²⁹ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hiznetü'l-edebe ve lubbu lubâb lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire, Mektebetu'l-hancı,1997) 1/9.

³³⁰ En'âm 6/162.

³³¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/127.

esirgemez”³³² ayetinde geçen بظنين kelimesinin بظنين şeklinde okunan kırâati ile delil getirmektedir. İbn Bâbeşâz, فعيل vezninde gelen ظن fiilinin tühmet manasında geldiğini ve bir mefulün failin yerine geçtiğini aktarmaktadır.³³³

2. İbn Bâbeşâz, bedeli dört kısma ayırdıktan sonra birinci kısım olan bedelü'l-kül mine'l-kül'ün sekiz kısma ayrıldığını zikretmektedir. Bu kısımları, bedelü'l-marife mine'l-marife, bedelü'n-nekire mine'n-nekire, bedelü'n-nekire mine'l-marife, bedelü'l-marife mine'n-nekire, bedelü zahır min zahır, bedelü zamir min zamir, bedelü zahır min zamir, bedelü zamir min zahır şeklinde açıklamaktadır. İbn Bâbeşâz, Bedelü zahır min zamir kısmına قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْثِقْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ”³³⁴ ayetinde geçen ‘in “Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir”³³⁴ ayetinde geçen أَنْ أَذْكُرَهُ” in in أَنسَانِيهِ geçen (هـ) zamirine bedel olduğunu ifade etmiştir.³³⁵

3. İbn Bâbeşâz, atfü'n-nesak bahsinde atf harflerini zikrettikten sonra bu harfler ile atf olunan ismin kendisine atf edilen isme i'rab yönünden tabi olacağını aktarmaktadır. Kendisine atf edilen isim merfû olduğu takdirde atf olunan ismin merfû, mensûb olduğu takdirde mansub, mecrûr olduğu takdirde ise mecrûr olacağını ifade etmektedir. Akabinde zahir ismin, zahir isme atf edilebildiğini zamirlerin de zamirlere atf edilebildiğini dile getiren İbn Bâbeşâz, zahir ismin, zamire de atf edilebileceğini ancak zamir merfû ve mecrûr olduğu takdirde merfû zamire tekid gelmesi gerektiğini, mecrûr zamire atfedilen ismin başında cer harfinin tekrarlanması gerektiğini zikretmektedir. İbn Bâbeşâz, merfû zamir ile ona atf olunan zahir isim arasına başka kelimeler girdiği takdirde tekide gerek kalmadığını buna delil olarak وَشُرَّكَاءَكُمْ فَاجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَّكَاءَكُمْ”³³⁶ ayetinde geçen وَشُرَّكَاءَكُمْ kelimesinin merfû okunduğu kırâati zikretmektedir.³³⁷

3.5.3. Hadîs-i Şerîf ile istişhâd

İslam dininin ikinci kaynağı sayılan hadisler, dini hükümlerin belirlenmesi bakımından başvurulan önemli bir kaynaktır. Peygamberimizin (s.a.v.) sözü olması hasebiyle hadisler nahiv ilminde de istişhâd bakımından başvurulan kaynaklardır.

³³² Tekvir 81/24.

³³³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/358.

³³⁴ Kehf 18/63.

³³⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/426.

³³⁶ Yunus 10/71.

³³⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/431.

Nahiv ilminin kurallarını tespit eden ilk dilbilimciler, birinci derecede Kur'ân'ı Kerîm ve cahiliye dönemi şiirleri ile istişhâd etmişlerdir. Bu âlimler hadisler ile istişhâd etmişlerse de bu sayı çok az olmuştur.³³⁸ İlk dilbilimcilerden sonra gelen nahiv âlimleri, hadislerle istişhâd edilip edilmemesi hususunda şu görüşleri sergilemişlerdir:

- 1- Hadîsle istişhâdı hiçbir surette kabul etmeyenler,
- 2- Hadîsle istişhâdı şartsız kabul edenler,
- 3-Bazı şartların oluşması durumunda hadisle istişhâdı kabul edenler.

Hadîsle istişhâdı kabul etmeyenlerin başında Ebû Hayyan el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve hocası İbnu'd-Dâi (ö. 680/1289) gelmektedir. Hadisle istişhâdı kabul etmeyen dilbilimciler, hadislerin lafzen rivayet edildiği gibi manen de rivayet edildiğini ve manen rivayet edilen hadislerin lafızlarının Hz. Muhammed (s.a.v.) ait olmadığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Arap olmayan birçok ravinin de rivayet ettiği hadislerle istişhâda bulunulmasının dilsel hatalara neden olacağını aktarmışlardır. Bununla beraber Mısırlı dilbilimcilerin az sayıda hadisle istişhâdını da gerekçe göstererek hadisle istişhâdı ret etmişlerdir.³³⁹

Hadîsle istişhâdı kabul edenlerin başında İbn Mâlik, İbn Hişâm ve Demâmînî (ö. 827/1424) gibi âlimler gelmektedir. Endülüs dilbilimcilerinden olan İbn Mâlik hadislerle yaptığı istişhâd ile bu alanda en çok ön plana çıkan şahsiyettir. İbn Mâlik hadisle istişhâdın çok az yapıldığı bir dönemde bu istişhâda çokça başvurmuş ve bu yüzden eleştirilere maruz kalmıştır.³⁴⁰

Hadîsle istişhâdı kabul eden dilbilimcilerin gerekçeleri şöyledir:

- 1- Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dil ve lehçe bakımından Araplar arasında en fasih konuşan şahsiyet olması.³⁴¹
- 2- Hadis rivayetlerinin şâhid olarak kullanılan Arap şiirlerinden senet bakımından daha güvenilir olması.
- 3- Hadislerin manen rivayet edilmesi dilin fesada uğramadığı hicretin başında olması.³⁴²

³³⁸ Suyûtî, *İktirâh*, 19-22; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi", 166.

³³⁹ Suyûtî, *İktirâh*, 18-23; Hüseyin Tural, 'Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd Meselesi.' *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, (Haziran, 1990), 60; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi", 167.

³⁴⁰ Suyûtî, *İktirâh*, 16-22; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi", 169.

³⁴¹ Suyûtî, *İktirâh*, 20-22. Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadîsle İstişhâd", 60.

³⁴² Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb*, 1/6.

Bazı şartların oluşması durumunda hadisle istişhâdı kabul edenlerin başında Suyûtî ve Şatıbî gibi âlimler gelmektedir. Bu iki âlim ve aynı görüşü savunanlar hadislerin lafzen rivayet edilmesi durumunda hadisle istişhâdı kabul etmişlerdir.³⁴³

İbn Bâbeşâz'ın çok az sayıda hadis ile istişhâdda bulunarak hadisle istişhâd konusunda temkinli olanlar zümresinde yer aldığı görülmektedir. Nitekim İbn Bâbeşâz çalışmaya konu olan eserinde yalnızca üç hadîs-i şerif ile istişhâdda bulunmaktadır.

İbn Bâbeşâz ilk olarak cemi müennesi salim konusunda hadis ile istişhâda başvurmuştur. İbn Bâbeşâz cemi müennesi salimin elif ve ta ile oluşturulduğunu aktardıktan sonra çeşitli örnekler sunmuştur. Ardından sadece isimlerin elif ve ta ile çoğul formuna sokulabileceğini aktararak sıfatların elif ve ta ile bu forma sokulamayacağını ifade etmektedir. Daha sonra sıfat olduğu halde isim anlamında kullanılan kelimelerin de isimler gibi çoğul formlara sokulabileceğini ifade etmiştir. Bunu da (ليس في الخضراوات صدقة) “yeşilliklerde sadaka yoktur.”³⁴⁴ Hadisiyle delillendirip hadiste geçen الخضراوات kelimesinin sıfat manasında değil isim manasında kullanıldığını belirtmiştir.³⁴⁵

İbn Bâbeşâz istişhâd olarak kullandığı ikinci hadise cezm eden edatlar konusunda yer vermektedir. İbn Bâbeşâz cezm eden edatları sıraladıktan sonra lamul-emr'in sadece ğaip kalıpları cezm ettiğini aktarmaktadır. Bu bağlamda, لتأخذوا (مصافكم) “Saflarımızı düzeltin”³⁴⁶ hadisinin ise tekit için asli vezinde geldiğini normalde (خذوا مصافكم) şeklinde gelmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁴⁷

³⁴³ Suyûtî, *İktirâh*, 26-27; el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb*, 1/6; Tural, ‘Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd, 72.

³⁴⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, (Kahire Daru't-Te'sîl, 2015) 3/537.

³⁴⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 1/112.

³⁴⁶ Hz. Peygambere nispet edilen bu hadis, başta Halil b. Ahmed olmak üzere birçok nahiv uleması tarafından (لتأخذوا مصافكم) lafızlarıyla istişhad olarak getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-nahv*, thk. Fahreddin Kabâve, (Beyrut, Muessesetu'r-Risale, 1985), 250; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu'l-luġa*, thk. Muhammed Avd Mur'ab, (Beyrut, Daru ihyai't-Turasi'l-Arabi, 2001) 15/295. Fakat Hadis kaynaklarında bu lafızlarla birebir uyuşan bir hadise rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Her ne kadar lafzen aynı olmasa bile mana yönüyle eşleşen rivayetler bulunmaktadır. Aşağıda bu eserlere atıfta bulunulacaktır. Hadisler arasında bulunan bu lafız farklılıklarının ise manen rivayetten kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zemaşerî (538/1144) bu hadise *el-Keşşâf* adlı eserinde yer vermektedir. Bu eserde yer alan hadisleri tahrir eden Zeylaî (762/1360) hadisin bu lafızlarla aktarımıyla ilgili “garibun” değerlendirmesinde bulunduğundan sonra hadisin Tirmizî (279/892) tarafından (على مصافكم كما أنتم) lafızlarıyla, Müslim (261/875) tarafından ise (فَيَأْخُذُ النَّاسُ مَصَافَهُمْ) lafızlarıyla tahrir edildiğini dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fi'tefsîri'l-keşşâf li'z-Zemaşerî*, thk. Abdullah b. Abdurrahman Sa'd, (Riyad: Daru İbni'l-Huzeyme, 1993), 2/127; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir /Sunenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslamî, 1998) 5/

İbn Bâbeşâz'ın istişhâd ettiği bir diğer hadis, amel eden isimler ile ilgilidir. Bu isimlerden ismi tafdile başlarken ismi tafdilın zahir olan isimleri merfû edemeyeceğini aktaran İbn Bâbeşâz, bu kaideden sadece *kühl* meselesini istisna etmektedir. İbn Bâbeşâz kühl meselesinde olduğu gibi ما من أيام أحب إلى الله فيها الصوم (منه فى عشر ذي الحجة) “Allah katında zilhicce ayının ilk on gününde tutulan oruçtan daha sevimli oruç yoktur” hadisinde de ismi tafdilın zahir faili merfû ettiğini bildirmektedir.³⁴⁸

3.5.4. Şiir ile istişhâd

Arap şiiri, nahiv kaidelerini temellendirmede Kur'ân ve hadislerden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Nahiv kitapları göz önünde bulundurulduğunda şiir ile istişhâda çok sık başvurulduğu görülmektedir. Nahiv âlimleri hadislerle istişhâd konusunda ihtilaf etmişken şiirle istişhâd konusunda istisnalar haricinde önemli bir ihtilaf etmedikleri gözlemlenmektedir. Bu durum ise Arap şiirinin istişhâd açısından önemini gözler önüne sermektedir.

Nahiv ilminin kaidelerini tespit eden Arap dilbilimcileri şiirle istişhâdı temellendirmek için şairleri zamansal bir tasnife tabi tutmuşlardır. Her sınıfa ayrı bir değer atfeden dilbilimciler, şairleri şu şekilde dört tabakaya ayırmışlardır:³⁴⁹

1-Cahiliyyûn: İmru'ul-Kays (ö. 545 m.), Tarefe b. el-'Abd (ö. 564 m.), Amr b. Kulsûm (ö. 584 m.), 'Antere b. Şeddâd (ö. 600 m.), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609 m.) ve el-A'şâ (ö. 7/628), gibi şairlerin yer aldığı İslamın zuhuruna yaşamış olan şairlere denir. Arapça gramer kurallarını tespit eden âlimler, Bu dönemde yaşamış olan şairlerin şiirleri ile istişhâdı ittifakla kabul etmişlerdir.³⁵⁰

2-Muhadramûn: Cahiliyye döneminin sonlarına ulaşır; ömürlerin kalan kısmında İslâmî dönemi de gören şairleri belirtmek için kullanılan bir nitelemedir.

221; Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Ty.), 1/423.

³⁴⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 1/244-245.

³⁴⁸ İlgili hadis bazı lafız farklılıklarıyla beraber Ebû Dâvûd et-Tayâlisî tarafından tahrir edilmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, thk. Muhammed Abdumuhsin et-Türki, (Mısır, Dâru'l-Hicr, 1999), 3/ 40; İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 2/400-401.

³⁴⁹ Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/5-6-7.

³⁵⁰ Suyûtî, *İktirâh*, 58; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/6.

Lebîd b. Rabî'a (ö. 41/661), Hassan b. Sâbit (ö. 54/674) ve K'ab b. Züheyr (ö. 24/645) gibi şairler bu dönemde yer almaktadır.³⁵¹

3-İslâmiyyûn: Mütekaddimûn olarak ta adlandırılan bu dönem şairleri, Câhiliyye dönemini görmemiş, islamın ilk dönemlerinde yaşamış olan şairlerdir. el-Ferezdâk (ö. 110/728), Cerîr (ö. 110/728), Zu'r-Rumme (ö. 117/735) ve el-Kumeyt (ö. 126/744) gibi şairler, bu dönemde yaşamış şairler arasında sayılmaktadır. Bazı dilciler el-Ferezdâk, Zu'r-Rumme ve el-Kumeyt 'i lahn yapmaları sebebi ile eleştirmişlerdir.³⁵²

4-Müvelledûn: Muhdesûn ismi ile de anılan bu tabakadaki şairler, Beşşâr b. Burd (ö. 167/783) ve sonrasında gelen şairlerin yer aldığı tabakadır. Bazı âlimler, bu dönemde yaşamış olan şairlerin şiirleri ile istişhâdı kabul etseler de genel olarak Nahiv âlimleri, bu dönemde yaşamış olan şairlerin şiirleri ile istişhâdı kabul etmemektedirler.³⁵³

Cahiliyyûn ve Muhadramûn şairlerine ait şiirler ile istişhâd edilmesi konusunda ittifak bulunmaktadır. İslâmiyyûn dönemi şairlerin şiirleri ile istişhâd konusunda bazı ihtilaflar olmuşsa da genel görüşe göre bu dönemdeki şiirler ile istişhâda bulunulabilir. Genel kabule göre, Müvelledûn denilen dördüncü tabaka şairlerin şiirleri delil niteliği taşıyacak seviyede yer almamaktadır.³⁵⁴

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde Kurân-ı Kerîm ve hadîs ile istişhâda bulunduğu gibi şiirle istişhâda da başvurmuştur. Kırktan fazla şiirle istişhâd eden İbn Bâbeşâz'ın istişhâda bulunduğu şiirlerin çoğunluğunu ilk iki tabakada yer alan şairlere ait şiirlerdir. Bunun yanında anonim tarzda olup şairleri belli olmayan şiirlerle de istişhâda bulunduğu göze çarpmaktadır. İbn Bâbeşâz, şiirleri delil olarak aktarırken genelde 'قول الشاعر' 'şairin sözü', 'كما قال الشاعر' 'şairin dediği gibi', 'كقول الشاعر' 'şairin sözünde olduğu gibi' ifadeler kullanmaktadır.

İbn Bâbeşâz, cem-i müzekker-i sâlimin ref' halinde vav, nasb ve cerr halinde ya ile geldiğini zikretmektedir. Cem-i müzekker-i salim'in her kelimededen oluşmadığını ifade eden İbn Bâbeşâz, bu cemi için; müzekker olma, akıllı varlıklara ait olma veya onlaar sıfat olma şartlarını sıralamıştır. Bu şartları taşıyan kelimelere birkaç örnek sunan İbn Bâbeşâz, daha sonra bu şartları taşımayan bazı kelimelere değinmektedir. İbn

³⁵¹ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 38.

³⁵² Özbalkıç, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 38.

³⁵³ Suyûtî *İktirâh*, 58; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/6.

³⁵⁴ Suyûtî, *İktirâh*, 58; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/6.

Bâbeşâz طلحة حمزة ve gibi kelimelerin akıllı varlıkların isimleri olmalarına rağmen lafızlarının müzekker olmamasından dolayı cem-i müzekker-i salim olamayacaklarını ifade etmektedir. Bu tür kelimelerin elif ta ile cemi olduğunu zikreden İbn Bâbeşâz, bu sözlerine şu şiir ile istişhâd etmektedir:

رحم الله أعظما دفنوها
بسجستان طلحة
الطلحات

‘Allah Sicistan’da defnedilen Talhalardan bir Talha’ya rahmet eylesin’

Görüldüğü üzere İbn Bâbeşâz, şiir delil olarak öne sürüp; طلحة kelimesi الطلحات şeklinde cemi kalıbına sokulduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵

Yine İbn Bâbeşâz harf faslında, harfî cerleri ele almaktadır. Harfî cerleri sırayla sayıp manalarını aktarmış, رب manasında gelen ف ve و harflerinin cer harfî konumunda olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda İbn Bâbeşâz şu şiirleri delil olarak sıralamıştır:

فحور قد لهوت بهن عين
‘Bazı huriler ile eğlendim’

وبلد عامية اعماءه
كأن لون ارضه سماؤه

‘her yönü tozdan görünmeyen bazı şehirler vardır ki göğün rengi yerin rengine bürünmüştür.’³⁵⁶

İbn Bâbeşâz, aynı yöntemi amel etmeyen harfler başlığı altında ibtidâ harflerini zikrederken sürdürmüştür. Bu türdeki harflerin sayısının 15’e kadar ulaştığını belirtip genellikle bunlardan sonra mübtedâ geldiği için bu ismi aldıklarını ifade etmektedir. Daha sonra örnekler eşliğinde bu harflerin anlamlarını vermektedir.

İptida harflerinden biri olan حتى harfini daha önce cer harfleri arasında zikreden İbn Bâbeşâz, harfî cer konusunda bu harfî ismi cer eden, fiili nasb eden, ibtidâ manasında kullanılan ve atıf konumunda bulunan yani dört fonksiyonda amel eden bir harf olarak belirtmiştir. Yine harfî cer konusunda ibtidâ harfî olan حتى’dan sonra mübteda ve haber geldiğini ifade etmektedir.³⁵⁷ İptida harflerini sıralarken حتى’nın kısımları ile beraber zikredildiğini aktaran İbn Bâbeşâz, bu konuda şu şiirle istişhad etmiştir:

القى الصحيفة كى يخفف رحله
والزاد حتى
نعله القاها

³⁵⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/137.

³⁵⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/237.

³⁵⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/238.

‘yüki hafiflesin diye sahifeleri ve yolluğunu attı. Hatta ayakkabısını da attı.’

İbn Bâbeşâz ‘نعله’ kelimesinin merfû okunması durumunda القاها kelimesinin mahallen merfû olup haber olacağını ve konuya örnek teşkil edeceğini ifade etmektedir. ‘نعله’ kelimesi mensup ya da mecrûr okunması durumunda ise konuya örnek teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir.³⁵⁸

Yine İbn Bâbeşâz, muhaffef ان konusunda da şiirle istişhâda başvurmuştur. Şöyle ki muhaffef olan ان ibtidâ için geldiğini aktarıp bu harfi dört konumda amel ettiğini şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Edat-u şart
- 2- Muhaffefe olup ان amelini yapmaya devam eden
- 3- Nafiye olup ما manasında gelen
- 4- Zaide olan

İbn Bâbeşâz bu kısımların sonuncusu olan ان zaide konusuna şu şiirle istişhâd etmiştir:

وما ان طبنا جبن
ولكن مناينا ودولة أخرجنا
'Korkaklık özelliğimiz yok ama ölüm yakın devlet başkalarının elinde.'³⁵⁹

Görüldüğü üzere şiirde bulunan ان zaidedir. Cümlenin tefsiri ما طبنا جبن şeklindedir.

Daha önce vurgulandığı gibi şiir ile istişhâd İbn Bâbeşâz'ın sıkça müraccat ettiği bir yöntemdir. Bu bağlamda bir şiir ile iktifa etmek yerine bazen aynı konuya birden fazla şiir ile istişhâd ettiği görülmektedir. İbn Bâbeşâz âmil başlığı altında kane ve kardeşlerini işlerken zamir-i şe'n olan ismin mahzûf geldiğini kane ve kardeşlerinden sonra gelen cümlenin de haber olduğunu ifade etmektedir. Zamir-i şe'n 'in dikkat çekici büyük hadiselerde kullanıldığını zikreden İbn Bâbeşâz, bu kanıyı şu iki şiirle desteklemektedir:

اذا مت كان الناس نصفان شامت
واخر مثن بالذي
كنت اصنع

'Ben öldüğümde insanlar iki kısma ayrılacak bazıları benimle alay edecek diğerleri yaptıklarımı övecek'

هي الشفاء لدائي لو ظفرت بها
وليس منها شفاء
الداء مبدول

³⁵⁸ İbn Bâbeşâz, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe, 1/254.

³⁵⁹ İbn Bâbeşâz, Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe, 1/257.

*'Eğer onu kazanırsam derdimin dermanı odur. Ancak durum derdime derman olacak gibi değil.'*³⁶⁰

Kısaca ifade etmek gerekirse nahiv alanında ilk aşamada kaide tespiti için vazgeçilmezi olarak kabul gören şiirle istiḥād zamanla bu alanda yazılan eserlerde bir yöntem olarak yer edinmeye devam etmiştir. İbn Bâbeşâz da bu yönetime sıkça başvurmadan geri durmayıp bazı kaideleri aktarıırken gerekli gördüğü kadarıyla şiirlere müracaat etmiş olup gelenekleşen bu yöntemi uygulamıştır.

3.6. Üslubu

Nahiv ilminde eser kaleme alan dilbilimciler, belirledikleri hedefe ulaşmak için farklı yollar izlemektedir. Bu hedef doğrultusunda bazı eserler ihtiyaca binaen kısa bazı eserler uzun olmaktadır. Kısa ve özlü bir şekilde kaleme alınan eserlerde temel gaye öğrencinin kafasını karıştırmadan zorunlu bilgileri net bir şekilde aktarmaktır. Bu sayede öğrencinin bu alandaki temel prensipleri elde etmesini sağlamaktır. Bu eserlere *'Avâmil, Mukaddime, el-Kâfiye, Katur'n-Nedâ ve Muğni* gibi eserler örnek olarak verilebilir.³⁶¹ Bu eserlerin ortak özelliği ihtilafli konulara neredeyse değinmemiş olmalarıdır.

Arap dili âlimleri, kapalı ifadeleri açıklamak, örnekleri çoğaltmak, konudaki ihtilaflara değinmek için kısa ve öz şekilde yazılan bu muhtasar metinleri şerh etmişlerdir. Şerh yazarları genelde metin yazarlarından farklı kişilerdir. Bununla beraber bazı yazarlar kendilerine ait olan metni şerh etmişlerdir.

Nahiv kuralları ve esaslarının kaleme alındığı *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, İbn Bâbeşâz tarafından kendi eseri olan *Mukaddime*'nin üzerine yazılmış bir şerhtir. İbn Bâbeşâz, *Mukaddime*'de olduğu gibi bahsi geçen şerhi de fasıllara ayırmıştır. Bu fasılların ilki olan isim faslında, bu eseri yazmada takip ettiği üslub ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. İbn Bâbeşâz, ele aldığı eseri fasıllara ayırdığını ve her faslı üç sorunun cevabını kapsayacak şekilde oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu sorular sayesinde amaca ulaşabileceğini aktaran İbn Bâbeşâz, bu soruları; fasla konu olan şeyin ne anlama geldiği, kısımlarının neler olduğu ve hükmünün ne olacağı

³⁶⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/354.

³⁶¹ Bkz. Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *'Avâmil* (Diyarbakır:Mektbetü's-Seyda, 2016)1-20; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, thk Suhayb Muhammed Nuri (Lübnan, Darü'n-Nur, 2015),1-45; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *Kâfiye* (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2020), 300.

şeklinde zikretmektedir. Örneğin; sekizinci faslın konusu olan amiller konusunda İbn Bâbeşâz, Amillerin; değişmesi hasebiyle başka kelimeleri ref, nesb cerr ve cezm ettiğini söyleyerek ilk sorunun cevabını vermektedir. Daha sonra bu amilleri lafzî ve manevî diye iki kısma ayırıp manevî amillerin müzari ve mübtedâyı ref eden amiller olduğunu, lafzî amillerin ise isim, fiil ya da harf olduğunu aktararak ikinci sorunun cevabını vermektedir. Amilleri tarif edip kısımlara ayırdıktan sonra her amili sırayla zikredip yaptığı ameli aktararak üçüncü sorunun cevabını vermektedir.³⁶²

İbn Bâbeşâz'ın *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde izlediği metod, genel itibari ile şerhlerde uygulanan metottur. İbn Bâbeşâz, bu eserini “mezc” metodu ile kaleme almıştır. Bu metod sayesinde şerh ile metni birbirine karıştırmamıştır. *Mukaddime*'yi şerh ederken sınıflandırmayı bozmamaya büyük önem vermiştir. İlk önce metin mahiyetinde olan *Mukaddime*'den konunun ilgili kısmını ele almış sonrada ele aldığı konuyu şerh etmiştir. Mukaddimededen aldığı kısımlara “و اما قولنا” “şu sözümüze gelince” ifadesi ile başlamıştır. Daha sonra ele aldığı metni şerh etmiştir.

İbn Bâbeşâz, eserinde üslubuna oldukça dikkat etmiştir. Konuları işlerken ihtiyaca binaen bazen kısa, bazen de uzun bir şekilde açıklama yapmıştır. İhtilaflı olmayan konuları kısa ve net bir şekilde ele almıştır. İhtilaflı olan konuları ise ayrıntılı bir şekilde işlemiş, nahiv âlimlerinin bu konudaki farklı görüşlerini ve delillerini zikretmiştir. Bununla beraber genelde ihtilaflı görüşlerden hangisine katıldığını sebebi ile birlikte belirtmiş, katılmadığı görüşün zayıflığına delil getirmeye çalışmıştır. Örneğin birinci fasılda konuyla ilgili geniş açıklamalar yapmış ve dilciler arasındaki farklı görüşleri ele almıştır. Daha sonra kendi görüşünü delilleriyle zikretmiştir.³⁶³

Bazı konuları ise kısa şekilde açıklamıştır. Bundan dolayı bu konular bir iki paragraftan oluşmaktadır. Nitekim bu konularda gerekli olan bilgileri kısa ve öz bir şekilde aktarmış ve gerekli taksimatları yapmıştır. Örneğin mensûbâtlar konusunda mefulü mutlakı bir paragrafta ele almıştır. Mefulü mutlakın ‘fiilin tekidi, adedi ve türü”nü belirtmek için geldiğini ve bu ismi alma nedenini kısaca açıklamıştır. Bu kısımlara birer örnek getiren İbn Bâbeşâz, konuya dair âyet, hadis veya şiirden herhangi bir şahide başvurmamıştır.³⁶⁴

İbn Bâbeşâz ele aldığı konular arasında bağlantı kurmaya özen göstermiştir. Ancak konular arasındaki benzerlikten dolayı anlattığı konudan başka bir konuya

³⁶² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/344-345.

³⁶³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/98-99.

³⁶⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/301.

geçtiği de olmuştur. İbn Bâbeşâz işlediği konunun dışına çıkmamaya özen göstermişse de bazı yerlerde bunu başaramamıştır. Konun başka mecralara kaydığını fark ettiğinde bu konuların ilgili fasılda açıklanacağını aktararak konuya geri dönmüştür.³⁶⁵

İbn Bâbeşâz bazen aynı konuları farklı başlıklar altında işlemiştir. Dolayısıyla eserin bazı yerlerinde tekrara düşmüştür. Ancak tekrara düştüğü yerlerde konuyla ilgili mükerrer kısmı kısa bir şekilde ele almıştır. Konuyu kendi başlığı altında ise detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu konulardan bazıları şunlardır:

1- İbn Bâbeşâz kane ve kardeşlerini üç yerde ele almıştır. İlk kanenin ismi merfû olduğundan merfûâtlarda zikretmiştir.³⁶⁶ Akabinde kane'nin haberi mensûb olduğundan mensûbâtlarda tekrar zikretmiştir.³⁶⁷ Ancak her iki yerde de kısa bir şekilde ilgili yeri aktarmış detaylı bir açıklamada bulunmamıştır. Son olarak amiller başlığında kane ve kardeşlerini ele alan İbn Bâbeşâz, bu başlık altında konuyu ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.³⁶⁸

2- İbn Bâbeşâz inne ve kardeşlerini de üç farklı başlık altında işlemiştir. Merfûât ve mensûbâtlarda ilgili kısma kısa bir şekilde değinen İbn Bâbeşâz,³⁶⁹ harf başlığı altında konuyu dataylıca açıklamıştır.³⁷⁰

İbn Bâbeşâz'ın eserini farklı kılan bir özellik ise nahiv ve sarf ilminin eserde mezc edilmesidir. İbn Bâbeşâz kaleme aldığı *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde sarf konularını ayrı başlık altında incelememiştir. Nitekim isim faslında isimlerin vezinlerini, fiil faslında fiil vezinlerini aktarmıştır.³⁷¹

3.6.1. Fenkale (الفنكالة) üslubu

Fenkale (الفنكالة) kelimesi ... فان قلت 'eğer şöyle dersen' ... قلت.'derim ki' veya ... اذا قيل 'denildiğinde'... فيقال 'şöyle denilir.' Şeklinde kalıpların kısaltmasıdır.³⁷² Genellikle fa (ف) + şart edatı (ان) + قول fiili + şartın cevabından oluşmaktadır. Fenkale olarak da isimlendirilen bu üslub farazi soru ve cevaplar ile okuyucuya önemli bilgileri aktarma

³⁶⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/206.

³⁶⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/288-289.

³⁶⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/289-300.

³⁶⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/348-355.

³⁶⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/289-302.

³⁷⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/218-226.

³⁷¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/99, 113, 193, 211.

³⁷² Ahmet Ali Heyyavi, *el-Fenkale fi kitabi sibeveyhi*, (Bağdat: Mustansiriye Üniversitesi, Lugat'ı Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 2-4.

yöntemidir. Yazar hem soru soran kişi hemde cevap veren kişi konumundadır. Bazı âlimler bu üslubu farazi münazara diye isimlendirmişlerdir.³⁷³

İslam âlimleri tarafından ikinci yüzyıldan itibaren kullanılan bu üslubun en önemli özellikleri: okuyucunun dikkatini çekmek, onu ders içinde tutmak ve aktarılan bilgilerin kalıcı olmasını sağlamak şeklinde sıralanabilir. Bununla beraber fenkale üslubu bazı âlimleri hasım gösterip onları küçük düşürmek için değildir. Bilakis bu üslup doğru bilgileri akatarmak içindir.

İbn Bâbeşâz, fenkale üslubunu oldukça sık kullanmaktadır. Bu üslup ile okuyucunun dikkatini celb etmeyi amaçlamakta ve adeta okuyucuyu bir muhattab yerine koyup onun dilinden soru sormaktadır.³⁷⁴

İbn Bâbeşâz, Esmâi sitte konusunu incelerken fenkale üslubunu şu şekilde kullanmaktadır: “esmâi sitte ya-i mütekellime izafet edildiği takdirde hangi hükme tabi olur?” denilir ise, “Ne hareke nede harf ile lafzen i’râb olmaz bilakis i’râbı mukadder olur.” denilir.³⁷⁵

İbn Bâbeşâz, mecrûr zamirleri konusunda ise fenkale üslubunu şöyle kullanmaktadır: “عملنا لنا nasıl i’râb olunur.” diye sorulur ise, de ki: mübteda ve haberden müteşekkildir. **عملنا** mübteda **لنا** haberdir.³⁷⁶

İbn Bâbeşâz, merfûâtlar konusunu işlerken tesniyelerin refa haletinde elif ile geldiğini aktarmaktadır. Daha sonra burada sorulabilecek soruları fenkale üslubu ile şu şekilde ele almaktadır: **القائمون** ve **يقومون** de bulunan bu eliflerin farkı nedir? ve **القائمون** ve **يقومون** de bulunan vavların farkı nedir? diye sorulduğu zaman De ki: **القائمون** de bulunan elif ile **القائمون** bulunan vav harftir. **يقومون** bulunan elif ile **يقومون** bulunan vav ise isimdir.

3.7. Tanım Analizleri

Kelime tanımları her ilimde olduğu gibi nahiv ilminde de büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim bu tanımlar sayesinde öğrenci nahiv ilminin kaidelerini öğrenmektedir. Bununla beraber öğrencinin hedefe daha kolay ve daha çabuk varması yine yapılan tanımlara bağlıdır. Bu sebeple nahiv âlimleri, kısa ve kapsayıcı tanımlar

³⁷³ Adil Abdullah Ahmet, “el-Fenkale suveruhâ ve delaletuhâ fi kitabi-r-Risale li-imami’ş-Şafi”, *Müccelledü’ş-Şafi Merkezi Buhusi Mezhebi’ş-Şafi*, 63 (2018), 5-10.

³⁷⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/130-131, 125, 114, 148, 166, 168, 172, 186, 312-313, 347, 366.

³⁷⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/125.

³⁷⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Muhsibe*, 1/148.

yapmaya çalışmışlardır. Akabinde tanımların daha iyi anlaşılabilmesi için şerhler telif etmişlerdir.

Tanımların bu denli önemli olması mantık âlimlerini tanımlar için bazı şartlar ileri sürmesine neden olmuştur. Bu şartlar şöyledir:

1-Tanım efradına cami' ağıyarına mani' olmalıdır. Yani tanım, muarrefin bütün fertlerini kapsamalı ve ferdi olmayanı da kapsamamalıdır. Örneğin insan kelimesi 'konuşan canlı' diye tanımlandığında bu tanım insan olan bütün varlıkları kapsadığı gibi insan olmayan varlıkları kapsamadığı görülmektedir.

2-Tanım açık ve kessin ifadeler ile yapılmalıdır. Tanımda şüpheli, belirsiz, mecaz ifadeler bulunmamalıdır.

3-Tanım ne açıklama olacak kadar uzun ne de gerekli bilgileri vermeyecek kadar kısa olmalıdır.

4-Tanımda kısır döngü yani devir bulunmamalıdır. Yani tanımın anlaşılması muarrefe bağlı olmamalıdır.³⁷⁷

İbn Bâbeşâz'ın söz konusu eserde kullandığı tanımlar genellikle kapsayıcı ve kısadır. Ayrıca yaptığı tanımların efradına câmi' olup, ağıyarına mâni' olmasına özen göstermiştir. İbn Bâbeşâz eserinde tanımlara yer verdiği gibi bazen herhangi bir tanım yapmadan konuya giriş yapmıştır. Tanım yerine örnek verme yöntemi ile açıkladığı konularda olmuştur. Bu bağlamda Ana Fasıllarında kullanılan tanımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- İbn Bâbeşâz birinci fasılda ismin tanımını الاسم ما أبان عن مسمى شخصاً كان او غير شخص "isim: şahıs olsun veya olmasın isimlendirilen kişiyi beyan edendir." ifadeleriyle dile getirmiş, şüpheli ve mecaz ifadelerden kaçınmıştır. Ancak isim için getirmiş olduğu bu tanım efradına cami' ağıyarına mani' değildir. Zira lafızları manaya delalet eden fiili tanımın dışına çıkarmamıştır. Ayrıca fiili tanımdan çıkarmak için, tanımda yer alan isim kelimesinin ıstılahi manada kullanıldığı varsayıldığında tanım, efradına cami' ağıyarına mani' olur. Fakat hem tanımlanan kelimedede hem de tanımda isim kelimesini aynı yani ıstılahi manada zikrettiği için tanımda kısır döngü gerçekleşir.³⁷⁸

³⁷⁷ İbrahim Emiroğlu, *Klasik mantığa giriş*, (Ankara: Elis Yayınları 2004), 88.

³⁷⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/94.

- 2- İbn Bâbeşâz ikinci fasılda fiil için الفعل هو ما دل على حدث وزمان هو ما دل على حدث, ³⁷⁹ İbn Bâbeşâz, هو ما دل على حدث, cümlesi ile isim ve harfleri, و زمان محصل kaydını ile de mastarı tanımın dışında bırakmıştır. Bununla beraber fiilin üç kısmı olan mazi, müzari ve emri tanımın kapsamına almıştır. Ayrıca kullandığı tanımda şüpheli ve mecaz ifadeler yer vermemiş, fiili gayet kısa ve anlaşılır bir tanım ile açıklamıştır. Tanımda kısır döngüyü çağrıştıracak bir durum söz konusu değildir.
- 3- İbn Bâbeşâz üçüncü fasılda harf için الحرف ما أبان عن معنى في tanımını kullanmıştır. ³⁸⁰ Harfin tek başına bir mana ifade etmediğini, isim ve fiil gibi cümlenin bir parçası olmadığını aktaran İbn Bâbeşâz, bu tanım ile isim ve harfi tanımın kapsamından çıkarmış ve sadece harfi tanımın kapsamına almıştır. Harfe, mecaz ve belirsiz ifadelerden münezze bir tanım getiren İbn Bâbeşâz, kısır döngünün bulunmadığı kısa ve net bir tanım yapmıştır.

İbn Bâbeşâz dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci fasıllarda raf'a, nasbe, cerre ve cezim 'i benzer şekilde tanımlamıştır. Bu tanımlar şu şekildedir:

- الرفع : ما جلبه عامل الرفع...
ال نصب : ما جلبه عامل النصب...
الجر : ما جلبه عامل الجر...
الجزم ما جلبه عامل الجزم...³⁸¹

İbn Bâbeşâz, bu tanımları efradına cami' ağıyarına mani' olacak şekilde işleyip kesin ve mecaz bulundurmayan kısa ifadeler kullanmıştır. Ancak yaptığı tanımlarda kısır döngüden kaçınmadığı görülmektedir. Zira tanımladığı kelimeyi tanımın içinde aynı manada tekrar kullanmıştır. Mesela birinci tanımda ref'a kelimesini tanımlarken bu kelimeyi tanımın içinde aynı manada tekrarlamıştır. Diğer tanımlarda da aynı durum söz konusudur.

İbn Bâbeşâz, sekizinci fasılda amili العامل هو ما عمل في غيره شيئا şeklinde من رفع او نصب او جر او جزم على حسب اختلاف العوامل

³⁷⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/193.

³⁸⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/215.

³⁸¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/285, 329.

tanımlamıştır. Amilin, değişmesi hasebi ile başka kelimedede ref, nasb, cerr ve cezm ettiğini aktaran İbn Bâbeşâz, amilin kapsayıcı kısa ve net tanımını yapmıştır.³⁸²

İbn Bâbeşâz, dokuzuncu fasılda tabi' için التابع في العربية هو tanımını الجاري على ما قبله في اعرابه من رفع ونصب وجر. yapmıştır.³⁸³ İbn Bâbeşâz, bu tanım ile beş kısım tabi' tanımın içine almıştır. Bununla beraber kısır döngünün, mecaz ve belirsiz kelimelerin olmadığı kısa ve anlaşılır bir tanım yapmıştır.

İbn Bâbeşâz, onuncu fasılda ise hat yani yazı kurallarını ele almıştır. Fasla وهو şeklinde başlayan İbn Bâbeşâz, adı geçen kavramı tanımlamadan direkt kısımlara ayırmıştır.³⁸⁴

3.8. Kullandığı Terimler

Terim Latince “sınır, son” manalarındaki terminustan Fransızca'ya geçen terme kelimesinden oluşmuştur. Terim bir ilim, sanat ya da meslek dalı mensuplarının kelimelere yükledikleri özel ve özgün anlamlı kelime ve terkipleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bir kelimenin terim sūtatüsüne ulaşabilmesi için onun anlamı üzerinde, ilgili bulunduğu ilim ve sanat mensuplarının ittifak etmesi gerekir.³⁸⁵

Terim kelimesi Arap dilinde ıstılah kelimesi ile ifade edilir. İstılah kelimesi, ifti'âl bâbından mastar olup صلح kökünden türemiştir. Bu kök sözlükte, “anlaşmak, uzlaşmak, ittifak etmek” anlamlarına gelmektedir.³⁸⁶ İstılah için “bir topluluğun bir kelimeyi vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir mana üzerine ittifak etmesidir” şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.³⁸⁷

İstılâhlar, ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış ve bir anda oluşmamışlardır. Bu bağlamda nahiv ilmi önde gelenleri olan Basra ekolü dilbilginleri ile bu alanda onları takip eden Kûfe ekolü dilbilginleri arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Ancak Basra dil ekolü bu alanda öncülük etmiş ve Basra dil ekolünün ıstılahları ilim çevrelerince daha çok kullanılmıştır.

Mısır'da yetişen dil âlimi İbn Bâbeşâz, ekseriyetle Basra dil ekolünün ıstılahlarını tercih eden dilbilimcilerdendir. Bunun yanı sıra az da olsa Kûfeli âlimlerin

³⁸² İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 2/344.

³⁸³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 2/407.

³⁸⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu 'l-mukaddimeti 'l-Muhsibe*, 2/434.

³⁸⁵ Halim Öznurhan, “İstılah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2020), 1/575-576.

³⁸⁶ Öznurhan, “İstılah”, 1/575-576.

³⁸⁷ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Ta 'rifât*, 143.

istilahlara müracaat etmiştir. Bu bağlamda kullandığı terimler genel olarak Arap gramercileri tarafından tercih edilen terimlerdir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de söz konusu eserde kullandığı terimlerdir. İbn Bâbeşâz'ın kullandığı bazı istilahlara şu örnekleri vermek mümkündür:

1-İbn Bâbeşâz, zamirler konusunda *واما الاسماء المضمرة فخمسة* وجملة الامر ان اقوى الاسماء وجملة الامر ان اقوى الاسماء cümlesi ile Basra istilahu *المضمرة* kelimesini kullanmıştır.³⁸⁸ Kûfeli âlimler zamirleri *والكناية والمكنى* terimleri ile ifade etmişlerdir.³⁸⁹

2-İbn Bâbeşâz, ismi fâil konusu *وجملة الامر ان اقوى الاسماء* وجملة الامر ان اقوى الاسماء cümlesi ile Basralı âlimlerin terimini kullanarak dile getirmiştir.³⁹⁰ Kûfeli âlimler ismi fâil yerine *الفعل الدائم* terimini kullanmışlardır.³⁹¹

2-İbn Bâbeşâz, bedeli *اما البدل فهو اعلام السامع بمجموعي الاسم* على طريق البيان من غير ان ينوى بالاول الطرح عند سبويه دون *tanımı* ile ifade etmiştir.³⁹² Tanımda kullandığı terim ile Basralı dilcilere uygun gördüğü istilahu kullanmıştır. Kûfeli dilciler bedeli *التكرير* veya *الترجمة* kelimeleri ile isimlendirmişlerdir.³⁹³

3-İbn Bâbeşâz, mü'reb ve zahir olan isimleri *فانه لما كانت الاسماء* على انواع كثيرة من اسماء صحيحة واسماء معتلة واسماء مفردة *şeklinde* taksim etmiştir. Yapmış olduğu taksimde Basra dil ekolü söylemi olan *منصرف* ve *غير منصرف* istilahlarını kullanmıştır.³⁹⁴ Kûfeli dilbilimciler ise bu istilahları *ما يجرى وما لا يجرى* terimleri ile ifade etmişlerdir.³⁹⁵

4-İbn Bâbeşâz, mensûb isimlerden olan mefulü fih'e *المفعول فيه وهو* *şeklinde* bir tanım getirerek Basra dil ekolüne ait bir terimi kullanmıştır.³⁹⁶ Kûfe dil ekolünün uygun gördüğü istilahlar ise *المحل* veya *الصفة* terimleridir.³⁹⁷

³⁸⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/141.

³⁸⁹ İved Hamed el-Kavzî, *el-Mustalahu'n-nahviyyu neş'etuhu ve tetavvuru hatta evâhiru'l-karni's-sâlisi'l-hicri*, (Riyad: İmadetu Şuûni'l-Mektebât, 1981), 174; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 166.

³⁹⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/387.

³⁹¹ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 185; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 166.

³⁹² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/423

³⁹³ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 163; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 166.

³⁹⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 99.

³⁹⁵ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 166; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 167.

³⁹⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/306.

³⁹⁷ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 163; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 166

İbn Bâbeşâz'ın kullandığı Kûfe ekolüne ait terimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-İbn Bâbeşâz, tevâbi'lerden sıfatı şu cümleler ile ifade etmiştir. *واما النعت فهو تحلية المنعوت بفعله او بحليته او بصناعته او بنسبه او* *İbn Bâbeşâz, النعت* terimi ile Kûfeli dilbilimcilerin mezhebini tercih etmiştir.³⁹⁸ Basralı dilbilimciler *النعت* terimi yerine *الصفة* terimini kullanmışlardır.³⁹⁹

2-İbn Bâbeşâz, *atf-ı nesak'ı* *النسق هو الجمع بين الشيئين او الاشياء بواسطة في اللفظ والمعنى او في اللفظ دون المعنى* cümleleri ile tarif etmiştir. İbn Bâbeşâz, kullandığı *النسق* terimi ile Kûfe dil ekolüne mensup dilbilimcilere uygun düşmüştür.⁴⁰⁰ Basra dil ekolüne mensup dilbilimciler ise *atf-ı nesak* yerine *العطف بالحروف* terimini kullanmışlardır.⁴⁰¹

İbn Bâbeşâz, Basra ve Kûfe dil ekollerine uygun olarak kullandığı terimler dışında Arap dili gramercilerinden fazla duyulmamış ve meşhur olmayan farklı terimler de kullanmıştır. İbn Bâbeşâz mecrûrâtları ele alırken meşhur olmayan duyulmamış bazı terimler kullandığı görülmektedir. Mecrûrâtları altı kısma ayıran İbn Bâbeşâz'ın kullandığı terimler şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴⁰²

- 1- مجرورات الملك والملابسة
- 2- مجرورات نوع وجنس
- 3- مجرورات لفظ وتخفيف
- 4- مجرورات تشبيه
- 5- مجرورات وصف وحذف
- 6- مجرورات تعدية

Bilindiği üzere Arap gramerinde meşhur olan dilbilimciler genel itibari ile mecrûrâtları iki kısma ayırmışlardır. Harfî cer ile mecrûr olan isimler ve izafet ile mecrûr olan isimler şeklinde bir ayırım yapan dilbilimciler, daha sonra izafet ile mecrûr olanları da lafzî ve manevî diye iki kısımda incelemişlerdir. Manevî izafeti de üç kısımda ele alan âlimler her kısımda bir car harfinin mukkader olduğunu aktarmışlardır.⁴⁰³

³⁹⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 2/413.

³⁹⁹ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 165; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 167

⁴⁰⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 2/429.

⁴⁰¹ Kavzî, *Mustalahu'n-nahviyyu*, 169; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 167.

⁴⁰² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*, 2/330.

⁴⁰³ Bk. Süyûtî, *Behcetü'l-merdıyye*, 275-312; Suyutî, *Hem 'u 'l-hevam 'i*, 2/413-520; İbn. Hişam, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, 33.

İbn Bâbeşâz ise mecrûrâtı altı kısımda işlemiş ve zikredildiği üzere bu kısımlar için farklı terimler kullanmıştır. İbn Bâbeşâz, manevî izafet kısmından “lam” ile mecrûr olan kısım için “lam” ‘ın manasını ifade eden مجرورات الملك و الملايسة terimini, manevî izafet kısmından “min” ile mecrûr olan kısım için “min” ‘in manasını ifade eden مجرورات نوع و جنس terimini kullanmıştır.

İbn Bâbeşâz, meşhur dilbilimcilerin lafzî izafet terimi ile ifade ettikleri kısmı ise iki kısımda işlemiş ism-i fâilin izafet edildiği lafzî izafet için وتخفيف مجرورات لفظ و تخفيف مجرورات تشبيه terimini, sıfat-ı müşebbehenin izafet edildiği lafzî izafet için ise إضافة الصفة إلی موصوفها terimini kullanmıştır. İbn Bâbeşâz, meşhur dilbilimciler tarafından إضافة الصفة إلی موصوفها şeklinde isimlendirilmiş olan ve çokça ihtilaf edilen bu kısım için ise مجرورات وصف و حذف terimini kullanmıştır.

İbn Bâbeşâz, Harfi cer ile mecrûr isimler şeklinde anılan kısım için ise مجرورات تعديّة terimini kullanmıştır.

3.9. Örneklemeleri

İbn Bâbeşâz, çalışmaya konu olan eserinde ayeti kerime, hadisi şerif ve şiirler ile istişhâda bulunmuş ve getirdiği örnekler ile konuyu pekiştirmiştir. İbn Bâbeşâz, örneklemelerini herkes tarafından anlaşılabilir ve kolay lafızlardan seçmiştir.

İbn Bâbeşâz, örnek verirken en çok kullandığı kelimelerin başında مثل lafzı gelmektedir. Bununla beraber İbn Bâbeşâz, مثل lafzına oldukça yakın bir kelime olan مثال kelimesinin de gerek zamire izafet ederek gerekse zahir isme izafet ederek kullanmıştır. Örneğin:

مثل اكلت من الرغيف⁴⁰⁴

مثل ما جاءنى من احد⁴⁰⁵

مثل ظننت زيدا يعلم⁴⁰⁶

مثالها استوى الماء والخشبة⁴⁰⁷

مثال الظرف ان عندك زيدا⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/236.

⁴⁰⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/236.

⁴⁰⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/359.

⁴⁰⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/258.

⁴⁰⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/219.

İbn Bâbeşâz, bazen ikinci tekil şahıs (müfred muhattap) kipini kullanarak muhattab bir kişiye hitap edercesine örneklemelerde bulunmuştur. Bu örneklemeleri şu şekildedir:

تقول هل تضربن يا رجل⁴⁰⁹
تقول اضرب الرجل⁴¹⁰
كقولك الزيدان والزيدين⁴¹¹
كقولك الزيدون والزيدين⁴¹²
قلت نفعك نفسك زيد⁴¹³
قولك هذا كرسي وولي⁴¹⁴

İbn Bâbeşâz, zikredilen lafızlar dışında farklı lafızlar kullanarak örneklemelerde bulunduğu bazı misaller ise şunlardır:

من نحو انا وانت وهو⁴¹⁵
كرجل وزيد⁴¹⁶
مثل قولك هذا قلم وقلم⁴¹⁷
فيقال الدعوات والوعدات⁴¹⁸
كزينب - كحبلی⁴¹⁹
نحو المجتبون⁴²⁰
مثل قولك قتل فلان⁴²¹

İbn Bâbeşâz, anlaşılması kolay olan örnekleri açıklamamış sadece bu örnekleri zikretmekle yetinmiştir. Örneğin teyiz konusunda getirdiği misallerin çoğunu izah etmeden aktarmıştır.⁴²² Bununla beraber gerekli gördüğü çok sayıda örneği de açıklamıştır. Bu açıklamaları bazen uzun bazen de oldukça kısa tutmuştur. Örneğin, زيد birinci mübteda örneklemeğini şu şekilde açıklamıştır: زيد هند ضاربها هو

⁴⁰⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/211.

⁴¹⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/211.

⁴¹¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/190.

⁴¹² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/190.

⁴¹³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/147.

⁴¹⁴ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/115.

⁴¹⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/98.

⁴¹⁶ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/98.

⁴¹⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/118.

⁴¹⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/110.

⁴¹⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/109.

⁴²⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/135.

⁴²¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/370.

⁴²² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/316.

هـند ikinci mübtedadır. هـند ضاربها ikinci mübteda olan هـند 'in haberidir. Fakat burda fiili gerçekleştiren هـند değil زيد 'tir. Fiil kendisine ait olmayan bir isim için geldiğinden زيد 'e dönen zamir (هو) açık bir şekilde zikredilmiştir.

İbn Bâbeşâz, هـند و واقف هذا örneğini ise şöyle açıklamıştır: هـند mübteda زيد haberidir. واقف و dört cihet ile merfûdur. Bu cihetlerin birincisi, واقف و mahzûf bir mübtedanın haberidir. İkincisi, هـند mübteda, زيد mübtedaya bedel olmuştur. واقف و haberdir. Üçüncüsü, هـند mübteda, زيد haberidir. واقف و mübtedaya (زيد) bedel olmuştur. Dördüncüsü هـند mübteda, زيد haberidir. واقف و haberden sonraki ikinci haberdir.

3.10. Nahvi İletlere Dayanma

Sözlükte hastalık, engel ve sebep manalarına gelen illetin terimsel olarak birbirine yakın birçok tanımı bulunmaktadır.⁴²³ Bu tanımlardan anlaşıldığı kadarı ile illet; arapça gramer kurallarının belirlenmesinde dilin kurucusu tarafından dikkate alındığı düşünülen sebep veya sebeplere denir.⁴²⁴

Nahiv âlimleri gramer kurallarında olduğu gibi nahiv illetleri üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Örneğin nahiv illetlerini ilk kez kısımlara ayıran İbnü's-Serrâc, nahiv illetlerini birincil illetler ve ikincil illetler olarak iki kısma ayırmıştır.⁴²⁵ Birincil illetler ilk sebebi teşkil etmektedir. Örneğin ضرب زيد cümlesindeki zeyd için sorulan neden merfûdur? Sorusuna verilen cevap Fail olduğu için cevabı birincil illeti teşkil etmektedir. İkincil illetler, illetin illeti şeklinde açıklamak mümkündür. Örneğin Fail neden merfûdur? Sorusuna verilen cevap ikincil türden bir illettir.

Zeccâcî illetleri ta'limî illetler, kıyâsî illetler ve cedelî illetler şeklinde üç kısımda incelemiştir. ta'limî yani öğretici illetler, İbnü's-Serrâc'ın birincil illetlerinde olduğu gibi Arap kelimini anlamamızı sağlayan ilk illetlerdir. Kıyâsî illetler, ta'limî illetlerin dayandığı illetlere denir. Kıyasi illetlerden sonra sorulabilecek bütün soruların cevabı cedelî illetler kısmında değerlendirilir.⁴²⁶ Süyûtî ise el-İktirâh adlı eserinde

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 11/ 470.

⁴²⁴ Cumali Boylu, *Nahiv Usulünde İlet Teorisi ve Temel Nahiv İletleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2021) 30.

⁴²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhuseyn el-Fetli (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996) 1/35.

⁴²⁶ Boylu, *Nahiv Usulünde İlet Teorisi*, 38.

illetler hakkında bilgi verdikten sonra nahiv illetlerini basit ve mürekkebe diye iki kısma taksim etmiştir.⁴²⁷

Bu bağlamda İbn Bâbeşâz, hükümlerin ekseriyetine illetlendirmede bulunmaktadır. İletlendirmede bulunurken hükmün öğrenilmesi için ilk sorunun cevabı mahiyetinde olan İbnü's-Serrâc 'ın birincil illetlerini ve bu illetlere denk sayılabilecek Zeccâcî'nin ta'limî illetlerini oldukça sık kullanmaktadır. Bu illetleri "لان" "لذالك" "لانه" "ل" ifadeleri ile zikretmektedir. Örneğin, müfred münzarif olup sahih olan isimleri açıklarken نفعني زيد , نفعت زيدا , انتفعت بزيد cümlelerini örnek vererek şöyle demektedir: “نفعني, fiil ve mefuldür. Fiil ve mefuldan sonra sadece fail gelebildiğinden زيد kelimesinin merfû olması vaciptir. نفعت ise fiil ve faildir. Fiil ve failden sonra sadece meful gelebildiğinden زيد lafzının mensûb olması vaciptir. ب harfi cer olduğundan زيد mecrûr okunmalıdır. İbn Bâbeşâz'ın ele aldığı bu illetler, ta'limî illetler kapasamında değerlendirilir. Çünkü yapılan illetlendirmeler ilk soru olan neden merfûdur? Neden mensuptur? Neden mecrûrdur? Sorularının cevabı mahiyetindedir.

İbn Bâbeşâz, eserinde ta'limî illetleri kullandığı gibi Zeccâcî'nin kıyâsî illetlerini de fazlaca kullanmaktadır. İlk sorudan sonra sorulan ve illetin illeti mahiyetinde olan bu illetleri ... ل... انما... ل... ifadeleri ile aktarmaktadır. Örneğin, İbn Bâbeşâz, ismi işaret ve zamirlerin mebni olmasını şöyle açıklamaktadır: İsmi işaretler harflere benzediğinden dolayı mebnidir.⁴²⁸ Keza zamirler harflere olan benzerliğinden ötürü mebnidir.⁴²⁹ İbn Bâbeşâz'ın bu konuda yaptığı illetlendirmeler kıyasi illetler türündendir. Zira burada sorulacak sorular şu şekildedir: zamirler ve ismi işaretlerin i'râbı neden mahallidir? Bu soruya 'mebni oldukları için' cevabı verildikten sonra illetin illeti mahiyetinde olan 'mebni olmalarının sebebi nedir?' Sorusu sorulur. Bu soruya İbn Bâbeşâz 'harflere benzediği için mebnidir.' Cevabını vererek kıyasi illetler türünden bir illetlendirmede bulunmaktadır.

İbn Bâbeşâz, eserinde cedelî illetlere de sıklıkla başvurmaktadır. Kıyâsî illetler dışında sorulan bütün soruların cevabı mahiyetinde olan bu illetleri فاعلة, انما ifadeleri ile açıklamaktadır. Örneğin, tesniye ref halinde elif (ا) nasb ve cer haletinde ya (ع) ile geldiğini aktardıktan sonra şöyle bir illetlendirmede bulunmaktadır: Tesniyenin i'râbı harflerle olmasının sebebi müsennanın müfredten daha fazla kişiye

⁴²⁷ Süyûtî, *İktirâh*, 75.

⁴²⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/162.

⁴²⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/157.

delelet etmesidir. Medlulün fazla olması i'râbında fazla olmasını gerektirir. Harekenin fazlası ise harftir.⁴³⁰ Daha sonra İbn Bâbeşâz, tesniyenin ref halinde, ref alameti olan vav (و) yerine neden elif (ا) ile geldiğini ise şöyle açıklamaktadır: tesniyenin refası elif (ا) ileidir. Çünkü ref hali vav (و) ile geldiği takdirde cemi müzekkere benzer.⁴³¹ İbn Bâbeşâz'ın yaptığı bu illetlendirmeler Zeccâcî'nin cedelî illetleri kapsamında değerlendirilir. Çünkü burada sorulan ilk soru: neden ref halinde elif (ا) nasb ve cer halinde ya (ي) ile geldiğidir. İkinci soru ise neden bu i'râbı aldığıdır? Bu sorulardan birincisine verilen cevap ta'limî illetler ikincisine verilen cevap ise kıyâsî illetler kapsamında değerlendirilir. Ancak İbn Bâbeşâz, bu iki sorunun cevabı ile yetinmeyerek daha fazla sorunun cevabını verdiğinden bu illetlendirme Zeccâcî'nin cedelî illetleri kapsamında değerlendirilir.

İbn Bâbeşâz, inne ve kardeşlerinin fiilere lafzen ve manen benzediğinden ötürü amel ettiklerini aktarır. Daha sonra lafzen olan benzerliklerin 1-fetha üzerine mebni olması 2- zamirlerle bitişebilmesi 3- nun-i vikayenin bitişebilmesi şeklinde açıklamıştır. Manen olan benzerlikleri ise her harfin fiil manasına sahip olması şeklinde izah eder.⁴³² İbn Bâbeşâz açıkladığı bu illetler cedelî illetlerdendir.

İbn Bâbeşâz, eserinde illetlendirme yöntemine çok fazla yer vermektedir. Öyle ki bazı konularda zikrettiği her şartın illetini açıklamaktadır. Bu onun illetlendirme yöntemine verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Örneğin halin şartlarının, 1-nekire olması 2-müştak (türemiş) olması 3-marifeden sonra gelmesi 4-kelam tamamlandıktan sonra gelmesi 5- fi (في) ile takdir edilebilmesi 6-müntakile olması şeklinde sıralayan İbn Bâbeşâz, daha sonra bu şartların illetini şöyle açıklamaktadır: Halin nekire olmasının illeti: Hal haberde ana unsur olmayacak şekilde gelmiştir. Haberde asıl olan nekire olmasıdır. Dolayısıyla halinde nekire olması gerekir. Müştak (türemiş) olmasının illeti: hal manada sıfat gibidir. Sıfatta asıl olan müştak (türemiş) olmasıdır. Marifeden sonra gelmesinin illeti: Hal haberde ana unsur olmayacak şekilde gelmiştir. Haberde asıl olan marifeden sonra gelmesidir. Kelam tamamlandıktan sonra gelmesinin illeti: Hal haberde ana unsur olmayacak şekilde gelmiştir. Dolayısıyla zaide gelmesi ancak cümle tamamlandıktan sonra mümkündür. Fi (في) ile takdir edilebilmesinin illeti: halin zarfa olan benzerliğindedir. Zarf fi (في) ile takdir edildiğinden hal de fi (في) ile takdir edilir.

⁴³⁰ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/128.

⁴³¹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/128.

⁴³² İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/217.

3.11. Görüşleri / Tercihleri

İbn Bâbeşâz, kaleme almış olduğu eserleri ve bu eserlerin içerikleri göz önünde bulundurulduğunda onun çok derin ve geniş bir nahiv bilgisine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Daha öncede belirtildiği gibi İbn Bâbeşâz, nahiv ilmi sahasında dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiş ve muazzam eserler kaleme almıştır. Eserlerinde yer vermiş olduğu ihtilaflar ve zikretmiş olduğu görüşler onun bu alana ne kadar vakıf olduğunu göstermektedir.

İbn Bâbeşâz, söz konusu eserinde, nahiv konularını işlerken kendisine isnad ederek zikrettiği görüşü bulunmamaktadır. Ancak İbn Bâbeşâz, Basra ile Kûfe arasında oluşan ihtilafları, Sîbeveyhi, Müberred(ö. 286/900), ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) gibi âlimlerin muhtelif görüşlerini aktarırken nahiv ilmindeki konumu itibari ile kendine yakın gördüğü görüşleri tercih etmekte ve bu görüşleri destekleyen deliller getirmektedir. Ayrıca İbn Bâbeşâz, nahiv ilmindeki geniş bilgisine dayanarak benimsemediği bazı görüşlerin zayıflığını da ortaya çıkarmaktadır.

İbn Bâbeşâz, zikredildiği üzere Basra dil ekolüne yakınlığı ile bilinmektedir. Tercih ettiği görüşlerin çoğunluğu Basra dil mektebine mensup dilbilginlerinin dile getirdiği görüşlerdir. Basra ekolü arasında çıkan ihtilaflarda ise özellikle sîbeveyhi'nin görüşlerini tercih etmektedir. Bununla beraber az sayıda da olsa İbn Bâbeşâz, bazen diğer ekollere mensup dilbilginlerine ait bazı görüşleri de desteklediği olmuştur. Bu durum İbn Bâbeşâz'ın bir mezhebe körü körüne bağlı olmadığını, onun nahiv alanındaki derin ilmi sayesinde görüşler arasında tercih yaptığını göstermektedir. İbn Bâbeşâz'ın tercihte bulunduğu bazı ihtilaflı konuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- İbn Bâbeşâz, 'الان' kelimesinin mebni olması hususunda yapılan ihtilafları üç görüş şeklinde açıklamaktadır: birinci görüşe göre 'الان' kelimesi mevcut olmayan elif lamın manasını kapsadığı için mebnidir. İkinci görüşe göre 'الان' kelimesi aslı itibari ile mazi fiil olduğu için mebnidir. Üçüncü görüşe göre ismi işaretlere ta'rif yönünde muhalefet ettiği için mebnidir. İbn Bâbeşâz bu görüşlerden ilkinin sahih görüş olduğunu ifade etmektedir.⁴³³ İbn Bâbeşâz'ın da isabetli bulduğu bu ilk görüş Bağdat ekolünden Ebû 'Ali el-Fârisî'nin görüşüdür.⁴³⁴

2- İbn Bâbeşâz, nakıs fiiler babında ليس fiilinin haberinin ليس'ye takdim edilemeyciğini sebebi ile birlikte ele almaktadır. Bazı nahiv âlimlerinin buna cevaz

⁴³³ Necmü'l-Eimme Radyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), *Şerhu'l-kâfiye*(b.y. y.y. t.y.) 2 /126; İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/183.

⁴³⁴ Süyûtî, *Behcetü'l-merdiyye*, 143.

verdiğini dile getiren İbn Bâbeşâz, bu görüşün zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁵ İbn Bâbeşâz'ın isabetli bulduğu haberin takdiminin caiz olmadığı görüşü, Kûfe dil ekolüne mensup âlimlerin ve müteahhir âlimlerin ekseriyetinin görüşüdür. Haberin takdimini caiz görenlerin başında ise Ebû 'Ali el-Fârisî gelmektedir.⁴³⁶

3- İbn Bâbeşâz, mecrûrât konusunda harfi cer ile mecrûr olan bir isme, başka bir ismin hem mansub hem de mecrûr şekilde atıf edilebileceğini ifade etmektedir. Buna örnek olarak ta *مررت بزيد وعمرا* sunarak getirerek *عمر* ismi mecrûr okunduğu takdirde *زيد* ismine mensûb okunduğu takdirde *زيد*'in mahalline tabi olduğunu dile getirmektedir.⁴³⁷ İbn Bâbeşâz'ın tercih ettiği bu görüş Bağdat ekolünün meşhur âlimlerinden biri olan İbn Cinni'ye aittir.⁴³⁸ Nahiv ilminin piri olan Sîbeveyhi ise *عمر* isminin *زيد*'in mahhaline atıf edilip mensup okunmasına cevaz vermemektedir. Sîbeveyhi'ye göre *عمر* kelimesi mensûb okunduğu takdirde bu kelime mukadder bir fiilin mefulü olur. Aslında atıf olan kelime mukadder olan bu fiildir. Bu fiil daha önce zikredilen *مررت* fiiline atıf olunmuştur.⁴³⁹

Görüldüğü üzere İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde görüş sunmak yerine kendine yakın olan görüşe katılmak şeklinde bir yol izlemektedir. Bazı eserlerde İbn Bâbeşâz'a isnat edilerek ona özgü zikredilen görüşlerin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinden çıkarılmış olma ihtimali uzak görülmektedir. Ayrıca Dr. Razi Muhammed Nevasır'ın kaleme almış olduğu *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye* adlı eserinde *İbn Bâbeşâzın koyduğu genel kurallar* başlığı altında zikrettiği bazı kuralların nahiv âlimleri arasında İbn Bâbeşâz'dan önce de kullanıldığı görülmektedir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla bu kuralları İbn Bâbeşâz'a isnat ederek onun ortaya çıkardığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Örnek 1: Dr. Razi'nin İbn Bâbeşâz'a isnad ederek zikrettiği: 'Nekireye marife vasıf gelemeyeceği gibi marifeye de nekira vasıf gelemez'⁴⁴¹ kaidesi Nahiv âlimleri

⁴³⁵ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/355.

⁴³⁶ Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî; *Şerhu İbn Akil ala elfiyyeti İbn Malik* (Beyrut: Müessesetü'r Risale Naşirun, ty.) 1/278.

⁴³⁷ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 2/337.

⁴³⁸ Suyûtî, *Hem 'u 'l-hevam 'i*, 3/229.

⁴³⁹ Ebu İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed El-Girnâti Eş-Şâtîbi, *Şerhu's-şatibi li-elfiyyeti ibn Malik el-makasıdü's-şafiyye fi şerhi'l-hulasati'l-kafiyye*, thk. Muhammed Es-Seyyid Osman (Beyrut: Darü'l Kutubu'l İlmiyye, 2012) 5/168.

⁴⁴⁰ Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 56.

⁴⁴¹ Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 57.

arasında genel bir kural olup İbn Bâbeşâz'dan önce Nahiv bilginlerinin önde geleni Sîbeveyhi tarafından el-Kitap adlı eserinde açık bir şekilde zikredilmektedir.⁴⁴²

Örnek 2: Dr. Razi, İbn Bâbeşâz'ın ortaya çıkardığını iddia ettiği kurallardan biri de şudur: müzaf ve muzafı ileyhi arasına fasıl girmesi kabihtir.⁴⁴³ Bu kaide nahiv âlimleri arasında meşhur olup İbn Bâbeşâz'ın ortaya koyduğu bir kaide değildir. Zira bu kaideyi İbn Bâbeşâz'dan önce Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden biri olan sîbeveyhi el-Kitap adlı eserinde dile getirmiştir.⁴⁴⁴

Örnek 3: Dr. Razi'nin İbn Bâbeşâz'ın koyduğu kural olarak zikrettiği kurallardan bir diğeri ise, 'file fail gereklidir' kuralıdır.⁴⁴⁵ Bu kaide Arap dilbilginleri arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kuralı İbn Bâbeşâz'dan önce Nahiv ilminin önde gelen simalarından biri olan İbni Cinni el-Hasâis adlı eserinde işlemiştir.⁴⁴⁶

3.12. Kaynakları

Nahiv kuralları tesbit edilip nahiv ekollerinin oluşumu ile birlikte bu alanda birbirinden değerli eserler telif edilmiştir. Arap dili kurallarının tesbit etmek isteyen dilbilimciler, eserlerini oluştururken kendilerinden önceki dilbilimcilerin görüşlerine başvurmuşlardır. Kimi dilbilimciler, başvurdukları görüşün kime ait olduğunu bildirirken kimi dilbilimciler görüşlerine başvurdukları âlimin ismini zikretmeden “şöyle denilmiş” şeklinde aktarmışlardır.

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde kendisinden önceki dilbilimcilerden yararlanmaktadır. Müellif, Nahiv ilminde ün yapmış olan dilbilimcilerin görüşlerini birçok yerde zikretmektedir. İbn Bâbeşâz kendisinden önceki nahiv âlimlerinin ortaya attığı bazı görüşlere katılırken bazı görüşlerine ise muhalefet etmektedir. İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde yararlandığı bazı dilbilimciler şunlardır:

3.12.1. Halil b. Ahmed

Tam adı Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî olan müellif Basra dil mektebinin en önde gelen âlimlerinden biridir. Halil b. Ahmed

⁴⁴² Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu Hancı, 1408/1988) 2/6.

⁴⁴³ Razi Nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 57.

⁴⁴⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 2/280.

⁴⁴⁵ Razi nevasire, *İbn Bâbeşâz ve cühuduhu'n-nahviyye*, 58.

⁴⁴⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hesais*, thk. Muhammed Ali Neccar (by. Darü'l Hadisi, t.y.) 3/100.

mütevazı bir hayat yaşayarak sadece ilme değer vermiştir. Gramer ve lügat alanında öne çıkan müellif bu alanda dersler vermiş ve dönemin en önemli dilbilimcilerinin yetişmesine vesile olmuştur. Ondan aldığı gramer dersleri sayesinde *el-Kitâb*'ı kaleme alan Sîbeveyhi bu öğrencilerin en çok bilinenlerindedir. İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük dilcilerden olan Halil b. Ahmed, lügat ve nahiv alanında üne çıkmanın yanı sıra Arapça nazmın tesbitine dair aruz ilmini oluşturmuştur. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, *Kitâbu'n-Nağm*, *Kitâbu'l-Aruz*, *Kitâbu'ş-Şevâhid* adlı eserlerin yazarıdır. Halil b. Ahmed h.175 (m.791) yılında ömrünün çoğunu geçirdiği Basra'da vefat etti.⁴⁴⁷

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde daha önce zikredildiği üzere “ايالك” zahirinde yapılan ihtilaflar konusunda Halil b. Ahmed'ten görüş nakletmekte ve bu görüşe muhalefet etmektedir.⁴⁴⁸ Ayrıca لن kelimesi konusunda Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi arasında çıkan ihtilafta sibeveyhiyi savunmakta ve Halil b. Ahmed'in görüşünü tercih etmemektedir.⁴⁴⁹

3.12.2. Sîbeveyhi

Tam adı Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî olan müellif, Arap dil gramerine dair yazılmış olan ve günümüze ulaşan *el-Kitâb* adlı eserin yazarıdır. Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcileri arasında sayılan Sîbeveyhi, takriben H.135-40 (m.752-57) yılları arasında Şiraz dolaylarında bulunan Beydâ köyünde dünyaya gelmiştir. Fârisî ebeveynlerden dünyaya gelen Sîbeveyhi, Farsçayı iyi öğrenmiş ve bunu kaleme aldığı eserlere yansıtmıştır. Sîbeveyhi, henüz genç bir delikanlı iken anne babasıyla birlikte Basra'ya göç etmiştir. Sîbeveyhi, hadis okurken bir kelimedede yaptığı i'rab hatasından dolayı nahiv tahsil etmeye karar vererek on beş yıl kadar Halil b. Ahmed'ten ders almıştır. Halil b. Ahmed'in yanı sıra Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ahfeşu'l-Ekber (ö. 177/793), Ebû 'Amr b. 'Âlâ gibi âlimlerden ders halkasına katılmıştır. Kisâî (ö. 189/805) ile girdiği meşhur zünbûriye münazarasında mağlûp ilan edilen Sîbeveyhi, bu olaydan derin üzüntü duymuştur. Bu üzüntü neticesinde mide hastalığına yakalanmış 180/796 yılında Şiraz'da hayata gözlerini yummuştur.⁴⁵⁰

İbn Bâbeşâz, konumuza örnek teşkil eden eserinde Sîbeveyhi'n görüşlerini oldukça sık başvurmaktadır. Müellif, Sîbeveyhi'ye ait olan görüşlere çok önem vererek

⁴⁴⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/557-560; Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 3/1260-1263.

⁴⁴⁸ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/152.

⁴⁴⁹ İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe*, 1/231.

⁴⁵⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2122-2124; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/229-230.

onun görüşlerini savunmaktadır. İbn Bâbeşâz ‘ın başvurduğu Sîbeveyhi’ye ait görüşler *Nahvi Ekolü* başlığı altında daha önce zikredilmiştir.

3.12.3. el-Ahfeş

Tam adı Ebû Hasan Said b. Mes‘ade el-Mücâşî el-Belhî olan müellif, Basra dil mektebinin önde gelen temsilcilerindendir. Belhli olmasına aşkın Basra’da yaşamını sürdürdü. Ahfeş lakabıyla tanınan dilbilimcilerin ortancası ve en meşhurdur. Nahiv ilminde ulaştığı mertebeden dolayı Ahfeş denilince kast edilen Ahfeş el-Evsât’tır. Ahfeş kendisinden yaşça küçük olan Sîbeveyhi’de ders gördü. Sîbeveyhi’nin vefatından sonra onun *el-Kitâb* adlı eserini talebelerine aktardı ve böylece bu eşsiz eseri bu alanda hak ettiği şöhrete kavuşturdu. Ahfeş, nahiv dışında kelim, tefsîr ve aruz ilimleri ile de iştigal etti. Hocası Sîbeveyhi ile birçok konuda farklı düşünerek muhtelif görüşler ortaya koydu. Birçok talebenin yetişmesine vesile olan Ahfeş, 215/830 yılında vefat etti.⁴⁵¹

İbn Bâbeşâz, ele aldığımız eserinde Ahfeş’in bazı görüşlerine muhalefet etmekle birlikte bazı görüşlerine de katıldığı görülmektedir. Daha önce zikredildiği üzere Ahfeş’in hocası Sîbeveyhi ile ortak düştüğü görüşleri benimseyen İbn Bâbeşâz, Ahfeş’in Sîbeveyhi’ye muhalefet ettiği görüşlerde ise Sîbeveyhi ‘nin görüşünü tercih etmektedir. Bu görüşler *Nahvi Ekolü* başlığı altında incelenmiştir.

3.12.4. Müberred

Tam adı Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî olan müellif Zilhicce 210(m.826)’da Basra’da doğdu. Hocası Ebû Osman el-Mâzinî’nin sorularına verdiği güzel cevaplardan ötürü Mâzinî’nin “Sen müberridsin” yani gönüle serinlik verensin sözünü değiştiren Küfe dil ekolüne mensup âlimler, müellife “müberred” lakabını yakıştırmışlardır. Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden biri olan Müberred Arap gramerinde kendine özgü görüşler ortaya koyarak bu alandaki hâkimiyetini göstermiştir. el-Kâmil fi’l-edeb, el-Muktedab, el-Fâzıl ve’l-mefzûl, el-Belâga ve el-Kavâfi gibi birçok önemli eserler kaleme alan Müberred hicri 285 yılında vafat etmiştir.⁴⁵²

Müberred’ in Basra dil ekolüne mensup bir âlim olduğu göz önünde bulundurulduğunda İbn Bâbeşâz’ın Müberred’in birçok görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Müberred’in Sîbeveyhi’ye muhalefet ettiği konularda İbn

⁴⁵¹ Hamevî, *Mu’cemu’l-üdebâ*, 3/1374-1376; Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, 1/590.

⁴⁵² Hamevî, *Mu’cemu’l-üdebâ*, 6/2678-2684.

Bâbeşâz, Müberred'i eleştirmekte ve Sîbeveyhi'nin görüşünü savunduğu görülmektedir. Bu görüşler *Nahiv Ekolü* başlığında zikredilmiştir.

3.12.5. Ebû Ali el-Fârisî

Tam adı Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî olan müellif, Fârisî bir anneden Dünyaya gelmiştir. Müellif, 288 /901 yılında Şiraz dolaylarında yer alan bir kasabada dünyaya gelmiştir. Zengin bir aileye mensup olduğu düşünülen Ebû Ali el-Fârisî, 100 dinar karşılığında Ebû Bekir Muhammed b. Ali'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı esserini ders almıştır. Devrin ilim merkezleri olan Halep, Musul ve Bağdat gibi şehirlerde, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebûbekir İbnü's-Serrâc ve İbn Dureyd gibi meşhur âlimlerin ders halkasına katılmıştır. İbn Cinnî ve Ali b. İsâ er-Rabeî gibi meşhur âlimler Ebû Ali el-Fârisî'nin önde gelen talebelerindendir. Ebû Ali el-Fârisî, *el-İdâh fi'n-nahv*, *et-Tekmile fi't-tasrîf*, *Ebyâtu'l i'râb* ve *et-Tezkire* gibi çok değerli eserler kaleme almıştır. 377/987 yılında Bağdat'ta vefat eden Ebû Ali el-Fârisî varisi bulunmadığından bütün servetini Bağdat'taki nahivcilere bırakmıştır.⁴⁵³

İbn Bâbeşâz, kaleme almış olduğu *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde Ebû Ali el-Fârisî 'den yararlandığı görülmektedir. İbn Bâbeşâz, tesbit edildiği kadarı ile Ebû Ali el-Fârisî'nin bir görüşüne katıldığı başka bir görüşüne ise muhalefet ettiği görülmektedir. Bu görüşler *Görüşleri / Tercihleri* başlığı altında detaylıca işlenmiştir.

3.12.6. İbn Cinnî

Tam adı Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî olan müellif, Musul'da dünyaya geldi. Doğum tarihi hakkında farklı rivayetler bulunan İbn Cinnî, Musul'un ileri gelenlerinden Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdî'nin âzatlısı olan Yunanlı bir babanın çocuğudur. İlk tahsilini Musul'da Ebü'l-Abbas Muhammed el-Mevsilî 'nin yanında gören İbn Cinnî, daha sonra Ebû Ali el-Fârisî 'nin ona henüz yeterli seviyeye ulaşmamışsın demesi ile Ebû Ali el-Fârisî 'den ders alamaya başlamıştır. Şerîf er-Radî(ö. 406/1015) ve İbnü'l-Bevvâb(ö. 413/1022) gibi önemli âlimlere ders vermiştir. el-Hasâ'is, el-Muhteseb ve Sırru sinâ'ati'l-i'râb gibi eserler telif eden İbn Cinnî, 28 Safer 392 (16 Ocak 1002) tarihinde Bağdat'ta ebedi hayata irtihal etmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 2/811-815; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/496.

⁴⁵⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1585-1590; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 3/246-248.

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde İbn Cinnî 'nin adını zikretmeden İbn Cinnî'ye ait bir görüşü savunduğu görülmektedir. Bu görüş *Görüşleri / Tercihleri* başlığı altında izah edilmiştir.

4. SONUÇ

Fatımiler döneminde yaşamış olan İbn Bâbeşâz, nahiv alanında söz sahibi olmasını sağlayacak eğitime Bağdat'ta başlamıştır. İlk eğitimini babası Ahmet b. Bâbeşâz Ebü'l Feth el-Cevheri'den almıştır. Bağdat'ta ortaya çıkan problemlerden sonra Mısır'a taşınmış ve burada uzun yıllar devam edecek olan hoca-talebelik sürecine başlamıştır. İbn Bâbeşâz Mısır'da zamanın önde gelen âlimlerinden Ebu Nasr el-Vâsıtî ve Ebü'l Hasan Ali b. İbrahim el-Havfi 'den dersler almıştır.

Amr b. 'As Camii'nde bulunan ders halkasının başına geçen İbn Bâbeşâz, ilim tahsilinde ulaştığı merteye sayesinde Muhammed b. Berekât es-Saîdî, İbnü'l-Fahhâm, İbnü'l Hassâr, İsa b. Muhammed b. Ebü'l Bahr Ez-Zührî gibi birçok âlime ders vererek onların yetişmesini sağlamıştır.

Ömrünün çoğunu nahiv ilmini tahsil etmeye adanmış İbn Bâbeşâz, bu alanda kıymetli eserler telif etmiştir. Bu eserlerden ilki 15 cilt olduğu rivayet edilen ancak günümüze ulaşmamış *Ta'liku'l-ğurfe* 'dir. *Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî* bu alanda yazılan bir diğer önemli eserdir. İbn Bâbeşâz'ın mukaddimesi diye meşhur olan *el-Mukaddimetü('l-kâfiyetü)'l-muhsibe ('l-muhassebe/'l-muhtesibe) fî fenni'l-'Arabiyye* adlı eseri yine bu alanda yazılmış ve âlimler tarafından üzerine birçok şerh kaleme alınmıştır. İbn Bâbeşâz 'ın bu alanda kaleme almış olduğu eşsiz eserlerden biri de *el-Mukaddimetü('l-kâfiyetü)'l-muhsibe*'ye şerh olarak yazdığı *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* 'dir.

İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe* adlı eserinde yalın ve sade bir dil kullanmıştır. Eserinde nahiv, sarf, hat gibi çeşitli konularda bilgiler vermiştir. Eserinde nahvin temel kurallarını aktarırken bu konularda yapılan ihtilaflara değinmeden geçmemiştir.

Tercih ettiği görüşler göz önünde bulundurulduğunda ziyadesiyle Basra ekolüne yakın olduğu net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca onun dil kurallarını açıklarken Sîbeveyhi'den etkilendiği gözlemlenmektedir. Çalışmaya konu olan eserinde Sîbeveyhi'nin görüş bildirdiği ihtilaflarda onu desteklemesi bu gözlemin doğruluğunu göstermektedir. Basra dil ekolü nezdinde Sîbeveyhi ile ihtilafa düşmekten kaçınan İbn

Bâbeşâz'ın, Bağdat ve Kûfe ekollerinin yalnızca birkaç görüşüne katıldığı görülmektedir.

Şerhu'l-mukaddimeti'l-Muhsibe adlı eserinde Sîbeveyhi'nin görüşlerini desteklemek için delil getiren İbn Bâbeşâz, öğrencilerine Sîbeveyhi'nin mezhebinin mutemed bir mezhep olduğunu belirterek ona uymalarını tavsiye etmiştir. İbn Bâbeşâz'ın bu tutumu, Sîbeveyhi'nin nahiv bilgisine çok güvendiği ve onu bu alanda üstün gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

İbn Bâbeşâz, eserinde istişhâda çok fazla başvurduğu kaynak olması hasebiyle temel kaynak olarak Kur'ânı Kerim'i seçtiği söylenilebilir. Bunun yanında Kur'ânı Kerim'den sonra en çok başvurduğu ikinci kaynak Arap şiirleridir.

İbn Bâbeşâz, hadisi şerif ile istişhâda sadece üç yerde başvurmaktadır. İbn Bâbeşâz'ın az sayıda olsa da hadisi şerif ile istişhâda bulunması onun hadisler ile istişhâdı kabul ettiğini göstermektedir. Çok az sayıda hadis ile istişhâda bulunması ise onun bu konuda yapılan ihtilaflardan uzak durmak istemesi şeklinde açıklanabilir.

İbn Bâbeşâz, konuları inceleyen fankale üslubunu kullanmaktadır. Arapça kaide ve kuralları ifade ederken illetlendirme yaparak ve bu kuralları bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

İbn Bâbeşâz, eserinde nahiv ilminin konularını on başlık altında incelemekte ve bu ilmi öğrenmek isteyenlerin bu on başlıkta bulunan bilgileri öğrenmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Eserin yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda bu alanda yazılmış değerli bir eser olduğu söylenilebilir. Ancak eserin hacmi göz önünde bulundurulduğunda bazı ihtilafların daha kısa tutulması gerektiği bazı konuların ise daha fazla açıklanması gerektiği söylenilebilir.

KAYNAKLAR

- Abdülkerîm Hâlid, “Mukaddime”, *el-Cümelü'l-hâdiye fî şerhi'l-Muqaddimeti'l-kâfiye*. mlf. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısri el-Cevherî. Kuveyt: y.y. 1984.
- Abdülkâhir el-Cürcânî, Ebû Bekr b. Abdîrrahmân b. Muhammed. *Avâmil*, Diyarbakır, mektbet-u Seyda,2016.
- Abdul'Âl Sâlim Mekrem, *el-Medresetu'n-nahviyye fî Mısır ve's-Şâm fî'l-karneyni's-sâbi' ve's-sâmini mine'l-hicreti*. Beyrut: Dar'u şürûf, 1.Basım. 1400/1980.
- Açıkgöz, Ahmet. *Fâtımîler Döneminde Kâhire'de Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, İslam Tarihi Ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Alî el-Halebî, Ebü't-Tayyib Abdülvâhid. *Merâtibu'n-Nahviyyîn*. Kahire: Mektebetu Nehdetü Mısır, 1995.
- Ahmet, Adilşeyh Abdullah. “*El-fenkale suveruhâ ve delaletuhâ fî kitabi-r-risale li-imam eş-Şafi*”, *Mücelledü's-Şafi merkezu buhusi mezhebi's Şafi*, 63 (2018), 5-10.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizanetü'l-edeb ve lubbu lubâb lisâni'l-'arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 11.Cilt. Kahire, Mektebetu'l-hancı, 4.Basım. 1418/1997.
- Bakırcı, Selâmi- Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Târîhi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2019.
- Bolelli, Nusrettin. “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-6. (Ocak 2014) 172.
- Boylu, Cumali. *Nahiv Usulünde İlet Teorisi Ve Temel Nahiv İletleri* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2021.
- Çelebi, Muharrem. “İbn Bâbeşâz,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler devleti tarihi (909-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Medârisu'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-meârif, 7.Basım. 1966.
- Daftary, Farhad. *Şii İslâm Tarihi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

- Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrer Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrer b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî elifrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-arab*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1.Basım. 1414/1994.
- Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî. *Gâyetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*. thk. Cemalüddin Muhammed. 3 Cilt. Mısır: Darü's Sahabe li-Türas, 1.Basım 1351h.
- Emin, Ahmed. *Duha'l – İslam*. 3 Cilt. Kahire, Lücneti't-Te'lîf ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1,Basım. 1952.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantiğa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Nuzhetu'l-elibbâ fî Tabakâtu'l-üdebâ*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 3.Basım. 1405/1985.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. thk. Cevdet Mebrûk Muhammed. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2.Basım. 2002.
- eş-Şemrani Abdulhaluk Bin Ahmed Bin Abdullah. “Mukaddime”, *Ümdetü zevi'l himem a'lâ'l-muhsibe*. mlf. İbnu Huteyl Cemalü'd-din Ali b. Muhammed b. Selman. 2 Medine: el-A'mü Cami'a, h.1414.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Darü'l Fikr, 8.Basım. 1462/2005.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Bulga fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luga*. thk. Muhammed el-Mısri. Dımaşk: sa'd'ü Dîn, 1,Basım. 1461/2000.
- Fuâd Seyyid, Eymen. “Fâtımiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Amsiklopedisi*. 12, 237-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah-İsmail Paşa el-Bağdadi, *Keşfü'z-zunûn*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 7 Cilt. Beyrut: Dar'ül Kutub el-İlmiyye, 1.Basım. 2008.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdeba*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt, Beyrut: Dârü'l Ğarb el-İslami, 1.Basım, 1414/1993.
- Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, Ebû Bekr Abdürrezzâk, *el-Musannef*, Kahire: Daru't-Te'sîl, 1.basım, 2015.
- Heyyavi, Ahmet Ali. *El-Fenkale fî kitabi sibeveyhi*. Bağdat: Mustansiriye Üniversitesi, Lugat'ı Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi. 2017.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Abdullah el-Kadi. 2.Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14.Cilt. Kahire: Darü'l Fecr'i li-Turas, 1.Basım, 2003.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt, Beyrut: Dârü Sâdır, 1,Basım, 1969.
- İbn Bâbeşâz Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî. *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Muhsibe*. thk. Hâlid Abdülkerîm. 2 Cilt. Kuveyt: y.y. 1977.
- İbn Bâbeşâz, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs el-Mısırî el-Cevherî, *Şerhu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâci* thk. Ali b. Tefvik Muhammed.2 Cilt. Ürdün: 'Alemü'l Kutübü'l-Hadîs, 1.Basım, 2016.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Kâfiye*, İstanbul: Şifa yayınevi, b.y. 2020.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmud Arnavut. 11 Cilt. Beyrut: Daru ibni Kesir, 1.Basım, 1406/1989.
- İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fadl Şehabeddin Ahmed. *Lisânü'l-mîzân*. 9 Cilt. Beyrut: Mekteb-ü Tahkik, 1.Basım 1416/1995.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Mısır: Heyetü'l Mısıriyye Ammetü li'l-Kitap, 4.Basım 1952.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*. thk. Suhayb Muhammed Nuri, Lübnan, Darü-n Nur, 2015.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2.Basım. 1997.
- İbn Serrac, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhuseyn el-Fetli. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l Risale,1996.
- İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*, 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 4.Basım 2009.
- Kavzî, 'İved Hamed. *el-Mustalahu'n-nahviyyu neş'etuhu ve tetavvuru hatta evâhiru'l-karnı's-sâlisi'l-hicrî*, Riyad: 'İmadetu Şuûni'l-Mektebât, 1981.

- Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-ruvât' âlâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Müessisetu kutübü sekafî, 1.Basım. 1406/1986.
- Kur'ân-ı Kerim Meali*, Çev. Halil Altuntaş-Muzaffer şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 4. Basım 2011.
- Mert, Hasan Basri, *Basra Ve Kufe Dil Ekollerinin Nahiv İhtilaflarında İletinin Rolü* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Muslim el-Kuşeyrî, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Ty.
- Muhammed ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fî tefsîri'l-keşşâf li'z-Zemahşerî*, thk. Abdullah b. Abdurrahman Sa'd, Riyad: Daru İbni'l-Huzeyme, 1. Baskı, 1993.
- Nevasire, Razi Muhammed. *İbn Bâbeşaz ve cühuduhu'n-nahviyye*. Amman: Vezaret'ü Sekafe, 2015.
- Öznurhan, Halim. "İstilah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/575-576. Ankara, TDV Yayınları, 2020.
- Özel, Ahmet. "Tebrîzî, Hatîb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/223-224 İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Razi, Necmü'l-eimme Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), *Şerhu'l-Kâfiye*, b.y. ,b.s.ty.
- Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitap*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Hancı, 3. Basım. 1988.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfîî. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim. 2 Cilt, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1.Basım, 1384/1965.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İktirah fî usûlu'n-nahv*. Dimeşk, Dâru'l-Beyrut, 2.Basım. 2006.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfîî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, thk. Abdühamid el-Hindavi. 3 Cilt. Mısır: Mektebet'u Tefikiyye, by.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-Behcetü'l-merdiyye fi şerhi elfiyye*. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2.Basım. 2016.
- Şâtibi, Ebu İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed El-Gırnâti. *Şerhü's-Şatibi li-Elfıyyeti İbn Malik El-makasidü's-şafiye fi şerhi'l-hulasati'l-kafiye*, thk. Muhammed Es-Seyyid Osman. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l Kutubu'l İlmiyye, 1.Basım. 2012.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *El-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Daru Mâriفة, 1975.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, thk. Ebi Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail Mısır: Mektebet'u İhya'ü el-Turas el-İslami, 1.Basım. 1426/2005.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. *el-Câmiu'l-kebir /Sunenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru Garbi'l-İslamî, 1998.
- Tural, Hüseyin. 'Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi'. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, (Haziran, 1990) 72.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *el-Lübâb fi ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, thk. Abdülilah en-Nübhan, 2.Cilt. Dimeşk Darul Fikir, 1.Basım. 1416/1995.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şeyh Şuayb el-Arnautî. 25 Cilt. Yyy.: Müessesetü'r Risale, 3. Basım. 1405/1985.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-a'sâr*. thk. Şuayb Arnaut. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1.Basım. 1988.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-İzâh fi ileli'n-nahv*, thk: Mâzin el-Mübarek, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, Beyrut 5.Basım. 1406/1986
- Zübeydî, Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. Mısır, Dâru'l-Maârif, 2.Basım. 1984.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ihsan KUTLUAY
Uyruğu : TC.

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Üniversite	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2017
Yüksek Lisans	: Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2024
Doktora	:	

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
2013	DİB	İmam-Hatip

UZMANLIK ALANI

YABANCI DİLLER

Arapça